

İSLÂM HUKUKUNA GÖRE BOŞAMADA İRADE VE BEYAN UYGUNLUĞU

Dr. Yılmaz FİDAN

2023

**İSLÂM HUKUKUNA GÖRE BOŞAMADA
İRÂDE VE BEYAN UYGUNLUĞU**

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz FİDAN

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz FİDAN

1973'te Trabzon'da doğdu. İlköğrenimini 1984'te Trabzon Merkez Mimar Sinan İlkokulu'nda tamamladı. 1991 yılında Trabzon İmam-Hatip Lisesi'nden mezun oldu. Lise öğrenimi süresince Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan burs aldı. 1997'de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm hukuku bölümünden mezun oldu. Aynı yıl KTÜ Rize İlahiyat Fakültesi'nde yüksek lisans yapmaya başladı ve 2001 yılında mezun oldu.

Fidan, 1998 yılında Trabzon'da ilk öğretmenlik görevine atandı. Daha sonra İstanbul'da aynı görevini devam ettirdi. 2007'de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde doktorasını başarıyla tamamladı. 2010 yılında Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri İslâm Hukuku Ana Bilim Dalı'nda başladığı öğretim üyeliği görevine 2020 senesinde nakil suretiyle atandığı Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde devam etmektedir. 2020 yılında Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Hukuk Bölümü Adalet Programı önlisans mezunu oldu. Evli ve iki çocuk babası olan Fidan, Arapça, İngilizce ve Farsça bilmektedir. Fidan'ın İslâm hukuku alanında yayımlanmış çeşitli makale, kitap ve sempozyum bildirileri bulunmaktadır.

**İSLÂM HUKUKUNA GÖRE BOŞAMADA
İRÂDE VE BEYAN UYGUNLUĞU**

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz FİDAN

Kitap Adı

**İSLÂM HUKUKUNA GÖRE BOŞAMADA
İRÂDE VE BEYAN UYGUNLUĞU**

(e- Kitap)

Yazar

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz FİDAN

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Mücahit Çolak

Dizgi, Mizanpaj ve Kapak Tasarımı

Dr. Asem ABDELGHANY

E- ISBN

978-625-6401-99-0

Yayınevi

Palet Yayınları

Basım Tarihi

Eylül 2023

İletişim Adresi

Mimar Muzaffer Cad. Rampalı Çarşı No: 42 Meram / Konya

Tel. 0332 353 62 27

T.C. Kültür Bakanlığı Yayıncı Sertifikası: 44040, Web: www.paletyayinlari.com.tr

Web

ilahiyyatarastirmalari.balikesir.edu.tr

Eserin hukukî ve etik sorumluluğu yazara aittir. Tüm hakları saklıdır. Bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak Palet Yayınları'na aittir. Yazılı izin olmaksızın hangi dil ve ortamda olursa olsun materyalin tamamının veya bir bölümünün çoğaltılması ve elektronik ortamlarda yayımlanması yasaktır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Bu çalışma, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı/İslâm Hukuku Bilim Dalı'nda Yrd. Doç. Dr. Kemal Yıldız danışmanlığında Yılmaz Fidan tarafından İSLÂM HUKUKUNA GÖRE BOŞAMADA İRADE VE BEYAN UYGUNLUĞU ismiyle tamamlanarak 2001 yılında savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	VII
ÖNSÖZ	VIII

GİRİŞ

İSLÂM HUKUKUNDA BOŞAMA

I. GENEL OLARAK	3
II. BOŞAMA YETKİSİ	5
A. KOCANIN YETKİSİ	6
B. KARININ YETKİSİ	7
C. HÂKİMİN YETKİSİ	8
D. HAKEMLERİN YETKİSİ	10
III. BOŞAMA YETKİSİNE SAHİP OLANLARIN EHLİYETİ	14
A. BOŞAYANIN EHLİYETİ (BOŞAMA EHLİYETİ)	14
B. BOŞANABİLME EHLİYETİ	15
IV. BOŞAMANIN GEÇERLİLİĞİ.....	16
A. BOŞAMANIN TEK TARAFLI İRADE BEYANIYLA OLMASI	17
B. BOŞAMANIN MAHKEMEDE OLMASI.....	18
C. BOŞAMANIN ŞAHİTLER HUZURUNDA OLMASI	22

BİRİNCİ BÖLÜM

BOŞAMANIN ÇEŞİTLERİ

I. GENEL OLARAK	29
II. DÖNÜLEBİLİR OLUP OLMAMASINA GÖRE BOŞAMA	29
A. RİC'Î BOŞAMA.....	29

B. BÂİN BOŞAMA.....	32
1. Beynûnet-i Suğrâ	33
2. Beynûnet-i Kübrâ.....	33
III. SÜNNETE UYGUNLUĞUNA GÖRE BOŞAMA	34
A. SÜNNÎ BOŞAMA	34
B. BİD'Î BOŞAMA	35
1. Hayız Halinde veya Temizlendikten Sonra Kendisiyle Birleşme Vâki Olmuş Kadını Boşama.....	36
2. Bir Temizlik İçinde veya Bir Mecliste Üç Kere Boşama	38
3. Yemin Kastıyla Boşama	40
IV. HÜKMÜNÜN GERÇEKLEŞTİĞİ AN İTİBARI İLE BOŞAMA.....	42
A. MÜNECCEZ BOŞAMA	42
B. MUZÂF BOŞAMA.....	42
C. MUALLAK BOŞAMA	43
V. MÜKELLEFİN SORUMLULUĞU İTİBARI İLE BOŞAMA	45
A. VÂCİP	45
B. MUBAH	45
C. MENDUB	45
D. MEKRUH	46
E. HARAM	46

İKİNCİ BÖLÜM

BOŞAMADA İRADE VE BEYAN UYGUNLUĞU

I. İRADE (NİYET).....	49
A. NİYETİN TANIMI	49
1. Sözlükte Niyet.....	49

2. Istılahta Niyet.....	49
B. NİYETİN ŞARTLARI.....	50
C. NİYETİN ÖNEMİ	51
D. NİYETİN MAHALLİ	54
E. NİYETE YAKIN ANLAM TAŞIYAN DİĞER TERİMLER	55
1. Azm	55
2. Hemm	56
3. Kasıt	56
4. İhtiyar	56
5. İnâyet	57
6. Meşîet	57
F. NİYETİN TASARRUFLARDAKİ ROLÜ.....	58
G. MÜCERRED NİYET İLE BOŞAMA	60
II. BOŞAMA İRADESİNİN BEYANI	64
A. İRADE BEYANI.....	64
B. HUKUKÎ İŞLERDE MAKSAT VE HÜKMÜ.....	65
C. BOŞAMA İRADESİNİ BEYAN ŞEKİLLERİ	69
1. Sözlü İrade Beyanı.....	69
A. Sarih Sözler	69
1) Sarih Tanımı	69
2) Sarih Sözlerle Boşama	72
B. Kinaî Sözler	74
1) Kinayenin Tanımı	74
2) Kinâî Sözlerle Boşama	75
3) Kinâî Sözlerin Sarihe Dönüşmesi	76
C. Diğer Sözler.....	78

2. Yazılı İrade Beyanı	79
a. Yazıyla İlgili Şartlar	80
b. Gerçekleşme Zamanı	83
3. İşaret Yoluyla İrade Beyanı	83
a. İşaretle Boşamanın Geçerliliği	84
b. Dilsizin İşaretle Boşaması	84
c. Konuşmaya Gücü Yetenin İşaretle Boşaması	85
4. Vekâlet Yoluyla	87
a. Umumî Vekâlet Yoluyla Boşama	87
b. Tefvîz Yoluyla Boşama	88
III. BOŞAMADA İRADE VE BEYAN UYGUNLUĞU	90
A. İRADENİN BEYANA UYGUN OLMASI	90
1. Tanımı	90
2. Şartları	90
a. Kasıt Ehliyeti	90
b. Beyan ve Manasını Kastetme	92
c. Niyet ile Beyanın Zamanı	93
d. Beyanın Gerçek İradeyi Yansıtmaması	94
B. İRADENİN BEYANA UYGUN OLMAMASI	95
1. Şaka	96
2. Öfke	98
3. Sarhoşluk	100
4. Hata	102
5. İkraha	104
6. Hîle	107

IV. BOŞAMANIN DİYÂNÎ VE KAZÂÎ AÇILARDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.. 110

SONUÇ..... 113

KAYNAKÇA..... 117

KISALTMALAR

AHK	: Aile Hukuku Kararnâmesi
Ans.	: Ansiklopedisi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin, ibn
Bk., bk.	: Bakınız
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
H.	: Hazreti
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İAD	: İLAM Araştırma Dergisi
İTED	: İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi
KTÜ	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
md.	: Madde
nşr.	: Neşreden
OMÜİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	: Ölüm
r.a.	: radiyallâhu anh
s.	: Sayfa
s.a.v	: Sallallâhu ‘aleyhi ve sellem
SDÜİFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
thk.	: Tahkik eden
thrc.	: Tahric eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
v. dğr.	: Ve diğerleri
ys.	: Basım yeri yok

ÖNSÖZ

Hukukî ilkeler insanlar arası münasebetleri tanzim etmek, hak paylaşımını adaletle gerçekleştirmek ve insanlar için faydalı olanları sağlayıp zararlı olanları savmak üzere vazedilmiştir. Beşerî ilişkilerin daha çok yaşandığı kurumlardan birisi, şüphesiz ailedir. Aile hayatında sevgi, akrabalık ve merhamet gibi duygu boyutunun yoğun bir şekilde bulunması, ilgili hukukî düzenlemeleri diğer sahalara nazaran daha hassas hale getirmektedir. Toplumun temel yapı taşı olan ailede kimi zamanlar istenmeyen durumlar baş gösterebilir. Öncelikle aile birliğinin sarsılması ve yuvanın yıkılması anlamına gelen boşanma vakiasının hem aile bireylerine hem de toplum yapısına zarar vermeyecek şekilde hukuk güvencesine bağlanması zorunludur.

Bu çalışmaya başlarken İslâm hukukunun boşama bölümlerinde yapmış olduğumuz ön incelemede; boşama tasarrufunun mahiyeti ve boşamadaki irade teorisi ile ilgili zengin bir hukukî malzemenin işlenmiş olduğunu, fakat konu üzerinde yapılan sistematik ve müstakil incelemelerin yetersiz kaldığını tespit ettik. Bu ihtiyaç kitabın konusunun belirlenmesinde önemli bir neden sayılabilir.

Bu çalışma, bir giriş ve iki ana bölüm olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Girişte boşamanın mahiyeti, boşama yetkisi, boşama ve boşanabilme ehliyeti ve boşamanın geçerliliği başlıklarını inceledik. Birinci bölümde farklı bakış açılarına göre boşama çeşitlerini ortaya koyduk. İkinci bölümde ise irade ve beyan uygunluğunu inceledik.

Özellikle bu son bölümün baş tarafında “niyet” terimi üzerinde önemle durduk. Bunun yanı sıra niyetin hukuktaki yansıması ve tasarruflardaki rolü ve boşamadaki tesir sahasını inceledik. Niyetin

boşamadaki tesirini daha canlı görebilmek üzere bu bölümün en sonunda şaka, öfke, hata gibi bazı hallerde gerçekleştirilen boşama beyanları hakkında ileri sürülen görüşleri ve bunların hukukî dayanaklarını ele aldık. Sonuç kısmında ise önceki bölümlerde işlenen konular ışığında varılan sonuçları belirttik.

Çalışmada istifade edilen kaynakların listesi, kitabın son kısmında ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Kitabın içerisinde yazarın ve eserinin meşhur adı kısaltma metoduna uygun bir şekilde kullanılmıştır.

Çalışmalarımız sırasında her türlü ilgi ve desteğini gördüğüm danışman hocam İslâm Hukuku Öğretim Üyesi Prof. Dr. Kemal YILDIZ'a ve çalışma konumun belirlenmesinde fikirlerinden istifade ettiğim Prof Dr. Nihat DALGIN'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Kitabın yazımı esnasında görüşlerinden ve kaynak eser temin edilmesinde yardımlarından istifade ettiğim hocalarıma ve arkadaşlarıma, eserin bu hale gelmesinde katkı sunan bütün hocalarıma ve bilhassa Dr. Mücahit ÇOLAK'a, kitabın yayımlanmasında emeği geçen herkese, dizgi için yardımları olan Dr. Asem Abdelghany hocama, maddî ve manevî yardımlarını esirgemeyen anneme, kayınvalideme ve eşime teşekkür ederim.

Yılmaz FİDAN

Balıkesir, Eylül 2023

GİRİŞ
İSLÂM HUKUKUNDA BOŞAMA

İSLÂM HUKUKUNDA BOŞAMA

Toplumu oluşturan en önemli kurum ailedir. Ailenin kurulması, karı koca arasında meydana gelen evlilik sözleşmesine dayanır. Bu sözleşme ile başlayan karı-koca arasındaki aile hayatı, her zaman arzu edilen düzende gitmeyebilir. Anlaşmazlıklar, nihayet bazı problemlerin ortaya çıkmasına sebep olabilir. Hatta bu problemlerin evlilik hayatı için çekilmez hale gelmesi, evliliğin devam ettirilmesine müsaade etmeyebilir. Belki de bu durumda evlilikten beklenmesi gereken faydaların tahakkuku imkânsız hale gelmiştir. Bundan dolayı ayrılma ve boşama eski dönemlerde olduğu gibi bugün de -arzu edilmeyen bir sonuç olsa da- bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacın karşılanmasında sağlam bir hukuk düzeni öngören İslâm hukuku hem bireyi hem de toplumu birlikte dikkate alan dengeli bir çözüm kabul etmektedir. Kimlerin boşama yetkisine sahip olduğu, boşamanın kim tarafından hangi tasarrufla hangi durumlarda yapılacağı ve şeklinin ne olması gerektiği İslâm hukukçuları tarafından etraflıca değerlendirilmiştir.

I. GENEL OLARAK

Sözlükte “boşama”, nikâh bağına çözmek, kocanın karısını bırakması, vazgeçmek, ayrılmak anlamlarındadır¹. İstilahta “boşama”, eşler arasındaki evlilik bağına usulü dairesinde ortadan kaldırmak anlamına gelir².

İslâm hukuku kaynaklarında boşama, Arapça olan **tatlik** kelimesiyle ifade edilir³. Aynı kökten gelen **talâk** kelimesi, tatlik anlamında kullanılmış olmakla birlikte aynı zamanda *tefrik*, *hul'*, *fesih*, *îlâ*, *liân*, *zihâr*, anlamlarını da içine alan üst bir kavram olarak kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de talâk

¹ Sâmi, *Kâmus*, Boşama md; Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 158.

² Bilmen, *Kâmus*, II, 175.

³ Yazır, *Hak Dini*, II, 780; Köten-Döndüren, “*Talâk*”, Şâmil İslâm Ansiklopedisi, VI, 103.

kelimesi, “kocanın karısını boşaması” anlamında on âyette⁴; “evliliğin sona ermesi” anlamında ise iki âyette kullanılmıştır⁵.

Buna göre Kur’ân-ı Kerîm’de talâk, daha çok dar anlamıyla kullanılmış ve bununla iradi olarak tek taraflı beyanla evlilik bağının sona erdirilmesi veyahut izale edilmesi kastedilmiştir.

İslâm hukukçuları, talâk hakkında birbirinden farklı gibi gözüken fakat aynı muhtevada birleşen tanımlar yapmışlardır.

Talâk, “nikâh bağına belirli sözlerle derhal veya gelecek bir zamanda kaldırmaktır”⁶, “belirli sözlerle veya bunlar yerine geçebilecek başka ifadelerle nikâh bağına kaldırmaktır”⁷, “nikâh mülkünün izale edilmesidir”⁸, “nikâh akdini kaldırmaktır”⁹ şeklinde tanımlanmıştır. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, yukarıda yapılmış olan tanımları biraz daha açmak suretiyle daha anlaşılır hale getirmiştir:

“Talâk, kocanın, onun vekilinin veya karının talep etmesi üzerine hâkimin¹⁰ hemen veya gelecek zamanda sahih evlilik bağına çözmesinden ibarettir.” Bu işlem açık veya dolaylı sözlerle olabileceği gibi yazılı bir beyan ile de yapılabilir¹¹.

⁴ el-Bakara 2/228, 230, 231, 232, 236, 237, 241; el-Ahzab 33/49; et-Talâk 65/1; et-Tahrim 66/5. Ayrıca bk. Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-müfrehes li elfâzi’l-Kur’ân*, s. 427, vd.

⁵ el-Bakara, 2/227, 229; Ebüssuûd’a göre bu âyetlerden ikincisinde talâk, tatlik manasındadır. Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, I, 226.

⁶ el-Meydânî, *el-Lübâb*, III, 37; İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-kadîr*, III, 444; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, III, 226, 227.

⁷ *el-Mevsûat*, XXIX, 5.

⁸ el-Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, “Talâk” md.

⁹ el-Cezîrî, *Kitabu’l-fıkhi ‘ale’l-mezâhibi’l-erbea*, V, 6.

¹⁰ Kazâî boşanmanın (tefrik) tarihi gelişimi için bk. Aydın, “*Aile Hukukunun Tarihi Gelişimi*”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, 442-445, 453. Bu tarifte geçen karının istemesi doğrultusunda hâkimin boşaması Hanefî mezhebine göre değildir. Zira onlara göre kocanın veya kocanın vekilinki boşama, hâkiminki ise fesihdir.

¹¹ Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 229. Ayrıca buna yakın diğer tarifler için bk. Hallâf, *Ahkâm*, s. 128; Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 298.

Boşama, İslâm hukukunda evliliği sona erdiren tasarruflardan¹² sadece birisidir. Burada şu husus gözden uzak tutulmamalıdır. İslâm hukuku kurulan evlilik bağının devam etmesinden yanadır¹³. Yukarıdaki tarifte adı geçen kişilere tek taraflı bir beyanla evlilik hayatını sona erdirebilme imkânı tanınmıştır. Buna karşılık İslâm, boşamanın iyi bir davranış olmayacağı ilkesini daha işin başında mükelleflere haber vermiştir. Bundan dolayı muvakkat nikah ve müt'a nikâhı İslâm'da meşrû görülmez. Buradan hareketle evliliğin ölünceye dek kurulmuş olan bir bağ olduğu ve ailenin devam ettirilmesinin de Allah Teâlâ'nın maksadı olduğu âşikardır. Ancak aile hayatının çekilmez olması, evliliğin beklenen faydaları temin edememesi sebebiyle -istenmeyen, sevilmeyen helallerden birisi olarak-¹⁴ boşama son ve zorunlu bir çare olarak kabul edilmiştir¹⁵.

II. BOŞAMA YETKİSİ

İslâm hukukunda boşama yetkisi prensip olarak erkeğe verilmiştir. İslâm'ın ilk günlerinden itibaren uygulamada bu yetki hep böyle kullanılmıştır. Erkeğe yüklenen ağır ailevi yükümlülüklerin bir neticesi olarak boşama yetkisinin de ona verilmiş olduğunu görüyoruz.¹⁶

Yine yaratılış itibariyle erkekle kadın arasında farklılıklar olduğu herkesçe bilinmektedir. Biyolojik olarak erkeğin kadından farklı yanları olduğu gibi kadınların da erkeklerden farklı yanları vardır. Yine erkekle kadının ruhsal, duygusal farkları gayet açıktır¹⁷. Kadının erkeğe göre daha hassas ve duygusal olduğu bilinmektedir¹⁸. Burada İslâm hukukundaki

¹² İslâm hukukunda tefrik, muhâlea, mütareke, fesih, îlâ, zıhar, kazai boşanma adı altında bir çok tasarruf bulunmaktadır. *el-Mevsûat*, XXIX, 5-8.

¹³ Yazır, *Hak Dini*, II, 1353, 1354; Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 279; Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile*, s. 244; Ünal, *İslâm'da Evlilik*, s. 209.

¹⁴ Ebû Dâvûd, Talâk, 3; İbni Mace, Talâk, 1.

¹⁵ Boşamanın cevazında İslâm hukukçuları ittifak etmiştir. bk. el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, III, 121; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, V, 232; eş-Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VI, 187.

¹⁶ el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, III, 180; Acar, *İslâm Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, s. 29.

¹⁷ Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, s. 99-100.

¹⁸ Savaş, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*, s. 166; Dalgın, *Boşama Yetkisi*, s. 73, 74, 75.

nimet-külfet dengesi, yetki-sorumluluk dengesinin gözetildiği düşünülebilir. Zira erkeğin ailede idarecilik, gözeticilik, koruyuculuk görevleri mevcuttur¹⁹. Bu da beraberinde ister istemez erkeği farklı birtakım yetkilere haiz kılacaktır²⁰.

Ayrıca boşama yetkisinin kime ait olduğu ve kimler tarafından kullanılabileceği hususunda değişik ihtimallerden ve tezahürlerden söz etmek mümkündür²¹:

A. KOCANIN YETKİSİ

Prensipte boşama yetkisi kocaya aittir. Zira konuyla ilgili âyetler ve hadislerde boşama fiilinin erkeğe isnat edilmiş olduğu görülmektedir²². Hatta İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre boşama hakkı mutlak bir şekilde kocaya verilmiştir²³.

Erkek ve kadının gerek yaratılış gerekse de iktisadî yönlerden farklı kabiliyetlerde bulunması, hak ve sorumluluklarının da kendilerine uygun şekilde tevzi edilmesini netice verir.²⁴ Şöyle ki, koca, Kur'ân-ı Kerîm'de ailesine karşı birtakım vazifelerle sorumlu tutulmuştur. Karıyla kocanın geçinememesi halinde aralarının ıslahı için gayret edilmesi toplumsal bir sorumluluktur. Koca, belli birtakım şartları ve zamanı gözetmeli ve bu zaman içinde boşama yetkisini kullanmalıdır²⁵. Boşamaya gelinceye kadar bir takım birincil hal çareleri emredilmiş olup; bunlara riayet etmeli, ancak

¹⁹ en-Nisâ 4/34; Ayrıca bu âyetin tefsiri için bk. Yazır, *Hak Dini*, II, 1348; Âmine Vedûd-Muhsin, *Kur'ân ve Kadın*, s. 111-120; Hatemi, *İlahi Hikmette Kadın*, s. 98-99; Belgesay, *Karı Koca Arasında Vazifeler ve Boşanma*, s. 32.

²⁰ el-Bakara 2/228; en-Nisâ 4/34. Bu konuda ayrıca bk. Acar, *İslâm Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, s. 29-32.

²¹ Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 266, vd.

²² et-Talâk 65/1; el-Bakara 2/226; el-Ahzab 33/49; en-Nisâ 4/20; eş-Şevkânî, *Neylül-evtâr*, VI, 282; Ayrıca bk. Şelebi, *Ahkâmü'l-üsre*, s. 472 vd; İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2255 vd.

²³ el-Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 126; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 239; eş-Şevkânî, *Neylül-evtâr*, VI, 247; Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 360.

²⁴ Yazır, *Hak Dini*, II, 1346-1347; es-Serîfî, *Ahkâmü'z-zevâc*, s. 211-212.

²⁵ Ateş, *Kur'ân'a Göre Evlenme ve Boşanma*, s. 62; Aktan, *Kur'ân'a Göre Boşanma Prosedürü*, (I. Ulusal Kadın ve Aile Sempozyumunda Sunulmuş Tebliğ), s. 11.

bunlar sonuç vermezse boşamayı düşünmelidir²⁶. Yine zikredilen prensip ve kaidelere tamamen uymaya davet edilmekle beraber, boşama sadece kocanın şahsi tasarrufu olarak kabul edilmiş, onun arzusuna bırakılmış bir fiildir.²⁷ Ancak burada boşamanın İslâm hukukundaki evliliği sona erdiren şekillerden sadece biri olduğu ve bu ayrılık şeklinde kocaya tanınan boşama yetkisinin sınırlı olduğu unutulmamalıdır. Kadının da mahkeme yoluyla kocasına karşı boşanmayı talep etme hakkı saklıdır²⁸. Hele karının zarar gördüğü durumlarda bu yola müracaat etmesi en doğal hakkıdır. Çünkü “zarar izale olunur” (Mecelle, md. 20) kuralı aile içinde de geçerlidir. Mahkeme önünde hakların talep edilmesi hususunda kadın ve erkek birbirine müsavidir.

Klasik İslâm hukuku kaynaklarında, boşanma hukukuyla ilgili esas ve hükümler, boşanmanın ric'î-bâin ya da sünnî-bid'î oluşu, erkeğin boşama yetkisini kullanma esasına göre izah edilmiştir²⁹.

1917 Tarihli Hukuku Aile Kararnâmesi de: “Talâkın ehli, mükellef olan zevcdir.” ifadesini kullanarak, bu yetkinin prensip olarak erkeğe ait olduğu esasını kanunlaştırmıştır³⁰.

B. KARININ YETKİSİ

Yukarıda ifade edilen ve prensipte kocaya tanınan boşama yetkisi kocanın izni ile ve vekâlet vermesiyle bir başkası tarafından kullanılabilir³¹. Bunu engelleyici bir delil yoktur. Vekâlet yoluyla bu yetkiyi kocasının izniyle karının alması da mümkündür³². Fakat İslâm hukukçuları, karının

²⁶ Kutup, *Kadın ve Aile*, s. 151-160; Soysaldı, *Kur'an ve Sünnete Göre Evlenme ve Boşanma*, s. 77-84; Akgün, *Boşanma Hukuku*, s. 26.

²⁷ Yazır, *Hak Dini*, II, 1349; Eroğlu, “*Talâk Hakkında Kur'an-ı Kerim'in Genel Tutumu*”, *AÜİFD*, XXVII, s. 162; Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, III, 84; el-Kevserî, *Makâlât*, s. 217 vd.

²⁸ Velidedeoğlu, *Ailenin Çilesi Boşanma*, s. 275.

²⁹ Örnek olarak, İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 50 vd. Ayrıca İslâm hukukunda boşama yetkisinin kocanın elinde oluşunun sebep ve hikmetleri için bk. Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 348-350.

³⁰ Çeker, *AHK*, md. 102.

³¹ Buhûfî, *Keşşâfu'l-kınâ*, V, 238.

³² Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 288.

hangi şartlar altında ayrılmayı talep etme hakkına sahip olacağını tartışmıştır³³. Bunun dışında kocanın rızası ile kocaya ait olan boşama hakkını karısı elde edebilir (tefvîz-i talâk)³⁴. Dört mezheb mensuplarının, Ca'ferîler'in ve Zeydiyye'nin de içinde bulunduğu İslâm hukukçularının çoğunluğu bu görüşü benimsemiştir³⁵. İşte bu durumda karı da kocası gibi boşama ifade eden lafızları kullanarak kocasından boşanabilir.

İslâm hukukunda karının evliliği sona erdirebilmesini ifade eden tefvîz-i talâk³⁶ teriminden başka muhâlea³⁷, tevkîl³⁸, temlîk³⁹, tahyîr⁴⁰, tefrîk ve fesh talebi gibi terimlerin kullanıldığını da görmekteyiz⁴¹. Bunlar erkeğe ait olan boşama işlemini doğrudan gerçekleştirme anlamından ziyade kocanın izniyle karısının veya üçüncü şahısların ayrılık meydana getirmelerini ifade ederler. Ancak bu terimlerden muhâlea, tevkîl, temlik ve tahyîr kocanın izni ve rızasıyla gerçekleşirken tefrîk ve fesihte buna gerek yoktur. Bu usullerden biriyle boşama işlemini meydana getirme hakkını elde eden karı da aynı kocası gibi bu yetkiyi kullanabilecektir.

C. HÂKİMİN YETKİSİ

Evliliğin devamına mâni haklı sebepler bulunduğu takdirde karı veya kocanın talebi üzerine nikah, hâkim tarafından feshedilebilir. Hâkim nikahı

³³ Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 266 vd; Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı*, III, 65.

³⁴ es-Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 196 vd.

³⁵ Zâhirîler'den İbn Hazm, bu görüşe katılmamıştır. Bk. Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 409.

³⁶ Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 286-291.

³⁷ Muhâlea: Karının kocasından ayrılmayı istemesi sebebiyle ona ödeyeceği bir bedel karşılığı kendisini boşaması üzere onunla anlaşmaya varmasıdır.

³⁸ Tevkîl: Kocanın boşama işlemini gerçekleştirmeyi (inşâsını) kendi karısına veya ondan başka birisine devretmesidir.

³⁹ Temlîk: Kocanın boşama yetkisini kendi karısına veya bir başkasına sahip kılmasıdır. Örneğin: Yetkin senin elindedir, kendini boşa, boşanma hakkın senin elindedir demesi gibi. Burada temlîk ifadeleri mutlak olup tahyîr söz konusu edilmez. Bu konuda geniş bilgi için bk. el-Bâcî, *el-Müntekâ*, V, 210-229.

⁴⁰ Tahyîr: Kocanın karısına kendisiyle kalması veya dilediğinde karısının kendini tatlik etmesi için seçme hakkını tanınmasıdır. Örneğin ona "seçim yap", "kendini seç" demesi gibi. es-Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 219; Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 401.

⁴¹ Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 297-302.

kocanın talebi üzerine feshetmişse bu fesih boşama sayılır ve boşama haklarından biri kullanılmış olur. Eğer karının talebi üzerine feshetmişse bu fesih evliliğe son verdiği halde boşama sayılmaz; dolayısıyla kocanın sahip olduğu boşama hakkı eksilmemiş olur. Hâkim kararıyla nikahın feshini haklı kılan sebepler; nikahın batıl veya fasit olması, muhayyerlik hakkı, kocanın nafaka ödeyememesi, kocanın karısına kötü davranması, kocanın kaybolmasıdır⁴². Evliliğin feshini haklı kılan bu sebeplerin hepsinde ittifak yoktur. Zaten ittifak bulunmadığı için evliliğin bu şekilde sona erdirilmesine boşama değil de tefrik adı verilmiştir⁴³. İslâm hukuku, adı geçen yetkiyi, korunması emredilen hakların zarar görmesi söz konusu olduğunda tanımıştır⁴⁴.

Sâbit b. Kays hadisi ile muhâlea âyetinin de işaret ettiği üzere hâkimin bir bedel mukabili olmak üzere eşler arasını doğrudan ayırabileceği hükmü, Rasûlullah dönemindeki uygulamalarla sabit olmuştur⁴⁵. Kocasından ayrılma arzusunda olan kadın bu isteği için biraz mal fedakarlığında bulunmalıdır. Nasıl ki erkek kendi isteğiyle karısını boşadığı vakit ödediği mehirde hiçbir şey alamıyorsa, kadın da kocasından ayrılmak isterse, aldığı bu mehrin bir kısmından veya tamamından vazgeçmesi gerekir⁴⁶. Bunun yanında erkeğin karısı tarafından yapılan bu teklifi olumlu karşılaması gerekir. Karının bedel karşılığında ayrılma teklifi koca tarafından reddedilir yahut bir anlaşmazlık meydana gelirse kadın mahkemeye başvurma hakkını kazanır. Bu takdirde hâkimin müdahalesi söz konusu olur ve kendi yetkisi devreye girer. Daha sonra hâkim erkeğe karısını boşama emrini verir. Koca eğer karısını hâkimin bu emri gereği de boşamayı reddederse hâkim, hul' kararını boşama olarak kendisi verecektir⁴⁷. Bu cumhurun görüşü olup, İmam Şâfiî'nin kadim görüşüne göre bu karar bir fesihtir⁴⁸.

⁴² Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 291-309; Hallâf, *Ahkâm*, s. 159; Aktan, "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, s. 415-417.

⁴³ Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 343.

⁴⁴ Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 291.

⁴⁵ Buhârî, Talâk, 11; İbn Mâce, Talâk, 22; el-Bakara 2/229; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, I, 240- 242; es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, I, 166.

⁴⁶ el-Mevdûdî, *İslâm'da Aile Hukuku*, s. 61.

⁴⁷ Mevdûdî, *İslâm'da Aile Hukuku*, s. 59-79.

⁴⁸ es-Sâbûnî, *Revâi'u'l-beyân*, I, 317.

D. HAKEMLERİN YETKİSİ

Kur'ân-ı Kerîm'in eşler arasındaki geçimsizliğin sona erdirilmesi konusundaki tedrici metodu hakemlerin konuyla alakasına açıkça işaret etmektedir. Şöyle ki, önce eşlerin kendi gayretleriyle bu sorun düzeltilmeye çalışılmalı⁴⁹, bundan sonuç alınamadığı takdirde yakınların arabuluculuk ve ıslah girişimleri devreye sokulmalı ve eşler barıştırılmalıdırlar. Bundan da netice alınamazsa eşlerin ailelerinden birer hakem tayin edilmesi, hakemlerin evliliğin devamını sağlamaya çalışmaları gerekmektedir⁵⁰.

İslâm hukukçuları, eşler arasında şiddetli geçimsizlik baş gösterdiğinde hakem heyetine başvurulmasının zorunlu olması hususunda ittifak etmekle birlikte, hakemlerin tefrik yetkisine sahip olup olmadıkları hususunda ihtilâf etmişlerdir⁵¹. Hakemlere taraflar vekâlet verirse boşamalarının geçerli olacağı noktasında ihtilâf yoktur. Fakat boşama konusunda vekâlet almamış olsalar dahi eşlerin ayrılmalarına karar vermeye yetkili olup olmadıkları konusu tartışılmıştır. Taraflar arasındaki geçimsizlik şiddetli bir hal almışsa bu takdirde hakemlerin re'sen boşamaya yetkili olduğu görüşü de ifade edilmiştir⁵².

Hanefî ve Şâfiîler'in Görüşü

Hanefî ve Şâfiîler'e göre İslâm hukukunda hakemlerin boşamaya ilişkin yetkileri doğrudan değildir. Bu ancak vekâlet yoluyla olur. Koca kendilerine bu hususta yetki vermiş ise tefrikte bulunabilirler⁵³.

Delilleri:

1. Âyette "... hakemler uzlaştırmayı isterlerse ..." buyurulmuş olup, "... ayırmayı dilerlerse ..." denilmemiştir. Bu da hakemlerin sadece uzlaştırmaya yetkili olduklarını gösterir. Bu sebeple hakemlerin görevi eşler arasında gerekli araştırma ve soruşturmayı yaparak durumu hâkime bildirmektir⁵⁴.

⁴⁹ en-Nisâ 4/34, 128.

⁵⁰ en-Nisâ 4/35.

⁵¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 169; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 81.

⁵² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 172; Karaman, *Helaller ve Haramlar*, s. 121; Ayrıca bk. Şa'ban, *el-Ahkâm*, s. 494 vd.

⁵³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 169; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 81.

⁵⁴ Yazır, *Hak Dini*, II, 1353.

2. Dârekutnî'nin rivayetine göre, Hz. Ali (r.a.), geçimsizlik sebebiyle kendisine müracaat eden eşler arasında görevlendirdiği hakemlere “ne yapmanız gerektiğini biliyor musunuz? Şayet birlikte kalmalarını uygun görürseniz evliliğin devamına, ayrılmalarını uygun görürseniz boşanmaya (tefrik) hükmedeceksiniz” deyince kadın, “Allah’ın kitabına (hükmüne) razı oldum” der. Erkek ise, “hayır, boşanmayı kabul etmem” der. Bunun üzerine Hz. Ali erkeğe “yalan söyledin, vallahi kadının ikrar ettiğini sen de ikrar etmedikçe yanımdan ayrılamazsın” der⁵⁵.

Burada Hz. Ali (r.a.)’ın erkeği, tefriki de kabul etmeye zorlaması, hakemlerin eşlerin izni ve rızası olmadan tefrike hükmedemeyeceklerini göstermektedir. Çünkü hakemlerin tefrike yetkisi olsaydı Hz. Ali (r.a.), erkeği, hakemlerin hükmünü kabul etmesi için iknaya zorlamazdı⁵⁶.

3. Hakemlerin talâk veya hul’ şeklinde tefrike hükmetmeleri, sanki kişinin izni ve rızası olmadan mülkünden malını çıkarmak olur ki, bu da Kur’ân-ı Kerîm’in naslarına aykırıdır. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurulmaktadır:

“Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını haram yollardan yemeniz için o malları hâkimlere (idarecilere veya mahkeme hakimlerine) vermeyin.”⁵⁷.

Yine hul’un cevazından bahseden âyetlerde kadınların mallarının (mehirlerinin) alınması yasaklanmakta, bunun ancak rıza ile olacağı belirtilmektedir⁵⁸.

4. Hâkimin bizzat tefrike hükmetme yetkisi olmadığı gibi, onun görevlendireceği hakemlerin de tefrike yetkisi olmaz. Bu sebeple hakemler ancak eşlerin izni ve rızası olursa tefrike hükmedebilirler⁵⁹.

⁵⁵ el-Kurtubî, *el-Câmi*, V, 177.

⁵⁶ el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, III, 152-153; Yazır, *Hak Dini*, II, 1353.

⁵⁷ el-Bakara 2/188. Ayrıca bk. en-Nisâ 4/29.

⁵⁸ Yazır, *Hak Dini*, II, 787; el-Bakara 2/229; en-Nisâ 4/4.

⁵⁹ el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, III, 152; es-Sâbûnî, *Revâi’u'l-beyân*, I, 444-445.

Mâlikî ve Hanbelîler'in Görüşü:

Mâlikî ve Hanbelîler'e göre hakemler hâkim hükmündedirler. Bu sebeple eşlerin izni ve rızası olmadan re'sen tefrike hükmetme yetkisine sahiptirler. Buna göre hakemler yaptıkları araştırma ve soruşturma neticesinde erkeği suçlu bulurlarsa "talâk"a, kadını suçlu bulurlarsa "hul'a" hükmederler⁶⁰.

Dayandıkları deliller şunlardır:

1. Âyette "... erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin..."⁶¹ buyrularak eşler arasında arabulucukta bulunacak olan kişilere "hakem" denilmiştir. Bu da onların hâkim gibi yetkili olduklarına delâlet eder. Şayet onlar vekil olsalardı âyette "hakem" değil de "vekil" gönderiniz buyrulurdu. Bu sebeple hakemler eşlerin iznine ve rızasına bakmaksızın maslahat neyi gerektiriyorsa ona hükmederler⁶².

2. Kur'ân-ı Kerîm'de "ıslah yani uzlaştırma"nın zikredilmesi, onun "fırkat yani ayrılık"tan daha hayırlı olmasından dolayıdır. Bu demektir ki hakemler önce ıslah için uğraşacaklar. Yoksa âyetin bu ifadesi, "hakemler sadece uzlaştırmaya hükmedebilir, tefrike hükmedemezler" anlamında değildir⁶³.

3. Hz. Ali (r.a.)'in geçimsizlik yüzünden kendisine başvuran eşler hakkındaki uygulaması da hakemlerin tefrike yetkili olduklarını göstermektedir. Çünkü hakemlerin böyle bir yetkisi olmasaydı, Hz. Ali (r.a.) onlara "yapmanız gerekeni biliyormusunuz? Şayet birlikte kalmalarını uygun görürseniz 'uzlaştırmaya (ıslah)', ayrılmalarını uygun görürseniz 'ayırma (tefrik)' hükmedeceksiniz" demezdi⁶⁴.

⁶⁰ el-Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 176; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 81; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 264.

⁶¹ en-Nisâ 4/35

⁶² el-Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 176; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 264; İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2173.

⁶³ es-Sâbûnî, *Revâi'u'l-beyân*, I, 437, 444.

⁶⁴ el-Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 177; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 436-437; Muvatta, Talâk, 26.

4. Âyetle “... iyilikle tutmak veya güzellikle bırakmak...”⁶⁵ ifadesi kullanılmıştır. Eşler arasında şiddetli geçimsizlik başgösterip sevginin yerini nefret aldığı anda “iyilikle tutmak” mümkün olmayacağına göre “güzellikle bırakmak”tan başka çare kalmamaktadır. Bu sebeple hakemlerin tefrike hükmetme yetkileri olmalıdır⁶⁶.

Hâkim hakemleri, eşler arasında adaleti ikâme etmeleri için görevlendirmektedir. Adalet “uzlaştırma (ıslâh)” şeklinde olabileceği gibi “boşanma (tefrîk)” şeklinde de olabilir. Bu sebeple “ıslah”ı adalet kabul edip “tefrîk”i kabul etmemek âdil bir hüküm değildir⁶⁷.

Görüldüğü üzere bu tartışmanın sebebi, hakemlerin sadece eşlerin arasını ıslah konusunda vekil durumunda olup, neye yetkili kılınmışlarsa onu yapabilecekleri ve re’sen boşama kararı vermeye yetkili olup olmamaları tartışmasından kaynaklanmaktadır⁶⁸.

Hakemler evliliğe son verdikleri takdirde bu tasarruf iki özellik arz edebilir: Aile Hukuku Kararnâmesinde kabul edilen esasa göre bunlardan birincisi yapılan araştırmalar neticesinde kötülük ve kusurun tamamı veya çoğunun kocada olması halinde bir bâin talâk ile ayrılmasına karar verilmesi; ikincisi ise kusurun tamamı veya çoğunluğu kadında olursa muhâlea yoluyla ayrılmasına karar verilmesidir. Bu hususta verilen karar kesindir ve itiraz edilmesi kabul edilemez⁶⁹. Bu hükümde Mâlikî mezhebinden istifade edilmiştir⁷⁰.

⁶⁵ el-Bakara 2/229.

⁶⁶ Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 363.

⁶⁷ es-Sâbûnî, *Revâi’u’l-beyân*, I, 444.

⁶⁸ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, s. 373. Ayrılmanın ne zaman fesih, ne zaman talâk olacağı İslâm hukukçuları arasında tartışmalı bir konudur. Ayrıntılı bilgi için bk. Zühaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, IX, 275-282.

⁶⁹ Çeker, *Aile Hukuku Kararnâmesi*, md. 130; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, s. 375.

⁷⁰ Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 368; Aydın, M. Akif, “Osmanlılar’da Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü”, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, s. 173.

III. BOŞAMA YETKİSİNE SAHİP OLANLARIN EHLİYETİ

İslâm hukukunun meşru kıldığı sınırlar içerisinde evlilik birliğine son verebilme hakkına sahip bulunan kocanın (veya tefvîz-i talâk yoluyla yetki verdiği eşinin) boşamasının geçerli olabilmesi birtakım şartlara bağlıdır. Fakat bu şartlar üzerinde İslâm hukukçularının ittifak etmediğini görmekteyiz.

A. BOŞAYANIN EHLİYETİ (BOŞAMA EHLİYETİ)

Boşayanda bulunması gerekli şartlardan en azından üçünde ittifak vardır:

Bunlardan birincisi boşayan kişinin koca veya onun vekili olmasıdır. Evlenmede olduğu gibi boşamada da vekâlet câri ve câizdir⁷¹.

İkincisi, akli başında ve uyanık olmalıdır⁷².

Üçüncüsü ise bulûğ çağında olmalıdır⁷³. Nitekim AHK., “Talâkın ehli, mükellef olan zevctir” (md. 102) diyerek bu şartları özetlemiştir.

Bunların dışında kalan boşama ehliyeti şartlarında İslâm hukukçularının ihtilâf ettiklerini görüyoruz. Baskıya maruz kalan ve tehdit edilen kimsenin boşaması (mükrehin talâkı), sarhoşun boşaması, hiddet veya başka bir sebeple iradesine hâkim olamayan ve hayrı şerden ayıramayan kişinin (medhûş) boşaması, çocuğun boşaması, hastanın boşaması, gayr-i ciddinin (hâzil) boşaması, hata edenin boşaması, içinden kendi kendine konuşanın boşaması bu tür tartışmalı konulara örnek olarak verilebilir⁷⁴.

Bu maddelerde ihtilâf edilmesi, rıza-ihtiyar, niyet, kasıt, akıl, idrak gibi bazı yönlerden iradenin sakatlanmasına bağlıdır. Daha çok iradenin dışı yansımaları ile ilgili olan bu konular, “irade ve beyan uygunluğu” başlığı altında ele alınacaktır.

⁷¹ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, s. 354.

⁷² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, III, 443. Burada uyanık olma terimi Türkçedeki açık göz anlamında olmayıp uyku halinde bulunmayan kişi anlamındadır.

⁷³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 67; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kına'*, V, 233; Hallâf, *Ahkâm*, s. 131. Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 372.

⁷⁴ Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre*, s. 502-504.

B. BOŞANABİLME EHLİYETİ

Boşamanın muteber olabilmesi için boşanan bir kadının, nikah altında olması veya ric'î boşama sonucu iddet bekliyor olması gerekir⁷⁵. Bundan dolayıdır ki bir kimsenin henüz evlenmediği veya evlenip de boşadığı, artık kendisine yabancı olan bir kadını boşamasının muteber olup olmadığı ihtilâf konusu olmuştur⁷⁶:

a) Sahâbe ve tâbiûnün çoğunluğuna, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Dâvûd ez-Zâhirî'ye göre⁷⁷: “Ben filan ile evlenirsem o boş olsun” veya “evlendiğim kadınlar boş olsun” gibi sözlerin (ta'liku't-talâk) hükmü yoktur. Kişi kendi sözüyle kendini ilzam ediyorsa da boşama için gerekli olan mahal olmadığından ve kişinin boşama konusunda velayet hakkı bulunmadığından bu sözü havada kalacak, hüküm doğurmayacaktır. Çünkü böyle bir boşamada söz konusu tasarrufun mahalli oluşmamıştır⁷⁸. Bu grup, görüşlerini bazı hadislerle dayandırmaktadır⁷⁹.

b) İmam Mâlik ve bir gruba göre “muayyen bir şehir veya mahalleden olan kadınlarla” şeklinde tahsis ve takyid ederek söylerse muteber, aksi halde gayri muteberdir. Prensip olarak muteber tutmakla beraber umûmî olanı hükümsüz sayan bu grup, istihsan prensibine dayanmaktadır ve “bunu da muteber sayarsak mezkûr şahsın normal yollarla evlenme imkânı ortadan kalkar, evlenmenin kendisine yasak edilmesi ise sıkıntı ve meşakkate yol açar.”⁸⁰ demektedirler.

c) Ebû Hanîfe ve tâbilerine göre ise, umûmî ve husûsî her nevi ta'lik muteberdir ve evlenir evlenmez bu tasarruf geçerli olur⁸¹. Çünkü onlara göre

⁷⁵ Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 414.

⁷⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 69; Zühaylî, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, IX, 293.

⁷⁷ eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 292; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 135.

⁷⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 69.

⁷⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 69. Buna delil, farklı tarzda rivayetleri bulunan şu hadislerdir: “(Kocası bulunmadığı) mâlik olmadığı kimseyi boşamak yoktur.”, “Nikahtan önce boşama, mülkiyetten önce azad olmaz.”, İbn Mâce, Talâk, 17; Zeylaî, *Nasbû'r-râye*, III, 230-231.

⁸⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 69.

⁸¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, IV, 49; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 69.

şart tahakkuk ettiği vakit sözün hükmü tahakkuk eder. Boşamanın geçerli olması için sözün söylendiği anda nikah mülkiyetinin bulunması şart değildir, sadece şartın gerçekleştiği sırada bulunması kafidir. Bunun da şartın gerçekleştiği sırada varlığı kesindir. Çünkü şarta bağlı boşama sanki şart bulunduğu sırada söylenmiş gibidir. Bu da nikahtan sonra boşamayı şarta bağlamak hükmünde olur ki şartın akabinde meydana gelir.

“Nikâhtan önce boşama yoktur”⁸² hadisini ise onlar, “nikâhtan önce boşama derhal meydana gelmez” manasında anlarlar, yoksa “şarta bağlı boşama geçerli olmaz.” manasında değildir⁸³.

Bu tartışmanın sebebi boşamayı gerçekleştirecek olan erkeğin boşamak istediği kadın hakkında henüz koca olma hakkının önceden varlığı (vücudu) ve bunun kimilerine göre şart olması diğerlerine göre şart olmamasıdır⁸⁴.

Gerçekleştirilen boşamanın muteber olması, görüldüğü üzere bazı şartları gerekli kılıyor. Hem boşayan kişide hem de boşanan karıda diğer ifadeyle “mahall-i talâkta”⁸⁵ boşanma ehliyeti aranmaktadır⁸⁶.

IV. BOŞAMANIN GEÇERLİLİĞİ

İslâm hukukunda boşama, ortak hayatın çekilemez hale gelmesi ve aile hayatının saadet yuvası olmaktan çıkması halinde nihâî bir çözüm olarak görülmüştür. Ailenin devamını sağlayacak bütün yolların denenmesi esastır. Buna rağmen şiddetli geçimsizlik vâki olması halinde, eşlerin her birisinin duruma göre alacağı önlemler söz konusu olur. Bundan da sonuç alınamazsa eşlerin ailelerinden seçilen hakemler devreye girer⁸⁷. Hakemlerin arabuluculuğu da sonuç vermezse beraberliğin sürdürülmesinin taraflar için imkânı kalmamış demektir. Bu durumda evlilik birliğinin sona ermesi mevcut haliyle devamından daha hayırlı olabilir.

⁸² İbn Mâce, Talâk, 17.

⁸³ Zühaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, IX, 297.

⁸⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 69.

⁸⁵ Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 254; Çeker, *Aile Hukuku Kararnâmesi*, md. 103; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s. 151.

⁸⁶ Dâmad, *Mecme'u'l-enhur*, I, 384 vd; Bilmen, *Kâmus*, II, 193-200; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 354; Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s. 40-42; Cin-Akgündüz, *Hukuk Tarihi*, s. 90.

⁸⁷ en-Nisâ, 4/35.

Boşama yetkisine ve ehliyetine sahip olan kişi tarafından evlilik hayatına son verme amacıyla söylenmiş her çeşit sarih sözle ciddî niyetin bulunması halinde boşama meydana geleceğine dair icma vardır⁸⁸. Boşamanın geçerli olabilmesi için sadece tek taraflı irade beyanının yeterliliği, mahkemede veya şahitler huzurunda yapılması tartışma konusu olmuştur.

A. BOŞAMANIN TEK TARAFLI İRADE BEYANIYLA OLMASI

İslâm hukukunda, boşama karşılıklı haklar doğuran hukukî tasarruflardan biri olup, asıl vasfı, bir hakkın ıskatına ilişkin olan özel ve sözlü bir tasarruf olmasıdır. Bu tasarruf erkeğin nikah akdi ile elde ettiği koca olma hakkını kaldırması şeklinde gerçekleşir. Söz söylemeye elverişli hak sahibi kişi, haklarını kullanmakta serbesttir⁸⁹.

Koca tek taraflı iradesiyle herhangi bir sebep göstermeksizin ve kadının rızasını aramaksızın evlenmeye son verebilir⁹⁰. Sahip olduğu yetkisini boşamanın tariflerinde geçen nikah bağına kaldırmaya delâlet eden sözüyle (lafz-ı mahsus) kendi iradesiyle kullanır. Kocanın boşama ifade eden sözü ayrılık için kifayet eder⁹¹. Eşinden ayrılma arzusunda bulunan kocanın, karısını boşaması halinde ayrılığın meydana gelebilmesi mahkeme kararına da bağlı değildir⁹².

Ayrıca kişinin sahip olduğu boşama yetkisini farklı bir durum olmaması halinde kendisinin kullanması gerekmektedir. Zira boşamada kişinin asıl kendi iradesi bağlayıcı kabul edildiği; başkası adına, izni olmadan karı kocayı birbirinden ayırma şeklinin geçersiz kılındığı, hadisin sarahatinden anlaşılmaktadır.⁹³

⁸⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 61.

⁸⁹ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 121.

⁹⁰ Aydın, M. Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 36; Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s. 36.

⁹¹ Acar, *İslâm Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, s. 31.

⁹² Aydın, M. Akif, "Osmanlılar'da Aile Hukukunun Tarihî Tekamülü", *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, s. 168; Bardakoğlu, *"Iskat", DİA*, XIX, 137.

⁹³ İbn Mace, *Talâk*, 31.

Iskat tasarrufunun⁹⁴ şahsın hür ve sakatlanmamış iradesine bırakılan bir özellik arzedeceği gözlerden uzak tutulmamalıdır. Iskatın rüknü sayılan sîga, sadece tek tarafın bir hakkı düşürmeyi ifade eden sözünden ibarettir. Iskatın, hukukî sonuç doğurabilmesi için karşı tarafın kabulü kural olarak aranmaz⁹⁵. Bu durum boşamada da aynen geçerlidir⁹⁶.

İslâm hukukunda boşama için yine birtakım şartların kabul edildiğini⁹⁷ görmek mümkündür. Bu şartların tamamının bulunması zaruri olarak aranmıştır⁹⁸. Bunlardan bir kısmı boşama tasarrufunda bulunacak olan kocayla ilgili şartlar, bir kısmı boşanacak karıyla ilgili şartlar, bir diğer kısmı da kendileriyle boşama vâki olacak sözlerle, vasıtalarla (sîga ile) ilgili şartlardır. Bir çeşit iskat tasarrufu olan boşama tasarrufunda bulunurken bu şartların tam manasıyla bulunması gerekmektedir.

Bu şartlar altında boşama, kocanın kesin iç iradesini yansıtan ve evlilik bağınu ortadan kaldırmak üzere karısına yönelik bir sözle veya kocanın vekili olan bir başkasının sözüyle yahut da bu söz yerine geçecek herhangi bir vasıtayla (irade beyanı ile) geçerli olacak, boşama haklarından biri ortadan kalkacak ve talâkın sonuçları doğacaktır⁹⁹.

B. BOŞAMANIN MAHKEMEDE OLMASI

Bilindiği gibi boşanmaların kanunda belirtilen belirli ve sınırlı sebeplerin bulunması halinde, eşlerden birinin veya her ikisinin isteği üzerine mahkeme kanalıyla ve hâkim kararıyla olması prensibi özellikle

⁹⁴ Iskat Tasarrufu: “Bir mülkiyet veya hakkın mâlik veya hak sahibine intikali söz konusu olmaksızın düşürülmesi” anlamında bir hukukî terimdir. İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2216; Bardakoğlu, “*Iskat*”, *DİA*, XIX, 137.

⁹⁵ Bardakoğlu, “*Iskat*”, *DİA*, XIX, 138.

⁹⁶ Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 317; Aydın, M. Akif, “*İslâm Hukukunda Tek Taraflı Hukukî İşlem*”, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, s. 228.

⁹⁷ Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 247.

⁹⁸ Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 247-258.

⁹⁹ Bir tek şahsın irade beyanı ile bir hukukî vaziyeti bir taraflı olarak meydana getirmesine veya değiştirmesine veya ortadan kaldırmasına yarayan haklara “yenilik doğuran haklar” veya “inşâî haklar” denir. el-Karâfi, *el-İhkâm*, s. 63, 64; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 117, 118; Velidedeoğlu, *Medenî Hukukta Umumî Esaslar*, s. 286.

Batılı ülkelerde kabul ve tatbik edile gelmiştir¹⁰⁰. Her ne kadar pozitif hukukta boşamanın mahkemede olması zorunluluğu varsa da İslâm hukukunda böyle bir mecburiyet yoktur. İslâm hukukçuları, isbat zorluğu, aile sırlarının ifşa ve tescil edilme sakıncası ve sosyo-psikolojik nedenler diye sıralanan belli başlı zorluk ve sakıncalardan dolayı, boşanmanın tümüyle hâkimin takdir ve yetkisine bırakılmasının kabul edilemeyeceğini söylemişlerdir¹⁰¹. Evvela boşama bir tasarruf olarak gerek fesihden gerekse tefrikten farklıdır¹⁰². Zira boşama mahkemeye gerek duyurmazken; fesihin bir kısmı¹⁰³ ve tefrik¹⁰⁴ hâkimin kararıyla gerçekleşir. İslâm hukuku, eşlerin bazı sebeplerle, örneğin eşlerden birinin müşterek hayatı diğeri için tehlikeli kılan, karı kocalık ilişkilerini güçleştiren veya imkânsız hale getiren hastalıkları veya fizyolojik kusurları sebebiyle hâkime müracaat ederek evlenmeye son vermesini istemelerine cevaz vermiştir¹⁰⁵. Oysa kocanın talâkı ve karşılıklı rıza ile boşanma genelde, hâkimin müdahalesi dışındaki evliliğin sona ermesi halleridir. Bu bakımdan boşamayla bu ayrılma şekillerinin farklı oldukları unutulmamalıdır¹⁰⁶.

¹⁰⁰ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I. s. 352.

¹⁰¹ Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre*, s. 494.

¹⁰² Fesih bir akdin çözülmesi anlamına gelir. Fesih sonucu, sözleşmeden doğan haklar sona erer. Fesih, sözleşmeyle elde edilen hakların sona ermesi bakımından boşamaya benzer. Ancak fesih, sonuçlarını elde etme gayesiyle yapılan sözleşme bozulurken boşamada, sözleşme ilk etapta bozulmayıp sözleşmenin sonuçları nehyedilmiş olur. el-Kevserî, *el-İşfâk*, s.11; *el-Mevsûat*, XXIX, 5.

¹⁰³ Feshin mahkemede yahut eşlerin kendi arasında olması bakımından ikiye ayrıldığını görmek mümkündür. Bu bakımdan görünüşte boşama ile fesih arasında bir benzerlik kurulabilir. Ancak temelde mümeyyiz vasfı, mahiyeti, neticeleri itibarıyla farklıdır. bk. Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 231; Doğanay, *İslâm'da Talâkın Hükmü ve Hikmetleri*, s. 80 vd.; Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 35.

¹⁰⁴ İslâm Hukukunda evliliğin hâkim kararıyla sona ermesi, kazai boşanma (Tefrik) ve tefrik sebepleri hakkında daha tafsilatlı bilgi için bk. Zühaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, IX, s.403-486; Karşı, *İslâm Hukukunda Kazâî Boşanma (Tefrik)*, s. 8, 11-41.

¹⁰⁵ Burada söz konusu olan ayrılma hukukta tefrik adıyla anılmaktadır. Tefriki talep her iki eşin sahip olduğu haklardandır. bk. Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 292; Zühaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, IX, 402.

¹⁰⁶ Aydın, M. Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 36.

Boşamanın gerçekleşmesi için mahkeme şartı gerek şekil bakımından gerekse pratik olarak gerekli değildir¹⁰⁷. Böyle bir şekil şartına rastlamak ilk dönem kaynaklarında görülmemektedir. Kaldı ki, cumhura göre kocanın karısına yönelteceği boşama lafzı ile boşama vâki olmaktadır. Boşamaya yetkili olan koca ve bazı hallerde, kocasından boşama yetkisini alan kadın, kendi iradeleri ile boşanabilecek ve bunun için bir makamdan izin alma ya da onların kararı ile boşanmaları gerekmecektir¹⁰⁸.

Boşama, istisnai bir tasarruftur; ihtiyaç hasıl olursa hâkime başvurulur¹⁰⁹. Mahkeme ancak bu durumda devreye girer. Mahkeme maddi delillere itibar eder. Boşama hakkının koca tarafından kullanılıyor olması ve ilk etapta hâkime devredilmemiş olması konusunda İslâm hukukuna yönelik birtakım eleştiriler bulunmaktaysa da bazı sebepler ve hikmetler normal şartlarda boşamanın hâkime bırakılmamasını gerekli kılmıştır. Zaten kocanın karısına boşama lafzını kullandıktan sonra bunu inkâr etmesi halinde veya kullandığı lafzı bir başka maksatla kullandığını iddia etmesi halinde karısı ayrılmak arzusunda olur da hakkını talep ederse bu takdirde mahkeme yoluyla hakkını arayacaktır¹¹⁰.

Niyetin varlığı veya yokluğundan mütevellid anlaşmazlık yahut belirsizlikler, uygulamada iki şekilde boşama yorumunu ortaya çıkarmıştır ki bunlardan biri kişinin boşamasının onunla Allah arasında vâki olduğu görüşü (diyânî) diğeri ise dış görünüşe göre hükmün verildiği ve mahkemece maddî delillerin itibara alındığı kazâen (mahkemede) boşama gerçeğidir¹¹¹.

Rasûlullah zamanındaki uygulamalar, daha sonraki dönemlerin uygulamaları ve fıkıh literatürü boşamanın özel ve kişiye mahsus olduğunu

¹⁰⁷ Bu noktada, “Boşamanın mahkeme kararıyla olması” ile “Boşamanın mahkemede olması” mahiyet itibariyle farklı şeylerdir. Mahkeme kararıyla ayırma, hâkimin kararına bağlı olarak, fesih, tefrîk, îlâ, liân, zihâr şekillerini içine alırken; boşamanın mahkemede olması, boşamanın mahkemede ika edilmiş olması anlamındadır.

¹⁰⁸ Dalgın, *Boşama Yetkisi*, s. 209.

¹⁰⁹ Şelebi, *Ahkâmü'l-üsre*, s. 494.

¹¹⁰ Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 301.

¹¹¹ el-Cezâîrî, *Kitabu'l-fıkhi 'ale'l-mezâhibi'l-erbea*, VI, 21.

kaydetmiştir. Mahkeme, evliliğe son verme yetkisini ancak zaruri hallerde kullanabilecektir¹¹². Şartlar sahih olduğu zaman erkeğin, boşama işini hâkimin huzurunda yapması ve müslüman kişilerden iki adil erkeği ona şahit kılması iyi olur¹¹³. Hatta Şîîler boşamanın şahitler huzurunda yapılmasını vâcib görürler¹¹⁴.

Boşanmanın, hâkimin takdir ve yetkisine bırakılmasını ileri sürenler, bu görüşlerini şu gerekçelere dayandırmak istemişlerdir: Boşanma takdir ve yetkisi hâkime bırakılmak suretiyle, eşler bu konuda eşit haklara sahip kılınmış olacak ve bu yetkiyi genellikle elinde bulunduran erkeğin, kadına zulmetmesi ve onu mağdur etmesi önlenmiş olacaktır. Çünkü hâkim tarafsız bir şekilde boşanma sebeplerini inceler ve gerekli gördüğü takdirde boşanmaya hükmeder¹¹⁵. Taraflara karşılıklı haklar yükleyen bir akdin, yalnızca tek tarafın istemesiyle sona erdirilmesi doğru değildir. Ayrıca bu hak taraflardan birine verildiği takdirde suistimal edilebileceği gibi, kızgınlık gibi durumlarda da âni boşanmalara sebep olacak. Böylece boşanmalar çoğalacağı için toplumsal sıkıntılar baş gösterecektir¹¹⁶. İleri sürülen bu görüşlerin haklılık payı olmakla birlikte sakıncaları da vardır¹¹⁷.

Kocanın, karısını İslâm hukukunun çizdiği hudutlar dahilinde boşaması hâkimin iznine ihtiyaç duyulmaksızın geçerli olmaktadır. Ancak kocanın tasarrufu sınırlandırılmış, müeyyideler konulmuştur. Bu sınırlandırmalarla ister istemez mahkeme ile olan bağlantı kurulmuştur. İnsan hayatındaki gelişmeler, bunu bir şartla takyid etmiştir ki o da Aile Hukuku Kararnâmesi'nde ifadesini bulmuştur. Buna göre, kocanın re'sen

¹¹² el-Kevserî, *el-İşfâk*, s.13; Kadri Paşa, *el-Ahkâm*, s.65; Şa'bân, *el-Ahkâm*, s. 372.

¹¹³ Ferruh, *Aile Hukuku*, s. 208.

¹¹⁴ Ferruh, *Aile Hukuku*, s. 208.

¹¹⁵ Şa'bân, *el-Ahkâm*, s. 375.

¹¹⁶ Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 281.

¹¹⁷ Boşanmanın bugünkü mer'î hukukta olduğu gibi mahkeme kararıyla gerçekleşmesi, aile sırlarının ifşa edilmesi, tarafların kamuoyunda yanlış tanınması ve tekrar evlenmek isteyen eşlerin evlenmede güçlük çekmeleri gibi tarafları ilgilendiren sakıncaları olduğu gibi mahkeme kararıyla meydana gelecek boşanma davalarının yıllarca uzaması ve bu sebeple ayrılmak isteyen binlerce ailenin bir çeşit çile hayatına terk edilmesi şeklinde toplumsal sakıncaları da bulunmaktadır.

boşaması durumunda bunu en geç on beş gün içinde yörenin hâkimine bildirmesi mecburiyeti vardır¹¹⁸. Ayrıca bu mecburiyete uymayanlar, “bir haftadan bir aya kadar hapsolunur” esası kabul edilmiştir¹¹⁹.

C. BOŞAMANIN ŞAHİTLER HUZURUNDA OLMASI

İslâm hukukçularının çoğunluğu, boşama esnasında iki şahit bulundurmanın uygun olacağını, ancak bunun boşamanın hukuken geçerliliği için şart olmadığını benimsemişlerdir¹²⁰. Bu konuda görüş ayrılığı vardır¹²¹.

Gerekli görenler tarafların haklarının korunması, isbat kolaylığı, açıklık ve güven ortamı doğurması, gerçek boşama iradesini sağlaması gibi gerekçelerle boşamada iki şahit bulundurulmasını şart görmüşlerdir. Osmanlı Aile Hukuku’nda boşamaların nüfus idaresine ve mahkemeye bildirilmesi veya boşamaların hâkimin bilgisi dahilinde gerçekleşmesi hükmü ve bu yöndeki uygulamalar da temelde bu anlayışa dayanır¹²².

Şahit bulundurma konusunda cumhur, Hz. Peygamber ve sahâbe devrindeki tatbikata bakarak “Bu nasların hükmü âmir değildir, şahitsiz boşama da muteberdir” görüşüne sahip olmuşlardır. İslâm hukukçularının çoğunluğu boşamada şahit bulundurulmasını şart olarak görmeyip, Kur’ân’ın boşamadan söz ederken yer verdiği “İçinizden iki adil kimseyi şahit tutun, onlar da şahitliği Allah için doğru yapsın”¹²³ ifadesini tavsiye olarak yorumlamışlardır¹²⁴.

¹¹⁸ Çeker, *Aile Hukuku Kararnâmesi*, md. 110.

¹¹⁹ Kanun-i Cezanın 200’üncü Maddesinin 19 Rebiu’l-Ahir 1322 Tarihli Zeyli Sanisini Muaddil Kararnâme, md. 1. Bk. Orhan Çeker, *Aile Hukuku Kararnâmesi*, s. 84.

¹²⁰ el-Kurtubi, *el-Câmi’*, XVIII,153; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 483; el-Kevserî, *el-İşfâk*, s.87-90. Ayrıca bk. Dalgın, *Boşama Yetkisi*, s. 42, 182.

¹²¹ Türcan, “*Şahit Bulundurma Zorunluluğu*”, *SDÜİFD*, I, s. 266; Dalgın, *Boşama Yetkisi*, s. 182.

¹²² Aktan, “*Talâk*”, *Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV. 242; Aydın, M. Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 143.

¹²³ et-Talâk 65/2.

¹²⁴ Halid-Adnan, *Ahkâmu’l-ahvali’ş-şahsiyye*, s. 213.

Serahsî¹²⁵, İbn Teymiyye¹²⁶, Aynî¹²⁷, Elmalılı¹²⁸ ve daha birçok ilim adamı boşamada şahit bulundurma âyetinin istihbab için olduğunu kaydetmiştir. Onlara göre işhad, müstehaptır, yoksa vâcip değildir.

Kur'an'daki şahit tutma âyeti¹²⁹ ve Buhârî¹³⁰ ile Ebû Dâvûd'un¹³¹ hadislerine dayanarak Şia'nın İmâmiyye ve İsmâiliyye kolları "iki adil şahit huzurunda yapılmayan boşama muteber değildir." hükmünü benimsemişlerdir¹³². Şiîler boşamanın şahit huzurunda yapılması meselesini, âyette geçen iki cümleden en yakın olan "yahut güzellekle kendilerinden ayrılın" cümlesine bağlayarak¹³³ ve iki şahit önünde yapılmayan boşamaların geçersiz olduğunu bildiren hadislere dayanarak açıklamışlardır¹³⁴. Sünnî telakki böyle bir sonuç çıkartmamıştır¹³⁵.

İmam Buhârî, sünnî boşamada şahit bulundurmanın gerekli olduğunu ifade etmiştir¹³⁶.

¹²⁵ es-Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 16.

¹²⁶ İbn Teymiyye, *Şezerât*, s. 378.

¹²⁷ el-Aynî, *el-Binâye*, V, 230 vd.

¹²⁸ Yazır, *Hak Dini*, VII, 5059.

¹²⁹ et-Talâk 65/2.

¹³⁰ Buhârî, Talâk, 1.

¹³¹ Ebû Dâvûd, Talâk, 5.

¹³² el-Âmilî, *Hidâyetü'l-ümme*, VII, 372-373; el-Hillî, *Şerâi'u'l-İslâm*, III, 21; Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s. 52; Halid-Adnan, *Ahkâmu'l-ahvali's-şahsiyye*, s. 213; Türcan, "*Şahit Bulundurma Zorunluluğu*", *SDÜİFD*, I, s. 270, vd; Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, III, 95.

¹³³ Ferruh, *Aile Hukuku*, s. 209, 207 no.lu dipnot.

¹³⁴ el-Âmilî, *Hidâyetü'l-ümme*, VII, 373.

¹³⁵ Şahit bulundurma âyetinin tahlili ve tefsir âlimlerinin görüşü için bk. Türcan, "*Şahit Bulundurma Zorunluluğu*", *SDÜİFD*, I, s. 260-265.

¹³⁶ Buhârî, Talâk, 1.

Muasır İslâm hukukçularından Ömer Nasuhi Bilmen, “Talâkın esbabı sübutiyyesi, ikrar ile beyyinedir. Binaenaleyh bir kadın, talâk iddiasında bulunmakla kocası, “Evet... ben seni tatlik ettim” diye itirafta bulunsa arlarındaki talâk tahakkuk eder. İnkârına mukarın kadın beyyine ikame etse yine talâk sabit olur”¹³⁷ demiştir. Burada beyyineden kastın şahit olduğu düşünülebilir.

Muasır ilim adamlarından Hüseyin Atay, şahit bulundurma âyetiyle istidlalde bulunarak; “nikahta şahit bulundurma sünnetle sabit iken, boşamada şahit bulundurma zorunluluğunu Kur’ân düzenlemiştir.” demektedir¹³⁸. Yine Hamza Aktan, “Kur’an, boşanmalarda şahit bulundurulmasını¹³⁹ ve hakemlerin devreye girmesini isteyerek¹⁴⁰, diğer dini ve ahlaki tedbirlerin yanı sıra hukukî yollardan da boşanmaya bazı objektif tedbirler getirmiştir.” demektedir¹⁴¹.

Yine muasır İslâm hukuk âlimi M. Ebû Zehre, boşanmayı güçleştirip, gerektiğinde isbatı kolaylaştıracağını göz önüne alarak, “eğer bize imkân verilse boşamanın muteberliği için şahitlerin şart olduğu görüşünü tercih ederdik.” demiş ve böylece mezkûr görüşün günümüzdeki önemini ifade etmiştir¹⁴².

Hadis-i şerifte, “Kadın, kocasının kendisini boşadığını iddia eder ve bu iddiasına adil bir şahit de getirirse kocasından bu hususta yemin talep edilir. Boşamadım diye yemin ederse şahidin şehadeti batıl olur. Yemininden imtina ederse bu imtinası ikinci şahit yerine geçer.”¹⁴³ buyurulmuştur. Bu da onun boşamasının geçerli olması demektir¹⁴⁴.

Sonuç olarak biz de boşama tasarrufunun geçerli olması için şahit bulundurmanın gerekli olmadığı görüşünün daha isabetli olacağını

¹³⁷ Bilmen, *Kâmus*, II, 285.

¹³⁸ Atay, “*Giriş*”, *İslâm Hukuk Felsefesi*, s. 11.

¹³⁹ et-Talâk, 65/2.

¹⁴⁰ en-Nisâ 4/35.

¹⁴¹ Aktan, “*Talâk*”, *Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV, 239.

¹⁴² Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 392.

¹⁴³ İbn Mâce, Talâk, 12. Geniş bilgi için bk. Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, XVII, 229.

¹⁴⁴ İbnü'l-Kayyim, *et-Turuk*, s. 157.

düşünmekteyiz. Çünkü her zaman karı ve kocanın, aralarında cereyan eden münasebetleri takip etsinler diye şahit arayıp, devamlı kendilerini gözetim altında tutmalarını mecburi kılmak, mükellefi gücünün üstünde bir şeyle sorumlu tutmak olur ki bu İslâm hukukunun özüyle bağdaşmaz. Bu sebeple cumhurun kabul ettiği şekilde boşamada şahit bulundurulmasının müstehap olduğu görüşüne katılıyoruz. Âyet-i kerîmede şahit tutmanın ifade edilmesi ve rivayette geçtiği gibi hem boşamada hem de ric'atta şahit bulundurulmasının ifade edilmiş olması buna delildir¹⁴⁵. Çünkü anlaşmazlık halinde boşamanın vâki olduğunu ancak bir delil ile isbat edebiliriz¹⁴⁶.

1914 tarihli Sicill-i Nüfus Kanunu'nun 29. maddesine göre boşamayı bildirme vazifesi doğrudan kocaya verilmiştir. Buna göre boşamanın meydana gelmesi halinde koca iki şahit huzurunda hazırlanan ilmuhaberi imama, gayri müslimler ise ruhanî reislere tasdik ettirerek nüfus idaresine verecektir. 1917 tarihli Hukûk-ı Âile Kararnâmesi kocanın boşamayı bildirme yükümlülüğüne ufak bir değişiklik getirerek bildirimin mahkemeye yapılmasını hükme bağlamıştır (md. 110). Böylece İslâm hukukunun boşanmayı düzenleme biçiminin özüne dokunulmaksızın, boşanmaların isbatında kolaylık sağlayacak tedbirler getirilmiştir¹⁴⁷.

¹⁴⁵ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, IV, 342.

¹⁴⁶ İbü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, IV, 145; el-Kevserî, *el-İşfâk*, s. 106; Kurtoğlu, *İslâm Hukuku Dersleri*, s. 97; Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, s. 451. İslâm Muhakeme Hukukunda isbat vasıtaları sayılırken; ikrar, şehadet, yemin, yazılı belge ve karinelere yer verilmektedir. Yıldız, *Şahitlik*, s. 14.

¹⁴⁷ Aydın, M. Akif, *"Osmanlılar'da Aile Hukukunun Tarihî Tekamülü"*, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, s. 196.

BİRİNCİ BÖLÜM
BOŞAMANIN ÇEŞİTLERİ

I. GENEL OLARAK

Boşama farklı bakış açılarından değişik taksimlere tabi tutulmuştur. Kullanılan sîga bakımından sarîh-kinâye; dönülebilir olup olmaması bakımından ric'î-bâin; sünnete uygunluğu bakımından sünnî-bid'î; hükmünün tahakkuk vakti bakımından müneccez, muallak ale's-şart, muzâf ile'l-müstakbel; hüküm bakımından vücûb, nedb, tahrîm, kerâhe ve ibâha şeklinde sınıflandırılmıştır.

II. DÖNÜLEBİLİR OLUP OLMAMASINA GÖRE BOŞAMA

Boşama dönülebilir olup olmaması açısından iki kısma ayrılır¹⁴⁸. Bunlar “ric'î” ve “bâin” boşamalarıdır¹⁴⁹.

A. RIC'Î BOŞAMA

Erkeğin boşadığı hanımına, yeni bir mehre ve yeni bir nikaha ihtiyaç duymadan iddet süresi içinde dönmesine (ric'at) imkân tanıyan boşamaya ric'î boşama denir¹⁵⁰. Ric'î boşamada kocanın karısına dönmesi sadece iddet süresi içinde olabilir. Bu dönüş yeni bir evlilik akdini ve yeni bir mehri gerektirmez. İddet süresinin bitiminde dönüş olmadıysa talâk bâine dönüşür. Ayrıca ric'î boşama en fazla iki kere gerçekleştirilebilir¹⁵¹.

Ric'î boşamanın iki kere olacağını belirten âyetin¹⁵², Câhiliye

¹⁴⁸ Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 279. Ayrıca boşamanın diğer çeşitleri hakkında daha tafsilatlı bilgi için bk. Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s. 53-61.

¹⁴⁹ Boşama çeşitleri Aile Hukuku Kararnâmesi'nde ele alınmış; ric'î ve bain olmak üzere tanımlanmıştır. Buna göre “Bir kimse nikâh-ı sahîh ile menkûhesini takarrubdan sonra lafz-ı sarîh ile tatlik etse talâk-ı ric'î vâki olur” denmiştir. Çeker, *AHK.*, md., 111, s. 42.

¹⁵⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, IV, 141; *el-Mevsûat*, XXIX, 29; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 358; Acar, *İslâm Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, s. 33.

¹⁵¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, I, 238.

¹⁵² el-Bakara, 2/229.

dönemindeki sayısız boşama ve tekrar tekrar dönme şeklindeki haksız uygulamalarını kaldırmak ve bunun yanında kadına medeni haklar kazandırmak maksadına mâtuf olduğu anlaşılmaktadır¹⁵³.

Boşamanın ric'î olması, aşağıdaki altı şartın bulunmasına bağlıdır:

1. Boşama, zifaktan sonra olmalıdır¹⁵⁴. Bu hususta halvet-i sahiha¹⁵⁵, zifafa girmiş olmak yerine geçmez.

2. Hanefîler'e göre boşama için kullanılan lafızlar sarih olmalıdır¹⁵⁶. Bu lafızlar boşama iradesi kendisinden açık olarak anlaşılabilen insanlar arasında örfe karı-kocanın boşanmasında kullanılan sözlerdir. "Sen boşsun", "boş ol", "seni boşadım" vb. lafızlar ve bunlardan türemiş açık (sarîh) ifadelerdir. Boşama niyetine ve halin delâletine ihtiyaç duyulmadan bu nevi ifadelerle vâki olan boşamalar ric'î boşamadır¹⁵⁷.

3. Koca üçüncü hakkını kullanıyor olmamalıdır. Ya da diğer bir ifadeyle "koca henüz birinci veya ikinci boşama hakkını kullanıyor olmalıdır¹⁵⁸."

4. Yine Hanefîler'e göre, boşama beynûnete¹⁵⁹ delâlet eden bir sıfatla tavsif edilmiş olmamalıdır¹⁶⁰.

¹⁵³ el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 79, vd.

¹⁵⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, IV, 141; Aktan, "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, s. 411.

¹⁵⁵ Halvet-i Sahiha: Eşlerin kendilerinin izni olmaksızın kimsenin kendilerini göremeyeceği, kendilerine muttali olamayacağı emin bir yerde yalnız kalmalarıdır.

¹⁵⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, IV, 141; Surûrî, *Ahkâmü't-talâk*, s. 19.

¹⁵⁷ Aktan, "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, 411.

¹⁵⁸ Aktan, "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, 411.

¹⁵⁹ Beynûnet: Ayrılık anlamına gelmektedir. Beynûnet ifade eden sözlerle boşama bain boşama olup yeni bir nikah akdi yapılmadan eşlerin beraberliğine imkân kalmaz. Beynûnet ifade eden sözlerle "sen bâin boşamayla boşsun", "sen bin kere boşsun", "sen en uzun boşama ile boşsun" gibi ifadeler örnek verilebilir. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, III, 250.

¹⁶⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, III, 250.

5. Boşama Hanefîler'e göre şiddet ve mübalağa ifade eden sözlerle söylenmemiş olmalıdır¹⁶¹.

6. Boşama kadının ödeyeceği bir mal mukabilinde yapılmamış olmalıdır¹⁶².

Hanefîler'e göre sözde aslanan açıklık olduğu gibi, boşamada aslanan da ric'î olmasıdır. Kendisiyle zifafa girdiği karısına boşamanın sarîh sözlerinden biriyle hitap yönelten kimse, bir şeye niyet etsin veya etmesin onu bir ric'î boşamayla boşamış olur. Bain boşamaya ya da birden fazla boşamaya niyet etmiş olsa da dilden söylemedikçe bunun hükmü olmaz¹⁶³.

Burada sarîh olan ifadeyle bir ric'î boşama meydana geleceğinde ittifak vardır. Fakat hangi ifadelerin sarîh kabul edileceği hangilerinin kinâî kabul edileceği konusu ve lafızla niyetin birlikte olup olmaması gerekli midir yoksa ikisinden birisi bulunursa bu yeterli midir konusu tartışmalıdır¹⁶⁴. İmam Mâlik'ten gelen meşhur olan görüşe göre boşama, ancak lafız ve niyet birlikte bulunursa meydana gelir. Ebû Hanîfe de bu görüştedir; ancak kendisinden, niyet olmadan sadece lafızla olan boşamanın vâki olacağı görüşü de rivayet edilmiştir. İmam Şâfiî'ye göre ise sarîh olan boşama lafzı yeterli olup ayrıca niyete gerek yoktur¹⁶⁵.

Evlenmeye hemen son verme amacını güden sözler dışındaki kelimeler veya işaretlerle açıklanan boşanma iradesi ric'î (dönülebilir) boşamayı tazammun eder. Koca tek taraflı bir irade ile hanımına dönebilir. Kadının bu konuda rızası aranmaz¹⁶⁶.

¹⁶¹ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 359.

¹⁶² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, IV, 141; Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 267-268; Zihni Efendi, *"İslâm'da Evlilik, Nikah ve Mahremiyetleri"*, *İslâm'da Kadın Hakları*, II, 296.

¹⁶³ Zihni Efendi, *"İslâm'da Evlilik, Nikah ve Mahremiyetleri"*, *İslâm'da Kadın Hakları*, II, 294.

¹⁶⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 61.

¹⁶⁵ el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, X, 150; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 62.

¹⁶⁶ Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s. 54.

Hanefîler hariç, cumhura göre kinayeli lafızlarla verilen talâklar -bain boşamaya niyet etmiş dahi olsa- sadece ric'î olur. Çünkü sarîh lafızlarla sadece ric'î boşama meydana geldiğine göre, sarîhten daha zayıf olan kinâî lafızların -boşama ve başka manalara da delâlet etme ihtimali olduğundan- bu lafızlarla vâki olan boşamanın haliyle ric'î olması lâzım gelir. Çünkü boşama niyetten etkilenmeyen hukukî bir ıstılahtır. Bu sebepten kinayeli lafızlarla bain boşamayı kastetmek, bu hukukî manayı değiştirmek demek olur¹⁶⁷.

B. BÂİN BOŞAMA

Bâin boşama evlilik bağının derhal, hemen kaldırılması anlamına gelir¹⁶⁸. Boşama lafzının suduru ile vâki olur. İddet süresinin bitmiş olması veya olmaması aynıdır. Ric'î boşamada ise sadece lafzın suduruyla nikah bağı ortadan kalkmaz¹⁶⁹. Eğer bir veya iki bâin boşama ile karısını boşamışsa karısına yeni bir akit yapmak suretiyle dönebilir. Ancak üç baiden sonra iddet beklenir, karı bir başkasıyla evlenir, zifaf olur, sonra ölüm ya da normal bir ayrılık ile serbest kalır, iddetini tamamlarsa bütün bunların hepsinin meydana gelmesi ile erkeğin bu kariya yeni bir akitle dönmesi helâl olur¹⁷⁰. Buna delil Kur'an âyetidir¹⁷¹. "Hanefîler, zifafa girmemiş kariya "sen bir defa boşsun" ve "bir defa daha boşsun" dense bununla bir bâin talâk olacağı görüşündedirler. İkinci söylediği boşama, iddet dolmadığı için birinciye katılmaz" derler. Yine Hanefîler'e göre, kinâî sözlerle veya mübalağa ve şiddet ifade eden sözlerle boşamak; bâin boşama doğurur¹⁷².

¹⁶⁷ eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 337; Zühaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, IX, 344.

¹⁶⁸ Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 279; Aile Hukuku Kararnâmesi'nde bain talâk şöyle düzenlenmiştir: "Bir kimse nikâh-ı sahih ile menkûhesini takarrubdan evvel tatlik ederse talâk-ı bâin vâki olur." Bk. Çeker, *AHK.*, md. 116, s. 42-43.

¹⁶⁹ Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 279.

¹⁷⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, III, 293; eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 396.

¹⁷¹ el-Bakara 2/230.

¹⁷² Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 359.

Burada aslolan kaide birinci boşama gerçekleştiikten sonra ikinci boşama lağıv olarak gerçekleşir kaidesidir¹⁷³. Yine İmam Şâfiî, “zifafa girmemiş bir kadına ‘sen boşsun, sen boşsun, sen boşsun’ diyen için bir boşama geçerli olduğunu söyler.” Çünkü karı, birinci sözle bâin boşama ile ayrılmış olur, ondan sonraki boşama vâki olmaz¹⁷⁴.

Beynûnet, bâin talâkın meydana geliş şekline göre ikiye ayrılmaktadır.

1. Beynûnet-i Suğrâ

Bir veya iki bâin boşamayla gerçekleşen ayrılıktır. Böyle bir ayrılıkta taraflar yeni bir nikah ve yeni bir mehirle tekrar evlenebilirler.

2. Beynûnet-i Kübrâ

Bu daha önce iki defa boşanmış olan kadını üçüncü olarak veya bir defada üç talâkla boşamak suretiyle meydana gelir. Eğer boşama üç boşama ile olursa buna mutlak olarak beynûnet-i kübrâ denir. “Beynûnet-i kat’iyye¹⁷⁵ de denilen bu tür ayrılıkta taraflar yeni bir nikahla da olsa artık bir araya gelemezler.”¹⁷⁶ Örneğin kocanın üç boşamaya niyet ederek “seni terk ettim” veya “bâin ol” beyanları ile vücuda getirilen boşama böyledir. Mervan b. Hakem’in karısını beynûnet-i kübrâ ile boşayana üç boşamayla hükmettiği bilinmektedir¹⁷⁷. Yine kişi mutlak olarak ifade ettiği bir boşama sözüyle herhangi bir sayıya niyet ettiyse ancak bu kadarı geçerli olur. Rükâne Hadisi’nden anlaşılan budur¹⁷⁸.

¹⁷³ *el-Mevsûat*, XXIX, 30.

¹⁷⁴ *el-Mevsûat*, XXIX, 30, 31.

¹⁷⁵ Çeker, *AHK.*, md. 117, s. 43.

¹⁷⁶ Çeker, *AHK.*, md. 15, s. 19; Çeker, “*Beynûnet*”, *DİA*, VI, 80.

¹⁷⁷ Muvatta, Talâk, 1.

¹⁷⁸ “Rükâne, karısını bain talâkla boşamış, daha sonra bunu Rasûlullah’a haber vermiş ve ona: ‘Yeminle söylüyorum sadece bir boşamaya niyet ettim’ demişti. Rasûlullah, Rükâne’ye: ‘Sadece bir boşamaya mı niyet ettin?’ demiştir. Rükâne, ‘yeminle söylüyorum, gerçekten, sadece bir boşamaya niyet ettim’ dedi. Bunun üzerine Rasûlullah karısını Rükâne’ye iade etti. Daha sonra Hz. Ömer döneminde Rükâne karısını ikinci kere ve Hz. Osman döneminde üçüncü kere boşamıştır.” Ebû Dâvûd, Talâk, 13, 14.

Yine ayrı zamanlarda kullanılan üç boşama hakkının her birisinin ric'î veya bâin verilmiş olması fark etmez. En son hak kullanıldığı an kocanın bu kadın üzerindeki boşama hakkı bitmiş olur. Bu, ittifakla böyledir¹⁷⁹.

III. SÜNNETE UYGUNLUĞUNA GÖRE BOŞAMA

İslâm hukukçuları boşamayı hukukî özelliği itibariyle sünni ve bid'î kısımlarına ayırmıştır. Boşamanın nasıl yapılması gerektiği ve kaç kere olacağı naslarla sabit olmuştur¹⁸⁰.

A. SÜNNÎ BOŞAMA

Boşamanın Kur'an ve sünnette öngörüldüğü şekilde yapılması gerekir. Buna sünnî boşama denir¹⁸¹. Sünnî boşamada boşamanın sünnet olduğu gibi bir mana çıkarılması doğru değildir¹⁸².

Boşamanın sünnî boşama sayılabilmesi bazı şartlara bağlıdır. Bunlar, kocanın boşamayı, karısıyla birlikte olmadığı bir temizlik içinde yapması, tek talâk hakkını kullanmış olması¹⁸³, açıkça boşamaya delâlet eden lafızlar kullanması¹⁸⁴, iddet sona erene kadar onu beklemesidir¹⁸⁵. İmam Buhârî, "el-Câmi'u's-sahîh" adlı eserinde boşamada şahitlerin bulunmasını da ilave etmektedir¹⁸⁶.

Kur'an'da yer alan "Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda onları iddetlerini gözeterek boşayın..."¹⁸⁷ meâlindeki âyetle kadınların cinsel ilişkinin bulunmadığı temizlik döneminde boşanmaları istenmektedir. Yine Abdullah b. Mes'ud tarafından rivayet edilen "sünnete uygun olan boşama, erkeğin karısını (hayız ve nifas halinden) temiz iken ve onunla cinsel ilişkide

¹⁷⁹ el-Bakara 2/229; *el-Mevsûat*, XXIX, 29.

¹⁸⁰ el-Bakara 2/229,230; Muvatta, Talâk, 1.

¹⁸¹ Buhârî, Talâk, 1.

¹⁸² Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 277; *el-Mevsûat*, XXIX, 33.

¹⁸³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, III, 455.

¹⁸⁴ Halebî, *Mültekâ*, I, 259; Hallâf, *Ahkâm*, s. 143; *el-Mevsûat*, XXIX, 33.

¹⁸⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 235-236.

¹⁸⁶ Buhârî, Talâk, 1.

¹⁸⁷ et-Talâk 65/1.

bulunmadan boşamasıdır”¹⁸⁸ anlamındaki hadis de aynı mânaya işaret etmektedir.

Sünnete uygun olarak kullanılması istenen boşama tarzı, bir anlık duygu ve düşüncelerle aile yuvasının dağılmasına imkân tanımamak için alınan tedbirlerden birisidir. Bu bakımdan pişmanlık duymamak, ortaya çıkabilecek barış fırsatlarını değerlendirebilmek için boşamaların sünnete uygun olarak yapılması hem dinî açıdan hem de dünyevî açıdan faydalı görülmektedir. Ayrıca boşamaya izin verilmiş olması her isteyenin istediği zaman keyfine göre karısını boşayabileceği anlamına gelmez. Hukukun ideal olarak işaret ettiği boşama ancak sünnete uygun olanıdır. Bu ise kocanın, eşini temizlik günlerinde cinsel ilişkide bulunmaksızın, bir kere boşayıp, iddet sonuna kadar beklemesidir.

B. BİD'Î BOŞAMA

Boşamanın Kur'an ve sünnette öngörüldüğü şekilde yapılması bid'î boşamadır. Buna göre bid'î boşama şu şekillerde meydana gelebilir. Kocanın karısını bir temizlik içinde birden fazla boşaması bid'î boşamadır. Bu boşamanın bir ifade içerisinde yer alması ile ayrı ayrı zamanlarda olması arasında fark yoktur. Hayız ve nifasta iken boşaması veya münasebette bulunduğu temizlik süresi içinde boşaması veya bir temizlik içinde boşamasıdır ki bu temizlikten önceki hayzında onunla münasebette bulunmuştur¹⁸⁹.

Bid'î boşamanın haram olduğu ve bunu yapanın âsi olacağı üzerinde ittifak vardır¹⁹⁰. Ancak böyle bir boşamanın hukukî bir netice doğurup doğurmayacağı üzerinde görüş ayrılıkları meydana gelmiştir¹⁹¹.

¹⁸⁸ İbn Mâce, Talâk, 2.

¹⁸⁹ *el-Mevsûat*, XXIX, 34.

¹⁹⁰ Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s.279; Şa'bân, *Ahkâm*, s. 384; Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 307.

¹⁹¹ el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, III, 96; Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 278; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 360.

1. Hayız Halinde veya Temizlendikten Sonra Kendisiyle Birleşme Vâki Olmuş Kadını Boşama

İmam Bâkır, Ca'feru's-Sadık, Şîa¹⁹² ve Havâric, Hişam b. el-Hakem, İbn Hazm, İbn Teymiyye, İbn Kayyim, İbrahim b. İsmâil b. Aliyye (Mu'tezile'den), Muhammed b. İbrahim el-Vezir, eş-Şevkânî gibi müctehidlere göre bu iki durumda boşamak Kitap ve sünnete aykırı olduğu için muteber değildir¹⁹³.

Bu görüş sahiplerinin delilleri şunlardır:

a. "... Kadınları boşadığınız zaman iddetleri vaktinde boşayın ve iddetleri de sayın." âyet-i kerimesi¹⁹⁴.

b. "Boşama iki defadır. Bundan sonra ya iyilikle tutmak yahut da güzellikle yol vermek vardır..." meâlindeki âyet¹⁹⁵.

c. İbn Ömer'in hayız halindeki karısını boşaması üzerine Rasûlullah'ın (s.a.v) dönmesini emrettiğini ifade eden hadis¹⁹⁶.

d. İbn Ömer ve Ebü'z-Zübeyr'den "hayız halinde boşamaları Rasûlullah'ın muteber saymadığına" dair rivayetler¹⁹⁷.

e. Her kim bizim işimize (sünnetimize) uymayan bir iş yaparsa o reddedilmiştir." meâlindeki sahih hadis¹⁹⁸.

Buna mukabil dört mezhep imamının da dahil bulunduğu cumhura göre bu durumlarda boşama bidat ve haram olmakla beraber geçerlidir;

¹⁹² el-Âmilî, *Hidâyetü'l-ümme*, VII, 370.

¹⁹³ Şeltut-Sayis, *Mukârenetü'l-mezahibi fi'l-fıkhi*, s. 108; İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 220; Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s.279.

¹⁹⁴ et-Talâk 65/1. Ayrıca bk. Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 307, vd; Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 279; Aktan, "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, s. 410; Şa'ban, *el-Ahkâm*, s. 384.

¹⁹⁵ el-Bakara 2/229.

¹⁹⁶ Buhârî, Talâk,1; Müslim, Talâk, 1; Ebû Dâvûd, Talâk, 4; Nesâî, 1; İbn Mâce, Talâk, 2.

¹⁹⁷ Müslim, Talâk, 1; Nesâî, Talâk, 1.

¹⁹⁸ Buhârî, Sulh, 5; Müslim, Akdiye, 8.

boşama hakkı kullanılmış olur ve kadın boşanmış olur¹⁹⁹, kocanın kendisi de günahkâr olur. Çünkü onlara göre bir kişinin işlediği bidat ve haramın onun günahkâr olmasına sebep olması o işin sonucunun kendisi aleyhine terettüp etmesine mâni bir şey değildir²⁰⁰.

Bu görüş sahiplerinin delilleri şunlardır:

a. Rasûlullah'ın (s.a.v), karısını hayız halinde boşayan Abdullah b. Ömer'le ilgili hadiste ona “karına dön” buyurmuş olması öne sürülmüştür. Onun dönmesini (ric'atı) emretmesi bu boşamanın bir talâk sayıldığına delâlet eder. Çünkü talâk olmadan ric'at da olmaz²⁰¹. Zira dönmekten söz edilebilmesi için boşamanın vâki olması gerekir²⁰².

b. İbn Ömer'in mezkûr boşamanın bir talâk sayılacağını bildirmiş olması ve bunu Rasûlullah'tan duymuş olacağı ve buna dair başka rivayetler²⁰³.

c. Talâk ile ilgili bazı âyetlerin kayıt ve şartsız olarak bu hükmü ifade etmesi²⁰⁴.

Muasırlar İslâm bilginlerinden Muhammed Abduh²⁰⁵, Ebû Zehre²⁰⁶ birinci görüşü tercih ederken M. Şeltût, M. Ali Sâ'is²⁰⁷ ve Ömer Nasuhi Bilmen²⁰⁸ gibi zatlar da cumhurun görüşünü tercih etmişlerdir²⁰⁹.

¹⁹⁹ Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 279; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 361.

²⁰⁰ Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 279; Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 424; Bilmen, *Kâmus*, II, 210.

²⁰¹ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 361.

²⁰² Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 279.

²⁰³ Buhârî, Talâk, 1.

²⁰⁴ el-Bakara 2/228-229.

²⁰⁵ Muhammed Abduh, *el-A'mâlü'l-kâmile*, II, 121.

²⁰⁶ Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 326-327.

²⁰⁷ Şeltût-Sâ'is, *Mukârenetü'l-mezâhibi fi'l-fıkhi*, s. 113.

²⁰⁸ Bilmen, *Kâmus*, II, 210.

²⁰⁹ Şeltût ve Sâ'is, Mukârenetü'l-mezâhib fi'l-fıkhi isimli kitaplarında karşılıklı delilleri serdettikten sonra “cumhurun görüşünün hem nass hem de kıyasla daha tutarlı olduğunu” belirtmişlerdir. Şeltût-Sâ'is, *Mukârenetü'l-mezâhibi fi'l-fıkhi*, s. 113. Ayrıca bk. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 362.

2. Bir Temizlik İçinde veya Bir Mecliste Üç Kere Boşama

Dört mezhep imamının da dahil bulunduğu cumhur ister bir defada ister arka arkaya birkaç defada ifade edilen talâkın muteber olduğu görüşündedir²¹⁰. Meselâ bir yerde bir kimse karısına “üç kere boşsun” veya “üç talâk ile boşsun” dese karısını beynuneti kübra ile boşamış olur. Keza bir temizlik içinde değişik zamanlarda ve değişik yerlerde birden fazla talâk ile boşama da evlilik bağına sona erdirmeye bakımından muteberdir²¹¹.

Buna mukabil iki görüş vardır:

a. Bu şekilde boşama Kitap ve sünnete uymadığından (bid'î olduğundan) muteber değildir; hiçbir netice doğurmaz. İmâmiyye²¹² ve Zâhirîler, Hişam b. el-Hakem, İbn Aliyye ve bazı tabiûn bu görüştedirler²¹³. Delilleri, yukarıda zikredilmiştir²¹⁴.

b. Bir mecliste veya bir temizlik içinde birden fazla talâk ile boşamalar bir boşama (ric'î talâk) sayılır. Bu görüşün sahipleri sahâbeden İbn Abbas, ez-Zübeyr b. el-Avvam, Abdurrahman b. Avf, Ali, İbn Mesud (bu iki zat ile İbn Abbas'ın aksi görüşte olduklarına dair de rivayet vardır); tabiûndan İkrime, Tâvûs; tebeu't-tâbiînden Muhammed b. İshak, Hallas b. Amr, el-Harisu'l-ukeli; bundan sonraki nesilden Dâvûd b. Ali ez-Zâhirî, bazı Mâlikî, Hanbelî ve Hanefî fakihler; Amr b. Dînâr; Kurtubalılar'dan Bakî b. Mahled, Muhammed b. Abdüsselâm; Selefiler'den İbn Teymiyye²¹⁵, İbn Kayyim²¹⁶, eş-Şevkânî; yenilerden Ahmed b. Muhammed Şâkir, M. Abduh, M. Raşid Rıza

²¹⁰ Şeltût-Sâys, *Mukârenetü'l-mezâhibi fi'l-fıkhi*, s.113.

²¹¹ el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, III, 96; Dâmad, *Mecme'u'l-enhur*, I, 383, 384; el-Kevserî, *el-İşfâk*, s. 29; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 362; Yüksek, *Üç Talâk Problemi*, s. 33, 34.

²¹² el-Âmilî, *Hidâyetü'l-ümme*, VII, 371-372.

²¹³ Şeltût-Sâys, *Mukârenetü'l-mezâhibi fi'l-fıkhi*, s.114.

²¹⁴ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 362.

²¹⁵ İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XXXIII, 9.

²¹⁶ İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkâtîn*, III, 41, vd.

el-Huseynî, es-Sâyis, Şeltût, M. Ebû Zehre²¹⁷; ülkemiz âlimlerinden Hayreddin Karaman²¹⁸ ve Süleyman Ateş'tir²¹⁹.

Cumhurun delileri bid'î boşamanın vâki olacağına dair olup daha önce zikrettiğimiz delillerdir. Konu ile ilgili olarak şunlar da ilave edilmiştir:

1) Karısının zina ettiğini gören fakat bunu isbat edemediği için mülâane yoluna baş vuran Uveymir, lanetleşme bittikten sonra karısını üç talâk ile boşamıştır²²⁰.

2) Üç talâk ile boşanmış kadınların, boşayan eşleri ile tekrar evlenebilmelerinin mümkün olup olmadığı mevzuunda Rasûlullah'tan sorulan suallerden Hz. Peygamber'in bu nevi boşamaları sahih gördüğü anlaşılmaktadır²²¹.

Muhallifler bu delillere de şu cevabı vermişlerdir: Bu suallerde geçen üç talâk ile boşamanın bir mecliste veya bir defada olduğu sabit değildir. Çeşitli zamanlarda ve sünnete uygun bir şekilde boşanmış ve adet üçe varınca Hz. Peygamber sorulmuş olabilir²²².

Bir temizlik içinde veya bir mecliste üç kere boşamayı yalnız bir boşama sayanların delilleri:

1) "Boşama iki keredir. Sonra da iyilikle geçinmek yahut güzellikle ayrılmak gerekir... Allah'ın hadleri bunlardır; bunları aşmayın, Allah'ın koyduğu sınırları aşanlar kendilerine zulmetmiş olurlar. (Bundan sonra koca) karısını boşarsa, kadın başka bir kocaya varmadan artık ona helal olmaz. Şayet bu (ikinci) koca onu boşar ve onlar da Allah'ın koyduğu sınırları koruyacaklarına kanaat getirirlerse birbirlerine dönmelerinde günah yoktur²²³." Bu âyet-i kerîme boşama haklarının bir anda kullanılmamasını,

²¹⁷ Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 326. Bu görüşteki alimler için ayrıca bk. Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 260.

²¹⁸ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 362, 363.

²¹⁹ Ateş, *Kur'ân'a Göre Evlenme ve Boşanma*, s. 72, vd.

²²⁰ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 362, 363.

²²¹ Buhârî, Talâk, 3.

²²² Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 363.

²²³ el-Bakara 2/229-230.

ayrı ayrı zamanlarda kullanılıp arada düşünülmesini, bundan sonraki hayat hakkında iyi niyetle karar verebilmek için fırsat bırakılmasını ifade etmektedir²²⁴.

2) Tâvûs'un rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v) ile Ebû Bekir zamanlarında ve Ömer'in hilâfetine ilk iki yılında üç talâk bir talâk idi. Ömer b. Hattab: "Bu insanlar düşünüp taşınarak yapmaları gereken bir işi aceleye getirir oldular; bunu kendileri aleyhine geçerli saysak" dedi ve (üç talâk olarak) muteber saydı²²⁵.

3) Bu hadisler yanında, yukarda isimleri zikredilmiş bulunan sahâbe ve tâbiûn fetvaları da göz önüne alınmıştır²²⁶.

AHK., 108. ve 117. maddelerinde kocanın üç talâk hakkı bulunduğunu ve üçünü de kullandıktan sonra beynûnet-i kübrâ meydana geleceğini hükme bağlamış, fakat bu hakkın nasıl kullanılacağına temas etmemiştir²²⁷.

Sonuç olarak hem naklî delili güçlü olduğu hem de aile hayatını korumaya elverişli bulunduğu için üç talâkın bir sayılması hükmünün tercih edilmesi gerektiğini düşünüyoruz²²⁸.

3. Yemin Kastıyla Boşama

Dil alışkanlığı ile her sözün arasında "vallahî" diyen kimse yemine niyet etmedikçe sorumlu olamayacağı²²⁹ gibi aynı şekilde yemine ve boşamaya niyet etmeksizin "şart olsun", "boş olsun" sözlerini kullanan kimse bu sözleri ile karısını boşamış olmaz (Lağv yemini gibi²³⁰). Fakat bir

²²⁴ Bu yaklaşım hakkında bk. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 363.

²²⁵ Müslim, Talâk, 2.

²²⁶ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 363.

²²⁷ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 364.

²²⁸ Bu görüş hakkında ayrıca bk. İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2229-2231; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 363.

²²⁹ el-Bakara, 2/225.

²³⁰ Yeminlerdeki lağv, ilga ve iptal olan, yani herhangi bir hüküm için itibara alınmayan şey anlamındadır. en-Nesefî, *Tilbetü't-talebe*, s. 167. Çünkü bu tür sözlerde zihinde yemin kasti olmaksızın konuşma esnasında ağız alışkanlığı rol oynamaktadır. Bu ise Allah'ın sorumluluğunu kullarından kaldırdığı bir teşrî'dir. İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2192.

kimse boşama niyetiyle değil de yemin niyetiyle bu sözleri söyler ve meselâ “şu işi yaparsam veya yapmazsam karım boş olsun” derse bunun hükmü ve neticesinin ne olacağı konusu tartışılmıştır. “Böyle bir yeminin mevzuu gerçekleşmediği takdirde karı boş olur” şeklindeki fetva sahâbe devrinden sonra ortaya çıktığı için bunun münakaşası da “bid’î talâk” bahsine alınmıştır²³¹.

Yemin niyetiyle kullanılan talâk kelimesinin hükmü mevzuunda üç görüş vardır:

a. Cumhura göre bu boşamanın bir şarta bağlanması (ta’lik) kabilindendir; şartı gerçekleşince boşama da tahakkuk etmiş olur. Buna delâlet eden naslar ve sahâbe fetvaları vardır²³².

b. İbn Teymiye’ye göre yemin niyetiyle söylenen talâk boşanma neticesi doğurmaz; fakat yemin keffareti gerekir²³³.

c. İbnu’l-Kayyim’e göre ne boşamayı ne de keffareti gerektirir. Çünkü Hz. Peygamber ve sahâbeden nakledilen rivayetler yemin kastıyla yapılan ta’lika değil belli bir işin neticesine göre boşama niyetiyle yapılan ta’lika aittir. Yemin kastıyla olan ta’likin böyle bir netice doğuracağına ait hiçbir nas yoktur. Ayrıca Hz. Ali, Şurayh ve Tavûs “talâk” üzerine yemin edip yeminini yerine getiremeyen kimseye bir şey lazım gelmez” diye fetva vermişler; buna muhalif bir sahabî de çıkmamıştır²³⁴.

²³¹ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 364.

²³² el-Merdâvî, *el-İnsâf*, IX, 59; el-Mergînânî, *el-Hidâye*, IV, 109; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, IV, 103; el-Merdâvî, *el-İnsâf*, IX, 59; Şeltût-Sâyis, *Mukârenetü’l-mezâhibi fi’l-fıkhi*, s. 151, 152; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 364.

²³³ İbnü’l-Kayyim, *Zâdü’l-meâd*, V, 2279, 2316; Şeltût-Sâyis, *Mukârenetü’l-mezâhibi fi’l-fıkhi*, s. 151.

²³⁴ İbnü’l-Kayyim, *İ’lâmi’l-muvakkı’in*, III, 65-82; Şeltût-Sâyis, *Mukârenetü’l-mezâhibi fi’l-fıkhi*, s. 153.

Sünnî boşama pişmanlığa mâni olur. Kadının aleyhine olan sayıyı sınırlar, kadının boşamadan zarar görmesini engeller²³⁵. Bid'î boşamadan sakındırılmış olmasında ise gerek kadının gerek erkeğin gerekse çocukların zarar görmesinin kaldırılması gayesi yatmaktadır²³⁶.

IV. HÜKMÜNÜN GERÇEKLEŞTİĞİ AN İTİBARIYLA BOŞAMA

Bu çeşit taksimde boşama, kullanılan boşama ifadesinin gerçekleşmeyi ileride bir işe veya bir zamana bağlayıp bağlamaması açısından üç kısma ayrılır²³⁷.

A. MÜNECCEZ BOŞAMA

Münecciz demek sığası itibariyle ta'lik ve izâfetten hâli olan boşamadır. Diğer bir ifadeyle şarta, zamana, mekâna, eyleme ve bunlar gibi başka bir şeye bağlanmayan boşamalardır. Meselâ kocanın boşama niyetiyle karısına, “sen boş ol”, “ailene git” demesi münecciz boşamanın meydana gelmesine sebep olur²³⁸.

Bunun hükmü sadece sığa ile ayrılığın derhal oluşmasıdır ve ayrılığın ardından sonuçlarının ortaya çıkmasıdır²³⁹.

B. MUZÂF BOŞAMA

Gelecek zamanda bir vakte bitştirilen ve gerçekleşmesi o zamana bağlanan boşama sözlerine muzaf denir. “Sen yarın boşsun”, “önümüzdeki ayın başında boşsun” gibi sözler muzaf boşama meydana getirir²⁴⁰.

²³⁵ *el-Mevsûat*, XXIX, 35.

²³⁶ Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s.278.

²³⁷ Zühaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, IX, 347; Ayrıca bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, III, 22, 61, 143; el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, III, 157; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, II, 606-609, 677-690; el-Meydânî, *el-Lübâb*, III, 46-53; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 78.

²³⁸ Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre*, s. 514.

²³⁹ Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre*, s. 514; *el-Mevsûat*, XXIX, 36.

²⁴⁰ Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre*, s. 514.

Bu boşama diğer şartlar tam olarak bulunması kaydıyla söylendiği anda geçerli olur ve sonuçları ise vakti gelince terettüp eder²⁴¹. Bu tür boşamada kayıt düşülen vakitten önce boşama meydana gelmez²⁴².

C. MUALLAK BOŞAMA

Muallak boşama ta'lik sözüyle gerçekleşen boşama şekline denir. Ta'lik bir cümlemin anlamını, muktezasını bir başka cümlemin anlamının gelip gerçekleşmesine bağlamak demektir. Talik ile yapılan boşamalara da muallak boşama denir. Muallak boşamada geleceğe yönelik ifade, şart edatlarıyla gerçekleştirilir²⁴³. Meselâ bir kişi karısına “eğer filancanın evine gidersen boşsun” derse ve burada belirtilen şart gerçekleşirse karısı kendisinden boşanmış olur. Burada maksat boşamayı söylediği anda meydana getirmek olmayıp, daha sonra, söylenmediği bir sıradaki şartın varlığına bağlı kılmaktır²⁴⁴. Bu Hanefiler’e göre böyledir. İslâm hukukçularının çoğunluğu bu konuda Hanefilere muvafakat etmiştir. Bununla beraber muallak boşamayı müneccez boşama gibi sayan İslâm hukukçuları da bulunmaktadır²⁴⁵.

Diğer taraftan Ca'ferîler ve diğer bazı hukukçular, muallak boşamanın hatta muzaf boşamanın da meydana gelmediği görüşünü kabul etmişlerdir²⁴⁶. Çünkü onlara göre boşama da aynı evlenme gibi olup nasıl muzaf ve muallak evlenme geçersiz ise bu da geçersizdir. Yine o vakitten önce karısının başına gelebilecek ölüm veya boşama hadisesi sebebiyle, ilerde bu kişi karısı (mahalli talâk) olma sıfatından çıkabilir. Bu ihtimaller sebebiyle sözü lağiv olacağından geçersiz kabul edilmiştir²⁴⁷.

Yemin sözleriyle boşama meselesinin muallak boşama konusunun kapsamına girdiğini görmekteyiz²⁴⁸. Ta'lik ifade eden sözlerle boşama ya

²⁴¹ Hallâf, *Ahkâm*, s. 137; *el-Mevsûat*, XXIX, 36.

²⁴² Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre*, s. 514.

²⁴³ en-Nevevî, *Kitâbu'l-Mecmû'*, XVIII, 296; Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre*, s. 515.

²⁴⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, IV, 103; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s. 216.

²⁴⁵ el-Merdâvî, *el-İnsâf*, IX, 26; Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre*, s. 516.

²⁴⁶ el-Hillî, *Şerâi'u'l-İslâm*, III, 18.

²⁴⁷ Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre*, s. 516.

²⁴⁸ Şeltut-Sayis, *Mukârenetü'l-mezâhibi fi'l-fıkhi*, s. 151-156.

yemin eden kişinin azmini kuvvetleştirmek maksadıyla ya bir işin yapılmasına zorlama veya bir işten sakındırma maksadıyla ya da açıkça şartın meydana gelmesi halinde boşamayı gerçekleştirme maksadıyla yapılır²⁴⁹.

İbn Teymiyye ve İbn Kayyim, boşama sözleriyle yapılan yeminin bir çeşit ta'lik olduğunu ve bunlarla da boşamanın geçerli olmayacağını kabul etmişlerdir. Ancak bu sözlerle yemin eden kişi yemininden dönerse bunun için yemin kefâreti öder²⁵⁰. Muallak boşamayla ise sadece bir işi yaptırma veya sakındırma maksadıyla tehdid etmeye niyet ederse bu boşama geçerli olmaz. Ancak bununla niyeti boşama ise bu takdirde boşama geçerli olur²⁵¹. Bu açıklama sözün boşama iradesi mi yoksa tehdid mânası mı taşıdığı şeklindeki ihtimalli durumlara mahsustur. Yoksa bu iki ihtimal söz konusu değilse boşama gerçekleşmiş olacaktır. Meselâ karısı kocasından kendisini boşamasını isterse, o da “eğer mehrin geri kalan kısmını ve nafaka yükümlülüğümü bağışlarsan boşsun” derse karısı da bunu kabul edip bağışlarsa bu olaydan boşama iradesinden başka bir anlam çıkmayacağı için boşama geçerli olur²⁵².

Bir kişi komşusunun evine girmeyeceğine, eğer girerse kendi üzerine üç boşama meydana geleceğine yemin eder, sonra da zorda kalır ve adı geçen eve girerse boşamasının geçerli olup olmayacağı hakkında üç değişik görüş bulunmaktadır.

1. Yeminini bozarsa boşama meydana gelir. Bu tâbiinden bazı İslâm bilginlerinin görüşüdür²⁵³.

2. Hiçbir şey lâzım gelmez, kefâret de gerekmez. Bu görüş, Dâvûd, İbn Hazm ve diğer son dönem İslâm bilginlerinin görüşüdür.

²⁴⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, IV, 101; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s. 216.

²⁵⁰ İbnü'l-Kayyim, *Zâdû'l-meâd*, V, 2316; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XXXIII, 122, 123.

²⁵¹ Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre*, s. 516.

²⁵² Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre*, s. 516, 517.

²⁵³ İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XXXVII, 187.

3. Kendisine yemin kefâreti gerekir. Bu da sahâbeden Hz. Ömer, Hafsa b. Ömer ve Zeynep'ten (r.a.) nakledilen görüştür²⁵⁴.

V. MÜKELLEFİN SORUMLULUĞU İTİBARI İLE BOŞAMA

İslâm hukukunda öğretiler, ya bir işin yapılmasını ister (matlûb) ya da bir şeyi serbest bırakır (mubah). İstenen bu şeyler ya emirdir ya da nehiydir. Bunların herbirisi için de bir hüküm vardır. Boşamanın hükmü ile ilgili iki türlü taksim görmekteyiz:

Hanbelî hukukçuları tarafından²⁵⁵ boşama farklı bir bakış açısına göre de taksime tabi tutulmuş, vücup, nedb, tahrim, kerahe, ibaha olmak üzere beş çeşit hüküm başlığı altında incelenmiştir²⁵⁶. Boşama bir bakımdan sünnî iken aynı zamanda vâcip, haram, mekruh, mendub veya câiz hükümlerini alabilir²⁵⁷:

A. VÂCİP

Nafaka vermekten ve cinsî münasebette bulunmaktan aciz olan bir kocanın bu haline karısı razı olmazsa boşaması vâcip olur²⁵⁸. Yine eşler arasındaki geçimsizlik sebebiyle hakemlerin yaptıkları inceleme sonucu bu iki kişinin geçimsizliğinin giderilmesinin ilacının sadece boşama olduğu kanaatine varmaları halinde boşama vâcip olur²⁵⁹.

B. MUBAH

Bu, karının kötü ahlâkından, faydasız yere kocasını mutazarrır edivermesinden dolayı yapılan boşamadır²⁶⁰.

C. MENDUB

Bu karının Allah haklarını ifa hususundaki tefritinden veya iffetten mahrumiyetinden dolayı yapılacak boşamadır²⁶¹.

²⁵⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XXXVII, 188.

²⁵⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 235, vd; Bilmen, *Kâmus*, II, 214.

²⁵⁶ Bilmen, *Kâmus*, II, 214.

²⁵⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 234; Bilmen, *Kâmus*, II, 213.

²⁵⁸ Bilmen, *Kâmus*, II, 214.

²⁵⁹ Azzâm-Şâhîn, *Ahkâmü'z-zevâc ve't-talâk*, s.168.

²⁶⁰ Bilmen, *Kâmus*, II, 214.

²⁶¹ Bilmen, *Kâmus*, II, 214; Azzâm-Şâhîn, *Ahkâmü'z-zevâc ve't-talâk*, s. 168.

D. MEKRUH

Bu, bir ihtiyaç görülmeksizin yapılan boşamadır²⁶². Çünkü boşamayla birlikte evlilikte bulunan birçok maslahat ortadan kalkmış olacaktır. Oysa evliliğin devam ettirilmesi teşvik edilmiştir²⁶³.

E. HARAM

Bu, hayız halinde veya cinsî münasebetin gerçekleştiği bir temizlik içinde yapılan boşamadır. Buna bid'î boşama da denir²⁶⁴. Hayızlının boşanmasının haramlığına Kitap, sünnet ve icma delâlet etmektedir²⁶⁵.

Hanbelîler'in bu sınıflandırmasından başka boşamanın hüküm bakımından sadece "hazır ve ibâha" şeklinde iki kısma ayrıldığı ikinci bir sınıflandırma daha görmekteyiz. Hanefîler'in ve cumhurun kabul ettiği bu sınıflandırmaya göre boşamaya ihtiyaç olmadığı halde boşamanın haram mı yoksa mubah mı olacağı konusunda iki değişik görüş mevcuttur²⁶⁶:

Birinci Görüş: Hanefîler'e göre boşamada aslolan mubah olmasıdır²⁶⁷. Kur'ân-ı Kerîm'deki "... kadınlarınızı boşamanızda bir günâh yoktur..."²⁶⁸ âyetini "boşamanın mubah olduğu" mânasında almışlardır²⁶⁹.

İkinci Görüş: Cumhura göre boşamada aslolan yasak olmasıdır. Buna dayanarak "Allah'a en sevimsiz helâl, boşamadır"²⁷⁰ hadisi ve diğer boşamayı nehyeden hadisleri göstermişlerdir²⁷¹. Yine Mâlikîler aynı sebeple, boşamanın en nâhoş mekruh şekli olduğunu ve yasaklık ifade ettiğini belirtmişlerdir²⁷².

²⁶² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 235.

²⁶³ "Allah Teâlâ'nın en hoşnut olmadığı helal, boşamadır." Ebû Dâvûd, Talâk, 3. Ayrıca bk. Bilmen, *Kâmus*, II, 214; Azzâm-Şâhîn, *Ahkâmü'z-zevâc ve't-talâk*, s. 168.

²⁶⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, IV, 340.

²⁶⁵ et-Talâk, 65/1; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, IV, 340, 341; Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 415-417.

²⁶⁶ Azzâm-Şâhîn, *Ahkâmü'z-zevâc ve't-talâk*, s. 168.

²⁶⁷ Bilmen, *Kâmus*, II, 216.

²⁶⁸ en-Nisâ 4/236.

²⁶⁹ el-Aynî, *el-Binâye*, IV, 468.

²⁷⁰ Ebû Dâvûd, Talâk, 3

²⁷¹ Azzâm-Şâhîn, *Ahkâmü'z-zevâc ve't-talâk*, s. 169.

²⁷² es-Sehnûn, *el-Müdevvene*, II, 417, 418. Ayrıca bk. Azzâm-Şâhîn, *Ahkâmü'z-zevâc ve't-talâk*, s. 169.

İKİNCİ BÖLÜM
BOŞAMADA İRADE VE BEYAN
UYGUNLUĞU

BOŞAMADA İRADE VE BEYAN UYGUNLUĞU

Kişinin tasarruflarında iç iradenin önemi büyüktür. Kaynaklarımızda iç irade konusu müstakil bir başlık altında ele alınmamıştır. İç irade meselesi birçok konuyla ilgili olduğu için farklı açılardan incelenmiştir.

Kaynak eserlerimizde kişinin iç iradesini ifade etmek için genellikle niyet terimi kullanılmıştır²⁷³.

I. İRADE (NİYET)

A. NİYETİN TANIMI

1. Sözlükte Niyet

Sözlükte niyet, bir şeye yönelmek ve o şeye kalbini bağlamak, bir şeyi istemek, isteginde ciddî olmak anlamlarındadır. Bunların yanında kalbin uygun gördüğü şeye yönelmesi, irade, azim, maksat, gaye, meram, düşünce, karar gibi benzer anlamlarda kullanıldığı da sıkça görülür²⁷⁴.

2. İstılahta Niyet

Niyetin ibadetlerle ve bunlar dışında kalan sahalarla ilgili olmak üzere iki bakımdan tarif edildiği görülmektedir²⁷⁵. İbadetlerle ilgili sahada niyet, “Allah’ın rızasını kazanma arzusuyla ve O’nun hükmüne tabi olmak üzere fiile yönelen iradedir²⁷⁶.” Bu tarifile fiil, âdet olmaktan veya başka bir şeyle karışmaktan korunmuş olur²⁷⁷.

²⁷³ Eşkar, *Makâsıdü'l-mükellefîn*, s. 9. İrade, niyetin hukuktaki kullanım şeklidir. Bir fiili veya terki istemek anlamındadır. Kasıt anlamında da kullanılmaktadır. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, V, 366; el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 371.

²⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV, 343; Mustafa-Abdülkadir, *el-Mu'cemü'l- vasît*, II, 965; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 371.

²⁷⁵ Niyetin çeşitli tarif ve ayrıntıları için bk. Karadâğî, *Mebdeu'r-rıza*, I, 199-201; el-Karâfî, *el-Ümniye*, s. 7; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 24; el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 26, 34.

²⁷⁶ Dönmez, “*Amel*”, *DİA*, III, 16. Geniş bilgi için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 16, 19; es-Sindî, *Hâşiye*, I, 59; el-Karâfî, *el-Ümniye*, s. 19.

²⁷⁷ Zühaylî, “*en-Niyye*”, *Mecelle*, s. 89. Ayrıca niyetin sözlük ve istilahî anlamları hakkında teferruatlı bilgi için bk. Vasil-Azzam, *el-Medhal*, s. 23-32.

İbadetlerle ilgili niyet kavramının kullanımı ile bunun dışındaki sahalardaki kullanımı az da olsa farklılık arz etmektedir.

İslâm hukukunda sözlük anlamı esas alınarak yapılan genel tarife göre niyet, “kalbin hemen veya sonucu itibariyle maksada uygun bulduğu, yani bir faydayı sağlayacağına veya bir zararı savacağına hükmettiği fiile doğru yönelmesidir²⁷⁸.”

Niyet kavramının, uhrevî hükümler bakımından ibadetlerle ilgili tarifine göre, dünyevî hükümler bakımından ise sözlük anlamına göre ele alınması halinde daha rahat yorumlanabileceğine işaret edilmiştir²⁷⁹.

Kimi yerlerde niyetin taşıdığı anlam geneldir. Niyetin bu genel anlamını ifade eden “irade” terimini, çoğu kaynaklarda cümle içerisinde niyetin yanında, niyetle aynı anlamda ve niyetin hukukta özelleştirilmiş şekli olarak görmek mümkündür²⁸⁰.

İmâmiyye mezhebinin kaynaklarına göre niyet, fiilin sonuç doğurmasında etkili olan ve fiili geçerli kılan iradedir. Niyet, bazen kasıt olarak, bazen de irade olarak kullanılmaktadır²⁸¹.

B. NİYETİN ŞARTLARI

Niyetin rüknü, fiile kastetmektir. Niyetin belli başlı şartları şunlardır: Niyetin niyet eden kişinin gücünün yettiği ve imkânının elverdiği bir hususa taalluk etmesi gerekir²⁸². Niyet akıl ve mümeyyiz bir kişiye ait olması gerekir. Niyet edilen şeyin ya tam biliniyor olması veya galip bir zan ile biliniyor olması gerekir²⁸³. Niyetin niyet edilen şeyle birlikte ona bitişik olması ve başından itibaren bulunması gerir²⁸⁴. Niyet ile niyet edilen şey arasına niyeti ortadan kaldıran bir şey girmemesi gerekir²⁸⁵.

²⁷⁸ Dönmez, “Amel”, *DİA*, III, 16; Zühaylî, “en-Niyye”, *Mecelle*, s. 70; Eşkar, *Makâsıdü'l-mükellefîn*, s. 31.

²⁷⁹ Dönmez, “Amel”, *DİA*, III, 17.

²⁸⁰ Zühaylî, “en-Niyye”, *Mecelle*, s. 78. Bir farkla ki niyet sadece kişinin kendi (fiilleri) istek ve yönelişleri hakkında kullanılırken irade terimi hem kişinin kendi istek ve yönelişleri hem de başkasınıninkiler hakkında kullanılmaktadır. Eşkar, *Makâsıdü'l-mükellefîn*, 28.

²⁸¹ el-Âmilî, *Hidâyetü'l-ümme*, VII, 373.

²⁸² Niyet kişinin gücü dahilinde olan şeylere taalluk edebildiği gibi gücünün üstündeki şeylere de taalluk edebilir. Fakat irade ise ancak kişinin gücünün yettiği şeylerle sınırlı kılınmıştır. Bu görüşe göre niyet iradeden daha kapsamlı olmuş olur. Eşkar, *Makâsıdü'l-mükellefîn*, s. 28

²⁸³ Eşkar, *Makâsıdü'l-mükellefîn*, s. 36.

²⁸⁴ el-Karâfi, *el-Ümniye*, s. 40, vd.

²⁸⁵ Zühaylî, “en-Niyye”, *Mecelle*, s. 90, 93.

Bu şartlara göre mümeyyiz olmayan çocuğun ve mecnûnun niyeti geçerli değildir. Çünkü çocuk henüz akıl ve rüşd yönünden böyle bir tasarrufa ehliyetli değildir. Ayrıca niyet edilen şeyin anlamının bilinmesi de gerekir. Meselâ kişi bilmediği bir dilde boşama kelimesini kullansa ve bu kelimeyle anadilindeki mânasını kastettiğini söylese, kabul edilen görüşte boşaması meydana gelmez. Yine farklı anlamlara gelebilecek ve karışıklığa sebebiyet verebilecek niyet beyanları hakkında bu anlamlardan hangisinin kastedildiği kesin tayin edilmelidir²⁸⁶.

C. NİYETİN ÖNEMİ

İslâm hukukunda bazı hukukî tasarrufların geçerliliğini kişinin asıl niyeti belirler²⁸⁷. Bu esas mecellede “Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir.”²⁸⁸ kaidesiyle ifade edilmiştir. Bu kaidenin dayanağı, Hz. Peygamber’in “Ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şey vardır. Öyleyse kimin hicreti Allah’a ve Resulüne ise onun hicreti Allah ve Resulünedir. Kimin hicreti de elde edeceği bir dünyalığa veya nikahlayacağı bir kadına ise, onun hicreti de o hicret ettiği şeydir²⁸⁹.” hadisi şerifidir. Ancak yukarıdaki mecelle kaidesi bu hadisin ilk kısmından mülhemdir²⁹⁰.

Bu hadis hakkında İslâm bilginlerinin iki farklı yorumuna rastlamaktayız. Bunlardan birincisi kulun yapmış olduğu bütün fiillerin (ameller) Allah katındaki kıymetinin niyete bağlı olmasıdır. Bu konu ittifakla böyledir²⁹¹. İkincisi kişinin ikinci şahıslarla (başkalarıyla) olan muamelelerindeki fiillerine hüküm verilmesinde kişinin niyetinin önemli

²⁸⁶ Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 368.

²⁸⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, 20; Zühaylî, “*en-Niyye*”, *Mecelle*, s. 69.

²⁸⁸ Mecelle, md. 2.

²⁸⁹ Buhârî, Bed’ü’l-vahy, 1; Itk, 6; Menâkıbu’l-ensar, 45; Nikâh, 5; Eymân, 23; Hiyel, 1; Müslim, İmâret, 155; Ebû Dâvûd, Talâk, 11; Tirmizî, Fedâilu’l-cihad, 16; Nesâî, Tahâret, 60.

²⁹⁰ Bu kaide, hadisin “ameller niyetlere göredir” kısmından çıkarılmıştır. İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s. 12.

²⁹¹ Eşkar, *Makâsıdü’l-mükellefîn*, s. 61-71. Bu konudaki ittifakın bütün hukukçuların fikir birliğini değil de daha çok Hanefî mezhebi ile sınırlı bir ittifakı yansıttığını görmekteyiz. Dönmez, “*Amel*”, *DİA*, III, 17.

olduğu görüşüdür²⁹². Bu konuda ise hadis farklı bir şekilde ele alınmıştır²⁹³.

Niyetin, “ibadetleri adetlerden ayırt etmek ve böylece Allah için olanlarla, olmayanları ayırmak, ibadetlerin mertebelerini kendi içinde ayırmak ve buna göre kulun yaptıklarına karşılık kendisine verilecek mükafatların, Allah katında temyiz edilmesi” gibi hikmetleri vardır²⁹⁴. Bu anlamda niyeti ifade etmek üzere bilhassa ihlas terimi kullanılmıştır²⁹⁵.

Bununla beraber niyetin hukuk konularına derin nüfuzu da bulunmaktadır²⁹⁶. Niyet birçok meselenin hüküm kaynağı olmuş ve birçok tasarrufun geçersizliğinin sebebi sayılmıştır²⁹⁷. Bu nedenledir ki Hanbelî hukukçularından İbn Kayyim niyetin önemini şu ifadeleriyle anlatmıştır: “Niyet amelin ruhu, özü ve direğidir. Amel niyete tabidir, geçerliliği ve geçersizliği ona bağlıdır²⁹⁸.”

Bu sebeple âkil ve müteyakkız olan bir kimsenin her nevi fiillerinin hüküm doğurabilmesi için niyetinin bulunması gerekir. Niyetsiz fiilleri gafil kişinin fiilleri hükmünde olup lağvdir ve onlara hüküm bağlanmaz²⁹⁹.

Niyetin belirleyici olması, hükmün her zaman kendisi sebebiyle var olması anlamına gelmez. Niyet bazen bulunmakla birlikte itibara alınmazken bazen de itibara alınabiliyor³⁰⁰.

²⁹² es-Sindî, *Hâşiye*, I, 59; Ayrıca bk. es-Sindî, *Hâşiye*, VI, 158; Kurtoğlu, *İslâm Hukuku Dersleri*, s. 7; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 18; Wensinck, “*Niyet*”, *İA*, IX, 307; Ayrıtlı bilgi için bk. Köse, *Hakkın Kötüye Kullanılması*, s. 149.

²⁹³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 19; Hanefî muhitinde niyet hadisinin sırf uhrevî hükümler hakkında olduğu şeklinde yorumlanması, niyet kavramını, dinî terim anlamında ele almaktan kaynaklanmakta olup, muamelat kısmında niyet-amel ilişkisi incelenirken ister istemez niyetin sözlük anlamına kayılmaktadır. Dönmez, “*Amel*”, *DİA*, III, 17.

²⁹⁴ Eşkar, *Makâsıdü'l-mükellefîn*, s. 101; Vasıl-Azzam, *Medhal*, s. 35.

²⁹⁵ el-Cürânî, *et-Ta'rîfat*, s. 13; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s. 36; Dönmez, “*Amel*”, *DİA*, III, 16-18; Ateş, “*İhlâs*”, *DİA*, XXI, 536.

²⁹⁶ Sava Paşa, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, II, 307.

²⁹⁷ Zühaylî, “*en-Niyye*”, *Mecelle*, s. 69; Dönmez, “*Amel*”, *DİA*, III, 17.

²⁹⁸ İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkâtîn*, III, 123.

²⁹⁹ Zühaylî, “*en-Niyye*”, *Mecelle*, s. 70; Vasıl-Azzam, *Medhal*, s. 30.

³⁰⁰ el-Karâfî, *el-Ümniye*, s. 33.

Günümüz hukuk sistemlerinde de kasıt ve teammüde atfedilen ehemmiyet aynıdır. Niyetten sonra gelen ikinci merhale icra keyfiyetidir³⁰¹.

Adı geçen hadise dayanarak niyetin hukukun tamamına şâmil olduğu görüşü şu gerekçelere dayandırılarak açıklanmıştır:

1. İslâm hukukunda insanların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen hukukî ilkeler ilâhî menşeli olup bunların duyurulması vahiyle gerçekleşmiştir. Bu mânada vahiy, İslâm hukukundaki hukukî fiilleri ve diğer eylemleri beyan etmek için gelmiştir. Birçok müellifin eserine göz atıldığında “niyet hadisinin” mâna ve önemine ayrı bir yer ve değer atfedildiği anlaşılr. Neticede niyetin vahiyle ve de bütün ilâhî menşeli hükümlerle irtibatlı olduğu söylenir³⁰².

2. “Ameller niyetlere göredir” hadisinin “el-a’mâl” ifadesindeki lâm harfinin istiğrak için olduğunu söyleyenler olmuştur³⁰³. Bu hadis “amel” olarak isimlendirilen bütün her şeyi içine alır. Çünkü elif-lâm, umum ifade eder. Ancak “fiil” olarak isimlendirilenler hakkında tartışma vardır³⁰⁴.

İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel’in de dediği gibi, “Bu hadis ilmin üçte birini içine almaktadır.” Bu sözü Beyhakî ve daha başka birçok âlim söylemiştir. Bunun sebebi ise kulun kesbi kalbiyle, lisaniyle ve azalarıyla olur. Niyet onun bu üç kısmından biridir³⁰⁵.

Bir rivayette İmam Şâfiî, “Bu hadis ilmin üçte biridir. Fıkhn yetmiş babına da girer³⁰⁶.” demiştir. Her ne kadar bu sözyle onun mübalağa kastettiği ifade edilmiş olsa da³⁰⁷ bu sözü mübalağa kabilinden sayanlara reddiyede bulunan İslâm bilginlerini de görmekteyiz³⁰⁸.

Niyeti, amellerde şart koşmanın hukukî neticeleri hakkında özetle şunu ifade edebiliriz: Niyeti şart koşanlar, niyeti amellerin sıhhatine delil kabul etmişlerdir, şart koşmayanlar ise kemaline takdir etmişlerdir. Niyeti amelin sıhhatine delil kabul etmek daha isabetli olacaktır. Çünkü sıhhatin

³⁰¹ Gür, “İslâm Hukuku Üzerine Düşünceler”, İTED, (İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi), VI, s. 34.

³⁰² İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, I, 17.

³⁰³ el-Kirmânî, *Sahîhu'l-Buhârî bi şerhi'l-Kirmânî*, I, 17.

³⁰⁴ el-Karâfî, *el-Ümniye*. s. 19.

³⁰⁵ Zühaylî, “en-Niyye”, *Mecelle*, s. 69-70.

³⁰⁶ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, II, 14; en-Nedvî, *Ruh Terbiyesi*, s. 189.

³⁰⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, I, 17.

³⁰⁸ es-Süyûtî, *el-Eşbâh*, s. 46; Ayrıca bk. Dönmez, “Amel”, *DİA*, III, 17.

bulunması, kemâlin bulunmasından daha lüzumludur. Bu yüzden sıhate hamletmek daha evladır. Nitekim “Ameller niyetlere göre değer kazanır”³⁰⁹ hadisini Sindî (ö. 1138/1726), “Amelin şer’î varlığı ve sıhhatinin kaynağı niyet ile sabit olur.” şeklinde yorumlamıştır³¹⁰.

Hadisin “herkese niyet ettiği şey vardır” kısmı, genel anlamda olup bunu “kişinin kelâmıyla niyet ettiği şeyin hükmü geçerlidir” şeklinde daraltarak düşünmek mümkündür. Nitekim Sindî bunu böyle açıklamıştır³¹¹.

Bir sözün ihtimalli olduğu anlamlardan birini kastetmekle, neyin geçerli olup olmayacağı tartışılmış, kişinin sözünden neyi kastettiye sadece onun varlığının kabul edilebileceği ifade edilmiştir. Buna sebep olarak ise “herkese ancak niyet ettiği şeyin karşılığı vardır.”³¹² hadisi delil gösterilmiştir³¹³.

D. NİYETİN MAHALLİ

İslâm hukukçularının ittifakıyla niyetin mahalli kalptir³¹⁴. Akıl kalbin bir vasıtasıdır. Kalp akli kullanarak bir fiili düşünür, anlar, onu uygun bulur, yapmaya karar verir ve onu yapmaya yönelir³¹⁵. Cumhur, buna delil olarak da “onların kalpleri vardır fakat onunla anlamazlar³¹⁶” âyetiyle buna yakın anlam taşıyan diğer âyetleri gösterir.

Niyetin mahallinde gerçekleşen bu batınî eylemler ya olduğu gibi içte kalır ya da bunlar dış aleme yansır³¹⁷. Kalpte gerçekleşen eylemlerin dış aleme yansması sözlü veya çeşitli fiilî yollarla olur. İçte olanın dışa yansması ister sözlü olsun ister yazılı olsun isterse daha değişik vasıtalarla

³⁰⁹ en-Nesâî, Talâk, 24.

³¹⁰ es-Sindî, *Hâşiye*, I, 58.

³¹¹ es-Sindî, *Hâşiye*, VI, 159.

³¹² en-Nesâî, Talâk, 24.

³¹³ es-Sindî, *Hâşiye*, VI, 3437.

³¹⁴ el-Karâfî, *el-Ümniye*, s. 17; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s. 46; Eşkar, *Makâsıdü'l-mükellefîn*, s. 9, 115; İbn Teymiyye, *Mecmû'u-fetâvâ*, XVIII, 262.

³¹⁵ Said, *Güç İrade*, s. 81-84. Felsefecilerin çoğunluğuna göre aklın yeri beyindir. Dolayısıyla onlara göre niyetin mahallinin de beyin olması gerekir. Eşkar, *Makâsıdü'l-mükellefîn*, s. 116, 117. Mutezile hukukçularına göre de niyetin mahalli dimağdır. Eşkar, *Makâsıdü'l-mükellefîn*, s. 9.

³¹⁶ el-A'râf 7/179.

³¹⁷ Wensinck, “Niyet”, *İA*, IX, 307.

olsun birçok şekilde gerçekleşir. Ancak niyetin bu vasıtalar yardımıyla dışa yansması bu vasıtaların niyetin mahalli olduğunu göstermez³¹⁸.

Ehl-i sünnet alimlerinin çoğunluğunun da kabul ettiği gibi niyetin mahalli olan kalpte³¹⁹ gerçekleşen çok farklı düşünce şekilleri bulunmaktadır. Bu bakımdan kalpte olan düşünceleri kısaca incelemekte yarar görülmüştür.

E. NİYETE YAKIN ANLAM TAŞIYAN DİĞER TERİMLER

el-Karâfi niyetle alakalı olarak kaleme aldığı el-Ümniye adlı müstakil kitabının baş tarafında niyetle ilgili olan terimleri ele almıştır. “Ameller niyetlere göredir” hadisinde “en-niyyât” kelimesinin neden kullanılmış olduğunu incelemiş ve cemi’ sığasının kullanılmış olmasının, niyetin kısımları olduğuna işaret ettiğini ileri sürmüştür³²⁰.

el-Karâfi, iradenin azim, hemm, niyet, şehvet, kasıt, ihtiyar, kaza, kader, inâyet, meşîet olmak üzere on şeklinin olduğunu vurgulamıştır³²¹. Bunların aralarında az da olsa anlam farkları bulunduğunu belirtmiştir³²². Çalışma konumuz ile yakın ilgisi olduğunu düşündüğümüz terimlere kısaca temas etmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

1. Azm

İnsanın bir fiil hakkında kalbinden geçirdiği geleceğe yönelik niyetidir. Kesin karar vermek³²³, sebat etmek anlamındadır. Genellikle azim bir fiilin yapılmasına veya terkine, o şeyden önce kesin olarak karar vermek anlamında kullanılır³²⁴. Niyetin azim mânasında olduğu, azmin ise bir fiili irade etmek ve kararlaştırmak olduğu da ifade edilmiştir³²⁵.

³¹⁸ Zühaylî, “en-Niyye”, *Mecelle*, s. 77, 78.

³¹⁹ Eşkar, *Makâsîdül-mükellefîn*, s. 9.

³²⁰ el-Karâfi, *el-Ümniye*, s. 3; Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l- bârî*, I, 18.

³²¹ el-Karâfi, *el-Ümniye*, s. 3, 7.

³²² el-Karâfi, *el-Ümniye*, s. 8.

³²³ el-İsfahanî, *Müfredât*, s. 334; el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s.150.

³²⁴ el-Bakara 2/227, 235; Buharî, Talâk, 21; Müslim, Hacc, 41; Eşkar, *Makâsîdül-mükellefîn*, s. 138. Vasil-Azzam, *Medhal*, s. 27.

³²⁵ el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 26.

2. Hemm

Bir fiile meyledip ondan kaçınmamak demektir. Bu aşamadayken fiili yapmaya karar verilmemiş olup bir çeşit tercih yapılmış olur³²⁶. Hemm aşamasındayken insanın kalbinden bir fiilin yapılmasına veya terkine dair geçen düşünce zayıf nitelikte olup eğer kalp buna dikkatle kulak verirse bu takdirde bu hemm “kesinleşmiş iradeye” dönüşür³²⁷ ki bu da kasıt olur. Azim, kasıt ve hemm terimlerinin aynı anlamda kullanıldıkları görülmekle beraber, arada ince farklılıklar da bulunmaktadır³²⁸.

3. Kasıt

Bir fiile doğru yönelmek ve onu bilinçli bir şekilde irade etmektir³²⁹. Kasıt terimi niyet anlamını da taşır. Zaten bir kimse bir şeye yöneldiği zaman ona kastetmiş ve azmetmiş olur³³⁰. Niyet, kasıt, azim terimlerinin birbirinin yerine kullanıldığını görmek mümkündür³³¹. Karâfi, bu üç terimi de iradenin kısımları olarak kabul etmiştir³³².

4. İhtiyar

Bir şeyi seçmek, iki şeyden birini diğerine tercih etmek anlamındadır³³³. Yani kişinin şıklardan birisi hakkındaki kararını daha uygun bulup kendi hür iradesiyle seçme hakkını kullanmasıdır³³⁴. Kişi serbest ortamda ihtiyarda bulunabileceği gibi, üzerinde oluşturulan baskı halinde de ihtiyarda bulunabilir³³⁵.

³²⁶ Eşkar, *Makâsıdü'l-mükellefîn*, s. 138.

³²⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 55; Eşkar, *Makâsıdü'l-mükellefîn*, s. 142.

³²⁸ Eşkar, *Makâsıdü'l-mükellefîn*, s. 142.

³²⁹ Mustafa-Abdülkadir, *el-Mu'cemü'l-vasît*, II, 738.

³³⁰ Mustafa-Abdülkadir, *el-Mu'cemü'l-vasît*, II, 965.

³³¹ Eşkar, *Makâsıdü'l-mükellefîn*, s. 26, 27.

³³² Eşkar, *Makâsıdü'l-mükellefîn*, s. 26.

³³³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, IV, 259; Mustafa-Abdülkadir, *el-Mu'cemü'l-vasît*, I, 264; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s.188.

³³⁴ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, II, 394.

³³⁵ Apaydın, *“İhtiyâr”*, *DİA*, XXI, 576.

5. İnâyet

Bir fiili istemek, amaçlamak, onunla ilgilenmek, ona önem vermek gibi anlamlara gelmektedir³³⁶. İnâyet terimi kasıt terimi yerine de kullanılmaktadır³³⁷.

6. Meşîet

Bir işi murad etme, gerçekleşmesini dileme anlamlarına gelmektedir³³⁸. Meşîet, irade terimiyle aynı anlamda kullanılmaktadır³³⁹.

Gazzâlî de bir fiilin işlenmesine veya işlenmemesine yönelik insanın kalbinden geçen düşünceleri belli aşamalar halinde incelemiş ve bunları dört kısma ayırmıştır. İnsanın fiiliyata dönüşmeden önce kalbinden geçen bu düşüncelerinin sıralamasını şöyle yapmıştır:

Bir işe yönelik insanın kalbinden bir anlık düşüncenin gelip geçmesi aşamasına “hatır” demiştir. Bu aşamada kişinin içinden geçen kendi kendine konuşmalar (hadîsü’n-nefs) kişinin elinde değildir.³⁴⁰

İnsanın hatırandan geçen bir işe heveslenmesi, ona karşı hafif bir heyecan uyanması aşamasına “meyil” demiştir. Bu aşamada fiili yapmaya yönelik herhangi bir azim, niyet sözkonusu değildir. Çünkü aynı “hatır”da olduğu gibi akıl henüz devreye girmemiş³⁴¹ ve kişide beliren istek kendi ihtiyarıyla meydana gelmemiştir³⁴².

Kalbin bir işi yapması gerektiğine kanaat getirmesi, hükmetmesi aşamasına “itikad” demiştir. Artık bu aşamada akıl devrededir ve akıl fiilin yapılmasını uygun bulmuştur³⁴³. Akıl bu hükmü verirken kişi iki halden

³³⁶ Mustafa-Abdülkadir, *el-Mu‘cemü’l-vasît*, II, 633.

³³⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, IX, 445,446.

³³⁸ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 296.

³³⁹ İbn Manzûr, *Lisanü’l-‘Arab*, VII, 246.

³⁴⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 55. Ayrıca bu konuyla alakalı olarak bk. İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s. 51.

³⁴¹ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 55. Ayrıca bu konuyla alakalı olarak bk. İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s. 51.

³⁴² Bazı Kaynaklarda “hatır” mertebesinden önce bir mertebenin varlığına da işaret edilmiştir. “Hacis” diye zikredilen bu mertebe “insanın içine birden doğan veya aklına aniden gelen düşünce diye tarif edilmiştir.” Eşkar, *Makâsîdü’l-mükellefîn*, s. 137; Dalgın, “*Cezâî Sorumlulukta Kasıt*”, *OMÜİFD*, s. 221.

³⁴³ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 55.

birisiyle karşı karşıyadır. Bu kararı ya mecburiyet altında (ıztırârî) ya da hür iradesiyle (ihtiyârî) vermiştir³⁴⁴.

Bir işi gerçekleştirmeye ve buna yönelmeye karar verme, kararı kesinleştirme aşamasına gelen düşünceye ise “hemm” (niyet: kasıt) demiştir. İnsanın ileriye yönelik düşüncesi “hemm” aşamasının başlangıcında bazen zayıf bir istek şeklinde oluşabilir. Fakat kalp “hatır”dan geçirilen fiile dikkatle kulak verip, alakadar olursa kişinin bu isteğinin gerçekleşmesine yönelik ilgisi artar ve istek kuvvet kazanır. İşte “hemm”in kuvvet kazanmış bu haline de “kesinleşmiş irade” adını verir³⁴⁵.

Niyetle alakalı, dilde ve örfte kullanılan daha birçok ilgili terim vardır. Tespit edebildiklerimiz: Maksat, saik, karar, nezir, gaye, meram, garaz, rıza³⁴⁶, amd³⁴⁷ terimleridir. Bu terimler birbirleriyle yakın ve aynı anlamlarda kullanılabilmektedir³⁴⁸.

F. NİYETİN TASARRUFLARDAKİ ROLÜ

İslâm hukukunda niyetin tasarruflarda ve dolayısıyla çalışma konumuz olan boşamadaki önemi inkâr olunamaz. İslâm hukukçuları tasarrufları incelerken farklı mülâhazalarda bulunmaları sonucu, niyetin hukukî tasarruflara tesirini farklı şekillerde bağlayıcı kabul etmişlerdir.

İmam Şâfiî niyet ve saike³⁴⁹ önem vermeksizin sadece dışa akseden söz ve davranışları esas almakta, niyet ve kastı ise ancak ortaya çıktığı ve herhangi bir söz ve davranışla ifade edildiği vakit gözönünde bulundurmaktadır³⁵⁰.

³⁴⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 56.

³⁴⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 55.

³⁴⁶ Rıza, bir şeye kızmak ve ondan hoşnut olmamak anlamındaki “sehat” ve “kerahiye” lafızlarının zıddıdır. Bu konuda bk. Karadâğî, *Mebdeu’r-rıza*, I, 186, vd.

³⁴⁷ Amd, sehvin zıddıdır. Herhangi bir şeye özellikle kastedildiğindeki kalbin hali olarak tanımlanmıştır. Bununla niyet edilen şeyin bilgi dahilinde olduğu yani rastgele olmadığı, gafletle meydana gelmediği anlamı ifade edilmiş olur. el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 585.

³⁴⁸ Zühaylî, *“en-Niyye”*, *Mecelle*, s. 71.

³⁴⁹ Sâik, “Hukukî illetten önce mevcut olan ve hukukî işlemin yapılmasına asıl âmil olan maksat ve gaye” anlamındadır. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 394.

³⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Zeydân, *Eseru’l-kusûd*, s. 10.

Zâhirî mezhebi hukukî işlemlerde tarafların kasıt ve niyetine aldırış etmemekte, tasarrufların geçerli veya geçersiz oluşunu kasıt ve niyete göre değerlendirmektedir. Bu yönüyle Şâfiî mezhebi ile görüş birliği içindedir³⁵¹.

Hanbelî mezhebinde yaygın metod, hukukî tasarrufların dış görünüşüne fazla takılmayıp asıl kasıt ve saikleri esas almaktır³⁵².

Hanbelî âlimlerinden İbn Teymiyye ve onun talebesi İbnü'l-Kayyim'e³⁵³ göre niyet, maksat ve saiklere aldırış edilmemesi ve onların heder edilmesi câiz değildir. Aksine onların gözönünde bulundurulması, önem verilmesi ve hükümlerin bu esasa bina edilmesi gerekir. Çünkü İslâm hukukunda kendisinden bîgâne olamayacağımız bir kaide de, maksatların ibadetlerde muteber olduğu gibi hukukî işlemlerde de muteber olduğudur. Kasıt bir şeyi helâl veya haram, sahîh veya fasid yapar. Bu kaidenin dayandığı delilleri âyet ve hadislerle bağlamışlardır³⁵⁴.

Mâlikî mezhebi hukukî işlemlerde kasta itibar eder ve bu yönden Şâfiî mezhebinin tam karşısında yer alır. Mâlikîler saik ve niyete itibar etmişler; zâhirî şartları pek göz önüne almamışlardır³⁵⁵.

Hanefî mezhebinde hâkim görüş tasarruflarda tarafların niyet ve saiklerine aldırış etmeksizin, zâhiri ve tarafların sözlerinin delâletini esas alma yönündedir³⁵⁶. Bununla birlikte Hanefî mezhebinde tarafların maksatlarını ve tarafları bu hukukî işleme sevkeden amili gözönünde tutan birtakım hükümler de vardır³⁵⁷. Bu itibarla Hanefî mezhebi fukahasını - zâhire göre yorum yapmakla tanınmış oldukları gerçeği bir kenara- kastı benimseyenler ile terkedenler arasında orta yerde ifade etmek mümkündür³⁵⁸.

İslâm hukukçularının niyetin tasarruflardaki önemine işaret eden bu görüşlerini toplu halde inceleyen ve değerlendiren muasır İslâm hukukçuları, İslâm hukukunda esas alınan iradenin hangisi olduğu

³⁵¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 436; Zeydân, *Eseru'l-kusûd*, s. 14.

³⁵² Zeydân, *Eseru'l-kusûd*, s. 21.

³⁵³ İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkîn*, III, 53, vd.

³⁵⁴ el-Bakara 2/228; en-Nisâ 4/12; Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.

³⁵⁵ el-Bâcî, *el-Müntekâ*, V, 209-210. Ayrıca bk. Zeydân, *Eseru'l-kusûd*, s. 18.

³⁵⁶ el-Mevsilî, III, *el-İhtiyâr*, 125.

³⁵⁷ el-Mevsilî, III, *el-İhtiyâr*, 132.

³⁵⁸ Geniş bilgi için bk. Zeydân, *Eseru'l-kusûd*, s. 22, 23.

hakkında farklı sonuçlara varmışlardır. Abdürrezzak es-Senhûrî (ö. 1971)³⁵⁹, Mustafa Ahmed ez-Zerkâ³⁶⁰ ve Hayreddin Karaman³⁶¹ gibi günümüzün bazı hukukçuları İslâm hukukunun objektif nazariyeyi (dış irade), esas aldığını söylerken Subhî el-Mahmesânî³⁶² ve Abdülkerîm Zeydân³⁶³ ise İslâm hukukuna subjektif nazariyenin hâkim olduğu kanaatine varmışlardır³⁶⁴.

G. MÜCERRED NİYET İLE BOŞAMA

Eğer bir kimse boşama niyetini beyan etmek ister, buna niyetlenir fakat bunu diliyle söylemezse, sonuç ne olacaktır? Boşamada asıl olan söz bulunmadığı takdirde boşama meydana gelip gelmeyeceği konusunda iki farklı görüş vardır.

Boşamanın geçersiz olacağı görüşü ve delilleri:

Meşhur olan görüşüyle İmam Mâlik'in de içinde bulunduğu İslâm hukukçılarının çoğunluğuna göre sadece niyetle boşama geçerli değildir³⁶⁵. Bu görüş sahiplerinin delilleri:

1. "Allah Teâlâ ümmetimden yapmadıkça ve söylemedikçe içlerinden geçen şeylerin (cezasını) kaldırmıştır." hadisidir³⁶⁶.

2. İslâm bilginlerinin kişinin içinden geçirdiği boşama ile konuşmadıkça boşama meydana gelmeyeceği yolundaki uygulamaları bulunmaktadır³⁶⁷.

3. Boşama evlilikten doğan koca olma hakkını ortadan kaldıran bir tasarruftur. Bey' ve hibe'de olduğu gibi bu tasarruf da sadece niyetle meydana gelmez³⁶⁸.

Fiil haline dönüşmemiş, sırf niyet safhasında kalmış amellere İbrahim Kâfi Dönmez'in de ifade ettiği üzere hüküm bağlanmaz. Zâhirde bir amel

³⁵⁹ es-Senhûrî, *Mesâdiru'l-hak*, I, 84-85.

³⁶⁰ Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd*, I, 353-354.

³⁶¹ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 63, 373-374.

³⁶² el-Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-âmm*, II, 30-31.

³⁶³ Zeydân, *Eseru'l-kusûd*, s. 27.

³⁶⁴ Köse, *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 62.

³⁶⁵ el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, X, 150; Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 369; İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2188.

³⁶⁶ Nesâî, *Talâk*, 22; Tirmizî, *Talâk*, 8.

³⁶⁷ Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 381.

³⁶⁸ Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 381.

ortaya konmadıkça kalben boşamaya niyet etmekle hukukî işlem ortaya konmamış olacağından bu batını amele hüküm bağlanmaz³⁶⁹. Bu sebeple niyet eğer kendisiyle beraber bir söz bulunması durumunda itibara alınır³⁷⁰.

Boşamada lafız ve lafzı söylemeye niyetin bulunması Şâfiîler'de rükündür³⁷¹. "Ameller niyetlere göredir" hadisi ile "boşama" mevzuu arasındaki ilişki, boşama konusunda lafız ve niyete, birlikte itibar edildiğini ifade eden bir diğer hadis ile delillendirilmiştir³⁷².

İbn Kayyim'in de içinde bulunduğu İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre ne niyet amelden ne de amel niyetten ayrı düşünölmüştür. "Ameller niyetlere göredir" hadisi, sırf niyet ile boşama vâki olur diyenlerin aleyhine delildir. Çünkü hadis bizzat niyet ile amel birlikte olursa ona itibar edileceğini haber veriyor³⁷³."

Meselâ bir kişi kalbiyle karısını boşasa, fakat diliyle söylemese bu kimse için boşamasının bir hükmü yoktur. İsterse bu kimse bu fiiliyle boşamaya niyet ettiğini tasrih etsin geçerli değildir³⁷⁴.

Gerek Hanefî müellifler gerekse Şâfiî müellifler niyet başlığı altında şu iki kurala işaret etmişlerdir: 1. Kalpte olmaksızın sırf dil ile söylemek yeterli değildir. 2. Kalpte bulunanı dil ile ifade etmek şart değildir³⁷⁵. Bu iki kural şu şekilde izah edilebilir: Hukukî bir tasarrufun dış alemde geçerli olabilmesi bunun dışa yansmasıyla mümkündür. İç alemde gerçekleşen düşüncelere bir hüküm bağlanmaz. Ancak içte gerçekleşen bu hukukî işlem yapma iradesi dil ile ifade edilebildiği gibi daha değişik vasıtlarla da ifade edilebilir.

Her ne kadar îlâ âyetinde "eğer boşamaya azmederlerse" ifadesindeki boşamaya azmedilmesine ilişkin kapalılığı açıklarken İbn Rüşd, boşamaya

³⁶⁹ Dönmez, "Amel", *DİA*, III, 16, 17. Ayrıca bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 91; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 457, 458; Zühaylî, "en-Niyye", *Mecelle*, s. 97; Ansay, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, s. 52.

³⁷⁰ el-Meydânî, *el-Lübâb*, III, 41; İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâil*, I, s. 297; Berki, *Hukuk Mantığı*, s. 126.

³⁷¹ el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, X, 150; Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 372.

³⁷² Ebû Dâvûd, *Talâk*, 10,11.

³⁷³ es-Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 70, 71; İbn Kayyim, *Zâdû'l-meâd*, V, 2189; Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 381.

³⁷⁴ Vasıl-Azzam, *el-Medhal*, s. 6, vd.

³⁷⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s. 46, 47, 50, 51; Dönmez, "Amel", *DİA*, III, 18.

azmetmeyi lafızla kayıtlamış³⁷⁶ ise de bunu farklı şekilde yorumlayan İslâm âlimleri de bulunmaktadır. Meselâ Elmalılı Hamdi Yazır, “îlâda rucû” veya talâk arasında başka bir şık yoktur. Binaenaleyh bu yemini bozmamak onunla talâka azimdir. Bu azim ile îlâ talâka niyet edilen elfâz-ı kineviye kabilinden olmuş olur ki bunlarla da bir talâkı bâin vâki olur. Ayrıca îlâda koca başka bir tatlik yapsın diye beklenip üçüncü bir şık ihdas olunamaz.”³⁷⁷ demiştir.

Buradan anlaşılan yemin süresi dolduğu halde karısına dönmeyen kişinin bu hali bir çeşit niyet izharıdır ki o da bir bain boşamadır. Görüldüğü üzere bu niyetin izharı için ayrıca herhangi bir beyan şartı koşulmamıştır. Bu Hanefîler’in görüşüdür³⁷⁸.

Diğer İslâm hukukçalarına göre îlâ süresi dolduktan sonra boşamanın gerçekleşebilmesi için taraflardan birinin bunu meydana getirmesi gerekir. Diğer fark ise bu boşamanın bir ric’î boşama teşkil etmesidir³⁷⁹.

Boşamanın geçerli olacağı görüşü:

İbn Sîrîn, Zührî ve bir görüşünde İmam Mâlik’e³⁸⁰ göre, niyet ile boşama geçerli kabul edilmiştir³⁸¹.

1. “Siz içinde olanı açıklasanız da saklasanız da Allah onu bilir ve onunla sizi hesaba çeker.”³⁸²

2. “Ameller niyetlere göredir...” hadisi³⁸³

3. Günahta ısrar eden kişi fâsıktır. Bunu işlemese de sorumludur. Çünkü sevap ve günahta kalplerin amelleri uzuvların amelleri gibidir³⁸⁴.

³⁷⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 83.

³⁷⁷ Yazır, *Hak Dini*, II, 783, 784.

³⁷⁸ Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre*, s. 633.

³⁷⁹ Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre*, s. 634.

³⁸⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 89.

³⁸¹ el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, X, 150; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 89; Buhârî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, V, 238; İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2188.

³⁸² el-Bakara 2/284.

³⁸³ Buhârî, *Bed'ü'l-vahy*, 1; İtk, 6; Menâkıbu'l-ensar, 45; Nikâh, 5; Eymân, 23; Hiyel, 1; Müslim, *İmâret*, 155; Ebû Dâvûd, *Talâk*, 11; Tirmizî, *Fedâilu'l-Cihad*, 16; Nesâî, *Tahâret*, 60.

³⁸⁴ İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2188; Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 380.

Ancak bu delilleri incelediğimizde bunların hiçbirisinde sadece niyet edip dil ile ifade etmeden boşamanın meydana geleceğine dair bir işaret yoktur³⁸⁵.

İster hacis ister hatır ister hemm isterse azim olsun bunlar fiile ve söze dökülmediği sürece sorumluluğu yoktur. Bu sahih hadisle sabittir. Ancak azmin sorumluluk kapsamında olacağına dair görüş belirten muhakkik alimler vardır³⁸⁶.

Sadece niyetle boşamanın vâki olacağına dair Fetâvâ Kâdîhân'da şöyle bir mesele geçmiştir: Amre ve Zeynep adında iki karısı olan bir kimse, Zeyneb'e seslense de Amre cevap verse, kocası da sen üç talâkla boşsun dese, karısı olmak şartıyla cevap verenin üzerine boşama vâki olur.

Eğer karısı değilse batıl olur. Çünkü koca cevap verenin kendi karısı olduğundan ötürü böyle beyanda bulunmuştur. Eğer koca ben Zeyneb'e niyet etmişim derse bu takdirde Zeynep boşanmış olur. Burada mücerred niyetle Zeynep hakkında boşanma meydana gelmiş olmaktadır³⁸⁷.

"el-Umûru bi mekâsîdihâ" kaidesi zâhirî bir sözle veya bir fiille açıklanmadığı sürece mücerred kalpteki niyetlere dünyevî-hukukî bir hüküm bağlanamayacağını anlatır. Çünkü kaidenin kapsamı içinde hükmün söz ve fiil gibi zâhire bağlanabileceği anlamı vardır. Şu kadar var ki bu söz ve fiillerin tahdidi, yine bunların arka planındaki niyet ve kasta bağlıdır.

Kişinin hanımını boşaması ile alâkalı kullandığı genel ifadelerin sözün sahibi hakkında geçerli sayılabildiğine şahit olmak mümkündür. Bu görüş özellikle Hanefîler arasında meşhurdur.

Meselâ kişi, "boş olsun" dediği ve bu lafızla hanımını kastettiği zaman onu boşamış olur; eğer onu kastetmezse, İmam Ebû Yûsuf'a göre boşamış olmaz. Bu aynı zamanda bir rivayete göre Muhammed b. Hasen'in görüşüdür. Muhammed b. Hasen'in bir başka görüşünde, "kadınlar" lafzında olduğu gibi onu boşamış olur³⁸⁸.

Esasen kişi muhatabı olmayan bir başka kişiyi boşamaz³⁸⁹. Yine kişinin mutlak bir sözü ile bir sonuç doğmaması gerekir. Şüpheli bir durum varsa o takdirde niyetinin kendisine sorulması gerekir.

³⁸⁵ İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2189.

³⁸⁶ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s. 51, vd.

³⁸⁷ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s. 51.

³⁸⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, III, 784; *el-Mevsûat*, XXIX, s. 21.

³⁸⁹ *el-Mevsûat*, XXIX, s. 21.

Kişi, niyetini üstü kapalı yahut ihtimalli kelimelerle değil de, açık ve net kelimelerle belli etmelidir³⁹⁰.

Sözün başka mânalara müsait olması ve ilgisiz kişilerin de bundan zarar görebileceği gerçeği göz önüne alındığında bu böyledir. Bu sebeptendir ki hakikî niyet nazarı dikkate alınır ve takdim edilir. Bazen de olaya farklı açıdan bakılır. Yeri gelir kişinin sözü kastına feda edilmez ve itibara alınır³⁹¹. “Kelâmın imali ihmalinden evlâdır.”³⁹² denir. Eğer hiçbir kastı yoksa; başka bir ifadeyle kimi kastettiği belli değilse yukarıdaki madde uyarınca bir ifade onu bağlayıcı olur³⁹³.

Delillerinin daha tutarlı olması sebebiyle sadece niyet ile boşamanın vâki olmayacağı görüşü tercihe daha elverişli görülmüştür³⁹⁴.

Boşamada hem sarîh sözü hem de niyeti şart koşanlar hukuken dış görünüşe itibar ederek böyle hüküm vermişlerdir. Yine zâhiri sarîh makamına koyanlar ve onu nezir ve yemindeki akitlere benzetenler boşamayı sadece niyetle geçerli saymışlardır. Yine üstü kapalı sözleri dikkate alanlar, boşamayı sadece sözle geçerli saymışlardır³⁹⁵.

II. BOŞAMA İRADESİNİN BEYANI

A. İRADE BEYANI

İrade beyanı kavramı, irade ve beyan diye iki ayrı ve bağımsız unsurdan meydana gelmemekte, tam tersine birbirinden ayrılmaz bir şekilde bağlı olan bir bütünü ifade etmektedir³⁹⁶.

İrade beyanını oluşturan unsurlardan “beyan”, sözlükte izhar mânasındadır. İstılahta ise beyan “söz olsun iş olsun meydana gelen şeyden murad ne olduğunu o şey ile ilgisi, münasebeti bulunan bir söz ile veya fiil ile açığa çıkarmaktır³⁹⁷.

³⁹⁰ eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 327; *el-Mevsûat*, XXIX, s. 21.

³⁹¹ *el-Mevsûat*, XXIX, s. 21.

³⁹² Mecelle, md. 60; Süyûtî, *el-Eşbâh*, s. 142, 143.

³⁹³ *el-Mevsûat*, XXIX, s. 21.

³⁹⁴ Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 381, vd.

³⁹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 61.

³⁹⁶ Kocayusufpaşaoğlu, *Hata kavramı*, s. 15.

³⁹⁷ Bilmen, *Kâmus*, I, s. 23.

İradeyi dışarıya yansıtan, onu gösteren ve tanıtan söze, fiile veya yazıya “irade beyanı” denmiştir³⁹⁸.

İrade esasen özü ve mahiyeti itibarıyla zihinde, genel bir deyimle içte gerçekleşen sübjektif bir durum olduğundan açıklanmadıkça muhataplar tarafından bilinmesi ve ona hukukî sonuçlar bağlanması mümkün olmaz. Bunun için de içte oluşan iradenin dışa vurulması ayrıca gereklidir. Böyle olunca biri iradenin kendisi veya oluşması, diğeri açıklanması olmak üzere iki süreç veya boyuttan söz edilir. Klasik literatürde birinci boyut daha çok rızâ ve ihtiyar kavramlarıyla, ikinci boyut “sîgatü'l-akd” veya “icap-kabul” terimleriyle ifade edilirken çağdaş yazarlar birincisini “iç irade” veya “gerçek irade”, ikincisini de “dış irade” şeklinde nitelendirirler³⁹⁹.

Dış irade, ehliyetli kişinin bir hukukî işlemi kurmaya yönelik irade açıklaması demek olup çağdaş literatürde genelde Batı hukukundaki kullanımının da etkisiyle “irade beyanı” tabiriyle karşılanmaktadır⁴⁰⁰. İslâm hukukunda daha ziyade bu iki tabire mukabil niyet, amel kelimeleri kullanılmıştır. Niyetle amel arasında karşılıklı bir münasebet oluşturulmuştur⁴⁰¹.

Çalışma konumuz olan boşama tasarrufunun da irade aşamasındayken açıklanması ve bununla hukukî bir sonuç meydana getirilmesi mümkündür. Boşamaya niyeti olan bir kişide bu niyet açık veya zımnî olabilir. Koca bu niyetini dilediği formüllerden biriyle ifade edebilir⁴⁰².

B. HUKUKÎ İŞLERDE MAKSAT VE HÜKMÜ

Mecelle'nin küllî kaideleri içinde yer alan “Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir.” (md. 2) kaidesi irade beyanı açıklamalarının yorumlanışını ve bunlara verilecek hükmün ne şekilde tayin olunacağını düzenlemiştir.

Bu kaide bazı bilginlerce İslâm hukukunun özünü tanıtmaya yeter bulunan ve kavâid kitaplarının müelliflerince genellikle kabul edilen beş küllî kaideden biri olarak görülmüştür.⁴⁰³

³⁹⁸ Tekinay, *Borçlar*, s. 82.

³⁹⁹ es-Senhûrî, *el-Vasît*, s. 182-185; Apaydın, “*İrade Beyanı*”, *DİA*, XXII, 386.

⁴⁰⁰ Apaydın, “*İrade*”, *DİA*, XXII, 384, 385.

⁴⁰¹ Mes'ud, *İslâm Hukuk Teorisi*, s. 245.

⁴⁰² Kurtoglu, *İslâm Hukuku Dersleri*, s. 117.

⁴⁰³ Dönmez, “*Amel*”, *DİA*, III, 16.

İslâm bilginleri, “ameller niyetlere göredir” hadisinden üç küllî kaide çıkarmıştır. Mezheplerin temellerini bina etmek ve fûruu fıkıh hükümlerini bir araya getirmede bu kaidelere dayanmışlardır. Bunlar “niyetsiz sevap yoktur”, “İşler maksatlarına göredir”, “Akitlerde itibar maksat ve mânalaradır, yoksa elfaz ve mebânîye değildir” kaideleridir⁴⁰⁴.

Mecelle’nin ikinci maddesinde ifadesini “Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir”⁴⁰⁵ şeklinde bulan kaide niyet hadisinden mülhemdir⁴⁰⁶.

Hukukî işlerde irade (kasıt, niyet), fıkıhın muamelat kısmında mühim bir unsur olarak kabul edilmiştir⁴⁰⁷. Çalışmamızla ilgili olan bu kaide de yer alan “bir iş”, bir hukukî netice meydana getirmeye matuf irade beyanıdır. İslâm hukukunda hukukî iş, bir şekle tabi değildir. Bir çeşit tek taraflı irade beyanı olan boşama için de bu geçerlidir⁴⁰⁸. Bazı müellifler, “bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir” kaidesinin hüküm doğurmasını niyetin bulunmasına bağlı ameller hakkında sınırlandıırırlarsa da bu küllî kaideyi bu şekilde sınırlandırmak isabetli görülmemektedir⁴⁰⁹.

İslâm hukukunun özünü yansıtan kaidelerden biri olan bu kaide gösteriyor ki, kişilerin gerçek iradelerinin esas alınması gerekmektedir⁴¹⁰. Söz açık olduğu zaman, gerçek iradeyi yansıtan zâhir irade ile amel edilir⁴¹¹. Ancak açık olmadığı zaman hukukî ihtilâfa konu olan bir olayda sırf iç iradeye göre hüküm verilmesinin düşünülemeyeceği açıktır. İşte bu noktada iç iradeye mi (el-irâdetü’l- bâtine) yoksa dıştan gözlenen iradeye mi (el-irâdetü’z-zâhire) ağırlık verileceği meselesi ile karşılaşılacaktır ki bu mesele hemen bütün hukuk sistemlerinde hukukçuları uzun uzadıya meşgul etmiştir⁴¹².

⁴⁰⁴ es-Sübkî, *el-Eşbâh*, I, 54, vd; Zühaylî, “*en-Niyye*”, *Mecelle*, s. 74.

⁴⁰⁵ Mecelle, md. 2.

⁴⁰⁶ es-Sübkî, *el-Eşbâh*, I, 54; Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, s. 123.

⁴⁰⁷ Ansay, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, s. 52.

⁴⁰⁸ Ansay, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, s. 54.

⁴⁰⁹ Dönmez, “*Amel*”, *DİA*, 17.

⁴¹⁰ el-Mahmesânî, *en-Nazariyyetü’l-âmmeh*, II, 30-31, 39; Dönmez, “*Amel*”, *DİA*, III, 18.

⁴¹¹ es-Senhûrî, *Mesâdiru’l-hak*, I, 85.

⁴¹² Dönmez, “*Amel*”, *DİA*, 18. “Mecelle şarihleri ve İslâm doktorları kasıtsız bir işe hüküm verilemediği gibi işsiz kasta göre de hüküm verilemeyeceği noktasında ittifak ederler. Binaen aleyh bir kanun hükmünün tatbiki için hem işlenmiş maddi bir işin bulunması, hem de failin o işi kastetmiş olması şarttır.” Belgesay, *Mecellenin Külli Kaideleri*, s. 19.

İslâm hukukunda genel kural olarak hüküm dış görünüşe (zâhire) göre verilmekte olup, iç aleme ilişkin konuları araştırma zorunluluğu getirilmemiştir. Buna delil Peygamberimiz'in şu hadisidir: "Ben insanların kalplerini araştırmakla ve karınlarını yarmakla emrolunmadım."⁴¹³ Bu hadisin anlamı Nevevî'nin de ifade ettiği gibi, "ben zâhire göre hükmetmekle emrolundum, gizli (kalplerde) olanları ise Allah bilir."⁴¹⁴ demektir. Bu hadisin dışında aynı anlamı ifade eden fakat sahih hadis kitaplarında bu lafızlarla isnadı bulunmayan "Biz zâhire göre hükmederiz."⁴¹⁵ hadisi, usulcüler ve İslâm hukukçuları arasında oldukça yaygın şekilde kullanılmış ve şöhret bulmuştur.

Boşama ifade eden sîgalar sarîh ve kinaye olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. Sarîh boşama beyanı, boşamayı meydana getirme hususunda açıktır. Bunlarla ister dilde olsun ister örfte olsun boşamadan başka bir anlam kastı düşünülmez. Diğer taraftan kinaî adıyla anılan bazı beyan şekilleri de bulunmaktadır. Bu beyanlarla neyin kastedildiği belirsizdir. Boşamanın dışındaki anlamalara da ihtimalli olabilmektedirler. Bu beyanlarda kastın açıkça belirlenmesi ya doğrudan kastın ne olduğu izhar edilmek suretiyle, ya bazı kabul edilebilir hal karineleri yardımıyla ya da örfün tayin edici özelliği ile mümkündür⁴¹⁶. Bu sayede kinâî beyanlar sarîh makamına çıkmış olurlar ki bunlara hüküm bağlanmasının dayanağı da budur. Bu sayılan yardımcı unsurların bulunmaması halinde boşama hükmü verilmeyip tevakkuf edilmesi icab eder.

Yukarıda açıklanan sarîh veya kinayedenden farklı olarak fiillerle meydana getirilen hukukî tasarruflara verilecek hükmün ne olacağı söz konusu olduğunda niyetin açıklayıcısı, hal delâletleridir. Halin delâlet etmesi ile fiillere anlam vermek mümkündür. Hatta niyetin olmadığı durumlar için dahi bu hal delâletleri aynı niyet gibi kabul edilirler ve niyetin yerine geçerler⁴¹⁷. Halin delâleti belli bir kasta işaret ediyorsa hüküm buna göre verilir. Daha değişik kasta işaret ediyorsa o takdirde buna göre verilir. Bu da kişinin fiilindeki maksadının değişikçe hükmün dahi ona göre değişeceğini göstermektedir⁴¹⁸.

⁴¹³ Müslim, Zekât, 47.

⁴¹⁴ en-Nevevî, *Şerhu Sahîh-i Müslim*, IX, 163. Geniş bilgi için bk. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-hafa*, I, 192-194; 'Aliyyü'l-Kâri, *el-Masnû'*, s. 58.

⁴¹⁵ Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, IV 131; el-'Aclûnî, *Keşfü'l-hafa*, I, 192.

⁴¹⁶ Zeydân, *Eseru'l-kusûd*, s. 25.

⁴¹⁷ Buhârî, *Keşşâfu'l-kına'*, V, 251.

⁴¹⁸ Atıf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeden Kavâidi Külliye-i Fıkhyenin İzahı*, s. 9.

es-Sübkî'nin bu kaideyle alakalı olarak niyetlerin sonuca etkisini ele alırken özellikle misalleri boşama konusundan seçmesi, bu mevzuda oldukça zengin malzemenin bulunmasından ve niyet nazariyesinin İslâm hukukçuları tarafından özellikle "boşama"da detaylı şekilde incelendiğine açıkça işaret etmektedir⁴¹⁹.

Boşamayla ilgili bazı örneklerle işaret edilecek olursa, boşamanın geçerliliğinde maksadın etkisini görmek mümkün olacaktır.

Bir kişi karısına bir şey verse ve "bu senin boşanmandır" dese, maksadı sarih olması sebebiyle boşama meydana gelir. Çünkü bu olaydan açıkça anlaşılan, kişinin boşama katdının bulunduğudur. Kişinin bu hareketinde karısına yönlendirdiği bir söz ve bundan çıkarılan bir kasıt bulunduğu için böyle bir hükme varılmış olmaktadır. Burada bir "fiil", bir "söz", bir de fiilden güdülen "maksat" olmak üzere toplam üç esas dikkate alınmıştır. Yoksa hüküm, sadece fiile bina edilmiş değildir⁴²⁰. Bu bakımdan kişi aksini iddia etse bile hüküm bakımından bu iddiası kabul edilmez.⁴²¹

Yine boşama ifade eden beyanların bir başka maksatla kullanımından boşama meydana gelmeyeceği açıktır. Talebelerine boşama konusunu öğretmek kastıyla boşama terimini tekrarlayıp duran hocanın boşaması geçersizdir⁴²².

Yine lağv yemini⁴²³ ile boşamada bulunan kişinin boşaması kazaen meydana gelir, fakat diyaneten değil. İçinden geçen düşüncesi hüküm bakımından sonucu etkilemez. Bu sebeple boşamaya kastı olmadığı yolundaki sözüne bakılmaz. Çünkü önceki sözü başkasının hakkına tealluk etmektedir⁴²⁴.

Bu örneklerden İslâm hukukunun bazen iç iradeyi bazen de zâhir iradeyi dikkate aldığı ve bunun bir çelişki imiş gibi anlaşılması vehmi doğabilir. Görünüşteki bu zıt ilişkiyi günümüz hukukçularından İbrahim Kâfi Dönmez'in de işaret ettiği gibi şöyle telif etmek mümkündür: "Olabildiğince iç iradenin araştırılması ve hukuk emniyeti, istikrar, kul

⁴¹⁹ es-Sübkî, *el-Eşbâh*, I, 67-76.

⁴²⁰ Buhûtî, *Keşşâfu'l-kına'*, V, 248.

⁴²¹ Buhûtî, *Keşşâfu'l-kına'*, V, 251.

⁴²² Buhûtî, *Keşşâfu'l-kına'*, V, 234; Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 388; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s.19.

⁴²³ Yemin kastı olmaksızın dile gelen sözdür. Zühaylî, *"en-Niyye"*, *Mecelle*, s. 79.

⁴²⁴ Zühaylî, *"en-Niyye"*, *Mecelle*, s. 79.

hakkına riayet gibi prensiplerle çatışmadığı sürece gerçek maksadın esas alınması İslâm hukukunun özüne en uygun anlayışı yansıtır.”⁴²⁵

C. BOŞAMA İRADESİNİ BEYAN ŞEKİLLERİ

İslâm hukukunda geçerli boşamanın ehliyet şartlarını taşımak kaydıyla gerçekleştirilebildiğini görmüştük. Ehliyet şartlarını taşıyan erkeğin gerçek iradesi ve beyanı, boşamanın gerçekleşmesi için yeterli sayılmıştır. Boşama iradesine dayanan beyanın sözlü, yazılı, işaretle ve vekâlet yoluyla meydana gelmesi mümkündür.

1. Sözlü İrade Beyanı

Boşama yetkisine sahip olan kişi iradesini sözlü olarak ortaya koyabilir⁴²⁶. Boşamanın sözlü hukukî bir tasarruf⁴²⁷ olmasının kökeninde, bir sözün veya onun yerine geçebilecek herhangi bir fiilin, nikahtan doğan bir mülkiyet hakkının ortadan kaldırılabilmesi için yeterli olması kuralı yatmaktadır.⁴²⁸

Boşamada iradesini beyan etmek amacıyla çeşitli sözler kullanılmaktadır. Bu sözler niyete ihtiyaç duyurup duyurmaması açısından ele alınıp sınıflandırılmış ve iki başlık altında incelenmiştir. Cumhur, boşamayı meydana getiren bu sözlerin sarih ve kinaye olmak üzere iki çeşit olduğu hakkında ittifak etmiş olmakla birlikte hangi sözün sarih hangisinin kinaye ve hükümlerinin ne olacağı konusunda ihtilâf etmişlerdir⁴²⁹.

A. Sarih Sözler

1) Sarihin Tanımı

Sarih, kendisinden ne kastedildiği apaçık anlaşılan sözdür⁴³⁰. Bu tür sözler çok kulanımdan dolayı anlamları belli olan sözlerdir⁴³¹. Eğer bu sözlerin kullanımı oturmuş ifade kalıbı olarak biliniyorsa ve başka anlamlara gelme ihtimali yoksa niyete gerek yoktur. Çünkü açıklığı sebebiyle medlüle hasredildiği bellidir.⁴³²

⁴²⁵ Dönmez, “Amel”, *DİA*, III, 18, 19.

⁴²⁶ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, III, 227.

⁴²⁷ Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, V, 234.

⁴²⁸ Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, V, 234.

⁴²⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 61; Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre*, s. 513; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s. 19.

⁴³⁰ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 397.

⁴³¹ Molla Hüsrev, *Mir'ât*, I, 286, 287, 288; Bilmen, *Kâmus*, I, 85.

⁴³² el-Karâfî, *el-Ümniye*, s. 22.

İslâm hukukçuları boşama sözlerinden hangilerinin sarîh olduğunu tanımlamada farklı görüşler ileri sürmüşlerdir⁴³³. Hukukçular boşama hakkında sarîh sözü, “Sözlükte veya örfte çoğunlukla boşamadan başka bir anlam için kullanılmayan sözlerdir⁴³⁴.” şeklinde tarif etmişlerdir. Buna göre boşama “talâk” sözüyle olursa sarîh, bunun dışındakilerle olursa kinayedir. Burada sarîh ile kinaî boşama sözü arasındaki fark şudur: Boşama eğer sarîh ise kişi artık boşama niyeti olmadığını isbat edemez. Halbuki kinaî boşama sözlerine rağmen koca boşama niyeti olmadığını iddia eder ve bunu isbatlarsa artık boşama söz konusu olmaz⁴³⁵.

Aynı şekilde bir diğer tarifte ise, “niyet olmaksızın hukukî hükmünün sabit olduğu şeydir⁴³⁶.” denmiştir. Bu iki tarif arasında aykırılık yoktur. Birbirini tamamlarlar. Çünkü birinci tarifte sarîh, kendisi için kullanılan söz bakımından; ikincisinde ise kendisinden çıkan sonuç bakımından ele alınmıştır. Görülüyor ki sarîh sözün hükmü, neticesinin niyete bağlı olmaksızın kazâen sabit olmasıdır⁴³⁷. Bununla başka bir mana kastedildiği hakkındaki iddia diyâneten kabul edilirse de kazâen kabul edilmez⁴³⁸.

İmam Mâlik ve ashabı sarîh sözün sadece “talâk” olduğu bunun dışındakilerin ise kinaye olduğu görüşündedir. Ancak Mâlikîler “fırak” ve “serah” lafızlarını açık kinaye olarak “sarîh”e ilave etmişlerdir. Çünkü bu sözler boşama için vazedilmemiş ise de sık sık boşama anlamında kullanılmaktadır⁴³⁹.

Şâfiîler ve Hanbelîler sarîh sözlerin üç tane olduğunu benimsemişlerdir. Bunlar “talâk”, “fırak”, “serah” sözleridir. “Talâk” sözü hem yaygın kullanımından hem de Kur’ân’da tekrar edilmesinden dolayı sarîhtir. “Fırak” ve “serah” sözleri ise Kur’ân’da tekrar edilmelerinden dolayı sarîhtir⁴⁴⁰.

⁴³³ Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 295; Azzam, *Ahkâm*, s. 193.

⁴³⁴ Buhûfî, *Keşşâfu’l-kimâ’*, V, 245; Halebî, *Mültekâ*, I, 263; *el-Mevsûat*, XXIX, 5.

⁴³⁵ Kurtoğlu, *İslâm Hukuku Dersleri*, s. 18.

⁴³⁶ Halebî, *Mültekâ*, I, 263.

⁴³⁷ Bilmen, *Kâmus*, I, 85.

⁴³⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, II, s.62; Bilmen, *Kâmus*, I, 85.

⁴³⁹ el-Bâcî, *el-Müntekâ*, V, 189; *el-Mevsûat*, XXIX, 27.

⁴⁴⁰ el-Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, X, 150; Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 372; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, II, 61; *el-Mevsûat*, XXIX, 27.

Hanefî mezhebi boşama konusunda sarih sözün “talâk” ve bundan türemiş, diğer müştak kelimelerden oluşacağını kabul etmiştir. Bu görüş İmam Şâfiî’nin görüşü olup⁴⁴¹ aynı zamanda Mâlikî ve Hanbelî mezhebinde kabul edilen görüştür⁴⁴².

Zâhirîler’den İbn Hazm, boşamanın ancak üç sözden biriyle olacağı görüşündedir. Bu sözler, “talâk”, “serah” ve “fırak” sözleridir⁴⁴³. Boşamada bu kökten gelen kelimeler kullanılmalı ki boşama geçerli olabilsin. Çünkü bu sözler özellikle Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilmiş olup boşamanın şartı bu sözlerdir⁴⁴⁴. Bunların dışındaki sözlerle boşama geçerli olmaz⁴⁴⁵. Ancak bu sözlerin niyetli olarak söylenmesi gerekir. Buna delil olarak ise “Ameller niyetlere göredir” hadisini gösterir⁴⁴⁶.

Bir hukukî işlem meydana getirmeye yönelik sözün ortaya çıkışı bazen dili kullananlar tarafından vaz’edildiği gibi bazen de ehl-i örfün vazetmesi ile de olur. Bu sebeple sarih söz bazen bırakılır, kinayeye dönüşür, yine kinaye meşhur olup yaygınlaşarak inşa (işlem meydana getirme) hakkında sarihe dönüşebilir. Zaten sarih boşama sözünün kişinin sözünde niyete gerek kalmadan bağlayıcı olması ehl-i örfün kullanımından kaynaklanmıştır. Yine kinaye sözlerin haber ifade etmesi ve dolayısıyla niyete gereksinim olması, ancak niyet bulunması halinde boşamanın meydana gelmesi, ehl-i örfün bu sözleri haber manasında kullanmasından kaynaklanmıştır⁴⁴⁷.

Türkçe’de sarih sözler, açıkça boşamayı kasteden, “boşadım, boş ol, boşsun” gibi sözlerdir⁴⁴⁸. İşte bu sözler ile yapılacak bir tasarruf hukukî sonucun doğmasına kâfi gelecektir. Ancak boşamada kullanılan sözler sadece bunlardan ibaret değildir. Bu sözlerin neler olduğu, hangi sözlerle hangi boşama çeşidinin meydana geleceği İslâm hukukçuları tarafından incelenmiştir.

⁴⁴¹ Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 372.

⁴⁴² Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 372, 4 no. lu dipnot.

⁴⁴³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 436

⁴⁴⁴ el-Ahzâb 33/49; et-Talâk 65/1; el-Bakara 2/229, 241, 265; en-Nisâ 4/130; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 437; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, II, 61.

⁴⁴⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 438, 439.

⁴⁴⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 438.

⁴⁴⁷ el-Karâfi, *el-İhkâm*, s. 78.

⁴⁴⁸ Zihni Efendi, “İslâm’da Evlilik, Nikah ve Mahremiyetleri”, *İslâm’da Kadın Hakları*, II, 291; Ergüney, *Türk Hukukunda Lügat ve İstilahlar*, s. 437.

2) Sarih Sözlerle Boşama

Hangi dille olursa olsun “boşama” anlamına gelen açık ifadelerle gerçekleştirilen boşamalarda, erkeğin iç iradesine bakılmaksızın boşama geçerli kabul edilecektir. Zira bu ifadelerin boşamadan başka bir maksad ve anlam için kullanılmadığı herkesçe bilinmektedir. Hem de açık olan ifadelerle neyin kastedilmiş olduğunun anlaşılmasında bir güçlük bulunmamaktadır⁴⁴⁹. Buna göre bu sözlerle kişi birden fazlasına niyet etse de bâin boşamaya niyet etse de Hanefîler’e göre ancak bir bâin boşama meydana gelir⁴⁵⁰. Ancak kişinin kendi iradesiyle değil de bazı hâricî sebeplerle (tehdit, baygınlık, uyku) bu ifadeleri sarf etmesinde konu farklı bir özellik kazanmaktadır. Bunda ise ekseriyetin görüşüne göre boşama geçerli sayılmamıştır⁴⁵¹.

Kişinin gerek Arap dilinde gerekse kendi ana dilinde açık bir şekilde “boşama” anlamına gelen ifadeleri kullanarak karısını boşaması mümkündür. Boşama sözcüğünün Arapça olması lazım değildir⁴⁵². Her dilin kendi mensupları arasında boşamada kullanılması adet olmuş sözler, yaygın şekilde bilinen ve kullanılan sözlerle boşama meydana gelir⁴⁵³. Boşama eğer sözlü olarak açık bir şekilde boşamayı gösteriyorsa bu taktirde bu sözlü ifade için ayrıca niyetin bulunmasına gerek yoktur, zira sadece boşamayı veyahut da örfte bunu ifade eden bir söz söylemekle (hata ile manasını bilmeden olması farketmez) boşama meydana gelir⁴⁵⁴. Yine Hanefîler’de kabul edilen görüşe göre kocaya “sen ne yaptın?” diye bir soru sorulsa o da “onu boşadım” veya “o boştur” dese bununla hüküm verilir. Kocanın kendi boşama niyetini bu şekilde ikrar etmesi boşama sonucuna hamledilmiştir⁴⁵⁵.

⁴⁴⁹ el-Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, III, 108.

⁴⁵⁰ Halebî, *Mültekâ*, I, 263.

⁴⁵¹ Dalgın, *Boşama Yetkisi*, s. 49-52.

⁴⁵² Buhâtî, *Keşşâfu’l-knâ’*, V, 249. Ca’ferîler Arapçadaki hususi boşama sözünü söylemeye gücü yeten kişinin Arapça’dan başka bir dilde boşama sözü söylemesini geçerli kabul etmezler. Çünkü Arapça boşama sözü Kur’ân’da varid olmuş ve hukukçular arasında yaygınlaşmıştır. el-Hillî, *Şerâi’u’l-İslâm*, III, 17-18.

⁴⁵³ Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 373, 374.

⁴⁵⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 85; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s. 213. Buna sebep olarak şu gerekçe gösterilmiştir: Sarih sözler kullanıldıkları işler hakkında gayet açıktır. Bu sözlerin sarahatine göre hükmedilmezse o takdirde hiçbir sözün hükmü kalmaz. Bilmen, *Kâmus*, I, 85.

⁴⁵⁵ *el-Mevsûat*, XXIX, 31.

Kişi bu sözlerle boşama kastetmediğini söylese de onun bu sözü kabul edilmez⁴⁵⁶. Şu da varki bu kazâen böyle olmakla beraber boşamanın diyaneten de geçerli olabilmesi için niyete gerek vardır. İslâm hukukçularının çoğunluğu bu görüştedir⁴⁵⁷. Bu sözlerden bazıları şunlardır: “Seni boşadım, ben senden boşum, sen boşsun...” Bu sözlerle bir boşama meydana gelir. Eğer bunları söyleyen kişi daha fazlasına niyet etmişse o takdirde niyet ettiği kadarı geçerlidir. Bu Mâlikîler’in görüşüdür⁴⁵⁸. Onlardan farklı bir görüş olarak şu da sabit olmuştur. Karısına açık boşama sözünü söyleyip bunu kasıtlı olarak söylemediğini iddia eden koca hakkında bir şart gerekir. Kocanın bu iddiasının doğru olduğunu isbat eden bir hal karinesi olmalı ve karısı da kocasıyla aynı görüşte olmalıdır. Bu şartlar bulunursa iddiası tasdik olunur ve boşama meydana gelmemiş olur⁴⁵⁹.

İster söz olsun isterse bunun yerine geçecek işaret olsun bunların taşımaları gereken şartlar şunlardır:

a) Lafzın meydana geldiği kesin olmalı. Eğer öyle değilse meydana geldiğine inanılması ve bu lafzın anlamının bilinmesi gerekir. Meselâ, bir kimse bir şey üzerine yemin etse sonra yemin ettiği şey hakkında şüphelense, acaba boşama mı yoksa başka bir şey mi oldu dese bu şüpheye bir şey lazım gelmez. Boşayıp boşamadığı hakkındaki şüphelerde de durum aynıdır. Bu, cumhurun görüşüdür⁴⁶⁰.

b) Yapılan irade beyanıyla boşamayı meydana getirmeye niyetlenmiş olmak gerekir. Bu şart daha çok kinâî lafızlarla ilgilidir. Çünkü ifade edildiği üzere sarihte boşamanın meydana gelmesi için buna niyet edilmiş olması asıl olarak şart değildir. Mâlikîler bu esasa ilişkin şartı bazı zâhir kinayeler hakkında istisna etmişlerdir. Meselâ, erkek hanımına “seni serbest bıraktım” (serrahütüki) demesi aynen “seni boşadım” anlamına gelir. Bu görüş Hanbelîler’de de böyledir⁴⁶¹.

⁴⁵⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, II, 62.

⁴⁵⁷ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, II, 431; eş-Şevkânî, *Neylül’l-evtâr*, VI, 278.

⁴⁵⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 321; Azzam, *Ahkâm*, s. 193-194.

⁴⁵⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, II, 62.

⁴⁶⁰ el-Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, X, 272; *el-Mevsûat*, XXIX, 23.

⁴⁶¹ Buhûtî, *Keşşâfu’l-kınâ’*, V, 253; *el-Mevsûat*, XXIX, 23.

Sarih boşamaların dahi geçerli olabilmesi için niyetin gerekliliğini savunan İmamlar, “Eğer boşamaya azmederlerse” âyetini delil olarak göstermişlerdir⁴⁶². Yine İmâmiyye’ye göre boşamada kasıt ve iradenin bulunması boşamanın geçerli olabilmesi için şarttır. İmâmiyye’den Muhammed el-Bâkır’a göre bir kişi karısını sünnî olarak, temizlik süresi içinde, cinsel birleşmede bulunmadan ve şahitler huzurunda boşasa fakat boşamaya niyet etmemiş olsa boşaması geçerli olmaz. Bu görüşe delil olarak niyet hadisini göstermişlerdir⁴⁶³.

B. Kinâî Sözler

1) Kinayenin Tanımı

Kinaye lugatta sarih olmayan anlamına gelir⁴⁶⁴. Usulcülere göre ise kinaye hakikat veya mecaz olarak kendisiyle neyin kastedildiği örtülü, kapalı olan lafızlardır⁴⁶⁵. Bu tür sözler müşterek anlamlar taşırlar ve birden fazla mânaya ihtimalleri vardır⁴⁶⁶. Bu sebeple bunların ne anlamda kullanıldığı niyetle bilinir⁴⁶⁷.

Boşamada kullanılan kinaye sözleri boşama anlamına gelebildiği gibi başka anlama da gelebilmektedir⁴⁶⁸. Eğer boşama, boşamadan kinaye olabilecek herhangi bir kinâî sözle olursa -örneğin “babanın evine git!” cümlesi düşünülebilir- istek kipiyle sadece kadının babasının evine gitmesi kastedilmiş olabilir. Yine aynı cümlede boşama anlamı da kastedilmiş olabilir. Bu durumda hâkim tarafından beyan sahibine maksadı sorulur⁴⁶⁹. Bu sözünde niyeti olup olmadığı araştırılır. Eğer boşamaya niyeti varsa boşama meydana gelmiş olur, eğer yoksa meydana gelmemiş olur. Nitekim bu esas şu şekilde kaideleştirilmiştir: “Boşama, boşamayla ilgili olan sarih sözlerle niyete ihtiyaç olmaksızın vâki olup, boşamaya ve boşamadan başka anlamlara ihtimali olan kinâî sözlerle ancak niyete göre vâki olur⁴⁷⁰.”

⁴⁶² eş-Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VI, 278. Bu imamlar Ahmed b. Hanbel, İmam Mâlik ve bunların bu görüşüyle hüküm veren Sâdık Bakır ve Nâsır'dır.

⁴⁶³ el-Âmilî, *Hidâyetü'l-ümme*, VII, 373.

⁴⁶⁴ en-Nesefî, *Tılbe*, s. 151.

⁴⁶⁵ Molla Hüsrev, *Mir'ât*, I, 286, 287, 288; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 167; en-Nesefî, *Tılbe*, 151; Bilmen, *Kâmus*, I, 22.

⁴⁶⁶ Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 375.

⁴⁶⁷ el-Karâfî, *el-Ümniye*, s. 22; Karadağî, *Mebdeü'r-rıza*, II, 866.

⁴⁶⁸ en-Nevevî, *Kitabu'l-Mecmû'*, XVIII, 246.

⁴⁶⁹ Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile*, s. 242.

⁴⁷⁰ Sîbâî, *Şerhu'l-ahvâl*, s. 220. Bkz. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, III, 269, 270, 321, 322.

Bu sebeple kinayeli sözlerle boşamanın gerçekleşmesi kocanın niyetine ya da talâk görüşmesi gibi bir delilin işaretine bağlıdır⁴⁷¹. Ahmed b. Hanbel'e göre kinayeli sözlerde halin delâleti niyet yerine geçer⁴⁷².

Kinayerelerde niyetin zamanı, kinaye lafzını söyleme vakti olup sözün bitiminden önce olmalıdır⁴⁷³. Aile Hukuku Kararnâmesi (md. 109) örfte kullanılmayan kinayeli sözlerle boşamanın gerçekleşmesi hakkında sadece kocanın niyetine itibar ederek İmam Şâfiî'nin görüşüne uymuştur. Bu durumda Hanefî mezhebine uygun olarak halin delâletine itibar edilmez. Koca boşamaya niyet etmemişse hal ona delâlet ediyor diye boşamaya hükmetmek komisyonca maslahata uygun görülmemiştir⁴⁷⁴.

2) Kinaî Sözlerle Boşama

İrade beyanının esas kabul edildiği bütün tasarruflarda olduğu gibi boşamada da kişinin iradesini kinayeli ifadelerle açıklaması mümkündür. Eğer koca, karısını boşamak kastıyla bu ifadeleri kullandığını itiraf ederse boşama gerçekleşmiş olacaktır. Kinayeli ifadelerle yapılan beyanlarda, sonucu kişinin niyeti (kasti) belirlemektedir⁴⁷⁵.

Bu tür ifadeler için, “babanın evine git”, “anam bacım olasin”, “iddetini bekle”, “gözüme görünme” gibi beyanlar örnek verilebilir.⁴⁷⁶ Bu sayılanlardan başka bir de fiilî kelâmla (davranışlarla îma ederek), meselâ, dövmek, bir elbiseyi yırtmakla, parçalamakla, bir bağı koparmakla boşama kastetse de geçerli olmayacaktır. Ancak, bu fiiller o bölgenin adetlerinde boşamanın gerçekleşmiş olduğuna işaret ediyorsa o takdirde boşama geçerli olur⁴⁷⁷.

“Şart olsun” ifadesi de boşamayı meydana getirir. Arapça'da “şart” boşamayı gerçekleştirme manasında olmayıp talik manasında kullanılıyor ise de Türkçe'de boşamayı gerçekleştirme anlamında da kullanılmaktadır. “Şart olsun” demek “karım boş olsun” manasında anlaşılan bölge halkından

⁴⁷¹ en-Nevevî, *Kitabu'l-Mecmû'*, XVIII, 247; Zihni Efendi, “İslâm'da Evlilik, Nikah ve Mahremiyetleri”, *İslâm'da Kadın Hakları*, II, 292.

⁴⁷² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 285.

⁴⁷³ Vasıl-Azzam, *el-Medhal*, s. 34.

⁴⁷⁴ Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 199.

⁴⁷⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 86.

⁴⁷⁶ Kinaye sözleriyle ilgili değişik örnekler için bk. el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, III, 105; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, III, 300-302.

⁴⁷⁷ Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 570.

bir kişi karısına böyle derse onu boşamış olur⁴⁷⁸. Türkçe’de “sen boş ol” ifadesinin karşılığı Arapça’ da “enti haliyye” (sen serbestsin) anlamında kinaî söz olduğu halde Türkçe’de “talâk” manasında kullanımı oldukça fazla olması sebebiyle sarîh kabul edilmiştir. Dolayısıyla bununla bir ric’î boşama meydana gelir⁴⁷⁹.

Koca, karısına “babanın evine git!” dese kastına bakılır, eğer boşamayı kastetmişse boşama vâki olur; eğer bunu kastetmemişse boşamayla hükmedilmez⁴⁸⁰. Bu da demektir ki kinaî sözlerle boşama ancak niyetin bulunması halinde geçerlidir⁴⁸¹.

Şiîler’de her türlü söz, söyleyenin niyeti ne olursa olsun boşama hükmü ifade etmez⁴⁸². İmâmiyye⁴⁸³ ve Ca’ferîler’de kinaî sözlerle boşama meydana gelmeyeceği görüşü bulunmaktadır⁴⁸⁴.

Kinaî sözler Hanefîler’e göre bâin; Şâfiîler’e göre ric’î boşama hükmündedir⁴⁸⁵.

3) Kinâî Sözlerin Sarihe Dönüşmesi

Hal karineleri ve örfün niyet yerine geçmesi ile kinaî sözlerin sarihe dönüşmesi mümkündür. Hanefî ve Hanbelîler’e göre kinâî sözlerle boşama ancak boşama iradesine işaret eden hal delâleti bulunması, boşamanın öfke halinde olması veya boşama görüşmesi olduğu sırada olması gibi hallerde meydana gelir. Mâlikî ve Şâfiîler’de ise boşama niyeti bulunması halinde meydana gelir. Hal delâletine ancak boşamaya niyet edilmesi halinde bakılır⁴⁸⁶. Meselâ bir kişi kinâî boşama sözünden sonraki yeminli sözünden önce de boşamaya niyet etmediğini iddia etmekte idiyse bu takdirde hal delâletine itibar edilir. Yani onun bu sözle boşamayı kastetmediğine yemin

⁴⁷⁸ Zihni Efendi, “İslâm’da Evlilik, Nikah ve Mahremiyetleri”, *İslâm’da Kadın Hakları*, II, 293.

⁴⁷⁹ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, III, 299.

⁴⁸⁰ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, III, 302; Zühaylî, “en-Niyye”, *Mecelle*, s. 75.

⁴⁸¹ el-Karâfî, *el-İhkâm*, s. 30; en-Nevevî, *Kitâbu’l-Mecmû’*, XVIII, 245; es-Sübkî, *el-Eşbâh*, I, 248.

⁴⁸² Üçok, “*Talâk*”, *İA*, XI, 688.

⁴⁸³ el-Âmilî, *Hidâyetü’l-ümme*, VII, 374.

⁴⁸⁴ el-Hillî, *Şerâi’u’l-İslâm*, III, 17.

⁴⁸⁵ en-Nesefî, *Tilbe*, s. 151; Bilmen, *Kâmus*, I, 85, 86.

⁴⁸⁶ Kinaî sözlerle boşamada iki taraf arasında doğabilecek ihtilafta söz yemin etmek suretiyle kocanın olacaktır. Şelebî, *Ahkâmü’l-üsre*, s. 480.

etmesi halinde boşama meydana gelmemiş demektir. Eğer yeminden kaçınırsa bu takdirde onun aleyhine olmak üzere boşamayla hükmedilir. Yine Şâfiîler’de kinayeli sözlerde niyetin sözün başından sonuna kadar bulunmuş olması şarttır⁴⁸⁷. Kinâî bir söze niyet bitiştiği vakit bu söz, aynı sarîh mertebesine yükselir⁴⁸⁸.

Hanefîler ve Hanbelîler hal karînelerinin ve örfün niyet yerine geçebileceği görüşündedirler. Şâfiîler ve Mâlikîler ise bu konuda farklı görüştedirler. Onlara göre örfe ve hal karînelerine itibar edilmez. Meselâ, bir kimse hanımına “sen bana haramsın” dese bununla onu boşamaya kastetse, niyeti bulunduğu için cumhura göre boşama meydana gelir. Hanbelîler’e göre bu bir zihar olur. Şâfiîler’e göre, eğer bu sözle boşamaya niyet etmemişse boşama meydana gelmez. Son dönem Hanefî hukukçularından İbn Âbidîn’e göre boşama meydana gelir⁴⁸⁹. Mâlikîler’de kabul edilen görüşe göre zifafa girmiş kadın hakkında üç boşama gerçekleşir, zifafa girmemiş kadın hakkında erkekten niyeti sorulur⁴⁹⁰.

Kinayerelerde kişinin bu sözleriyle herhangi bir sayıya niyet etmesi halinde kaç boşama meydana geleceği konusu tartışmalıdır⁴⁹¹. İslâm hukukçularının çoğunluğunca tercih edilen görüşe göre kişinin niyeti neyse o kadar geçerli olur⁴⁹². Buna delil olarak, Rükâne hadisini göstermişlerdir. O, karısını boşadıktan sonra bunu Peygamberimiz’e haber vermişti. Peygamberimiz, Rükâne’den sadece bir boşamaya niyet ettiğine dair yemin istemiş o da bu yemini etmiştir. Böylece niyetini ikrar eden Rükâne’yi Peygamberimiz bir boşama ile hükmederek karısına iade etmiştir. Daha sonra Rükâne, ikinci boşama hakkını Hz. Ömer döneminde; üçüncüyü de Hz. Osman döneminde kullanmıştır⁴⁹³.

İkinci görüşe göre niyetle birlikte söylenen zâhir kinayerelerde bir boşamaya niyet edilmiş olsa da üç boşama meydana gelir. Bu görüşe, Hz. Ali, İbn Ömer, Zeyd b. Sabit, İbn Abbas, Ebu Hureyre’den çeşitli hadiseler

⁴⁸⁷ Zühaylî, “*en-Niyye*”, *Mecelle*, s. 100, 101.

⁴⁸⁸ el-Aynî, *Umdetü’l-karî*, I, 33.

⁴⁸⁹ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, III, 298-300. Ayrıca bk. el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 132.

⁴⁹⁰ el-Bâcî, *el-Müntekâ*, V, 195; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, II, 64. Ayrıca bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 322;

⁴⁹¹ el-Kurtubî, *el-Câmi*, III, 134, 135, 136.

⁴⁹² Buhâtî, *Keşşâfu’l-kınâ’*, V, 251, 252; el-Kurtubî, *el-Câmi*, III, 131, 134.

⁴⁹³ İbn Mâce, *Talâk*, 19; Ebû Dâvûd, *Talâk*, 14.

hakkında gelen rivayet delildir⁴⁹⁴. Ayrıca bu görüşe sahâbeden karşı çıkan başka birisi bilinmemektedir⁴⁹⁵. Üçüncü görüşe göre niyetini zâhir kinayelerle açıklayan veya hiçbir şeye niyet etmeden sen boşsun diyen bir kişi hakkında niyetini en iyi kendi bileceği için kazâen bir boşama geçerli olur⁴⁹⁶.

C. Diğer Sözler

Kinaye sözün uzak bir ihtimalle de olsa boşama anlamını içermesi gerekir⁴⁹⁷. Zaten sarîh olsun, kinaye olsun bu sözlerin boşama anlamı taşıdıklarını görmüştük. Kinayelerin de en azından boşama anlamına ihtimalli olması gerektiğini, ancak bu şekilde kinaye sayıldıklarını tespit ettikten sonra, bilinen şartlarda boşama anlamı taşımadığı gibi buna ihtimali de bulunmayan sözlerin ifade edilmesi ve bunlarla boşamaya kastedildiği iddia olunması halinde, boşamanın meydana gelip gelmeyeceği İslâm hukukunda tartışılmıştır. Meselâ bir erkek karısına “bana su ver” demekle boşama meydana gelip gelmeyeceği hakkında şu görüşler ileri sürülmüştür:

Bu söz görüldüğü üzere hiçbir surette boşama anlamı taşımamaktadır. Bu sebeple buna kinaye denmez. Bu söz boşama hakkında ancak bir lağiv sözdür. Bu bakımdan eğer bu söz ile boşamayı kastetmemişse hiçbir şey meydana gelmeyeceği hakkında icma vardır. Eğer bu sözle boşamayı kastettiye yine İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre boşama meydana gelmez⁴⁹⁸. Fakat Mâlikîler’de meşhur olan bir görüşte boşama meydana gelir⁴⁹⁹. Mâlikîler’de ikinci bir görüşte boşama meydana gelmez⁵⁰⁰. Burada Mâlikîler’den rivayet edilen boşamanın meydana geleceği yolundaki birinci görüşün İslâm hukukunda boşamanın keyfi bir tasarruf olmaktan çıkarılması ve ailenin devam ettirilmesi gerektiği ilkesiyle bağdaşır bir yanı yoktur. Çünkü kişinin bu beyanını öyle kastetti diye boşamayla yorumlamak, her hareketini boşama kastıyla yapmıştır diye boşamaya hamletme kapısını aralar. Ayrıca bu adeta devamlı boşamadan yana yorum yapılması anlamına gelmektedir ki İslâm hukukunun özüyle çelişir.

⁴⁹⁴ Ebû Dâvûd, Talâk, 13.

⁴⁹⁵ Buhâtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, V, 251.

⁴⁹⁶ Buhâtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, V, 252; el-Aynî, *Umdetü'l-kâri*, I, 38.

⁴⁹⁷ Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 376.

⁴⁹⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi*, II, 136; el-Bâcî, *el-Müntekâ*, V, 210.

⁴⁹⁹ el-Bâcî, *el-Müntekâ*, V, 210.

⁵⁰⁰ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, III, 132; *el-Mevsûat*, XXIX, 24.

Bu sebeple bir müftünün, bulunduğu şehirdeki örfü öğrenmeden hemen boşama ile fetva vermesi doğru değildir⁵⁰¹. Çünkü bölgenin geleneği, konuşma tarzı ve ifade şekli farklı olabilir. Halbuki bu hususlar niyet ve amaçların belirlenmesinde etkili olmakta ve fetvayı değiştirebilmektedir. Bu sebeple müftü önce kinaî sözler hakkında araştırma yapmalı, fetva isteyen kişinin içindekine göre gerçeği tahakkuk ettirmeli, ondan sonra en uygun fetvayı vermelidir⁵⁰². Ayrıca bu tür ifadeleri daha ziyade evliliğin devamından yana olacak şekilde yorumlamalıdır.

2. Yazılı İrade Beyanı

İrade beyanı sözlü olarak yapılabildiği gibi, yazılı olarak da ortaya konabilir.⁵⁰³ Kur'ân-ı Kerîm'de mektup ile de çok önemli konuların tebliğ edilmesi ve buna sonuç bağlanması esası kabul edilmiştir⁵⁰⁴. Kişinin konuşabildiği halde yazı ile boşama yapması geçerlidir⁵⁰⁵. Bu takdirde koca, karısına onu boşadığını yazılı olarak ifade etmiş olduğu evrakı, posta veya elçi ile gönderebilir. Bu takdirde yazılı belge ile sözlü ifade arasında hiçbir fark olmaz⁵⁰⁶. Bu yazılı evrak karının eline geçtiği an boşama vâki olur. Gerek Şâfiîler, gerekse Hanbelîler, yazılı beyanla, sözlü beyan arasında bir fark yapmışlardır. Sarih sözlerle boşama iradesinin açıklanması halinde kocanın gerçekten boşama niyetine sahip olup olmadığı araştırılmaz. Halbuki yazılı beyan halinde Şâfiî ve Hanbelîler, boşama niyetinin varlığını şart koşarlar. Hanefî hukukunda sözlü boşanmanın yapıldığı herhalde yazılı boşamanın da mümkün olabileceği prensibi muhafaza edilmiştir. "Sarih boşama lafzının niyet olmaksızın yazılması, sarihtir" görüşü Gazzâlî tarafından tutarsız görülmüştür⁵⁰⁷.

Şiîler yazıyla boşama beyanını mutlak olarak yeterli görmezler⁵⁰⁸.

⁵⁰¹ ed-Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 564.

⁵⁰² el-Karâfi, *el-İhkâm*, s. 228, 229; Atar, "*Fetva*", *DİA*, XII, 493.

⁵⁰³ el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, III, 126; Mehmet Zihni, "*İslâm'da Evlilik, Nikah ve Mahremiyetleri*", *İslâm'da Kadın Hakları*, II, 290; Dalgın, *Boşama Yetkisi*, s. 52. Normal boşamanın nutk ile (sözlü) olması icap ettiği halde, sarih boşama sözünün yazılmasıyla da boşamanın vâki olacağı; ancak bunun istisnâî bir şekil olduğu kaydedilmiştir. Bk. Buhûti, *Keşşâfu'l-kınâ'*, V, 259.

⁵⁰⁴ en-Neml 27/28-29.

⁵⁰⁵ Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, III, 94.

⁵⁰⁶ es-Senhûrî, *Mesâdir*, I, 99, 100.

⁵⁰⁷ Gazzâlî, *el-Vâsît*, V, 379; Bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 412-416.

⁵⁰⁸ el-Âmilî, *Hidâyetü'l-ümme*, VII, 374.

Bunlar dışında kalan İslâm hukukçuları, yazıyla boşamanın geçerli olabilmesi için iki şart koşmuşlardır. Yazılı boşamalarda kendisiyle boşama vâki olacak yazılar ve boşamanın gerçekleşme zamanı tartışma konusu olmuştur.

a. Yazıyla İlgili Şartlar

Genel olarak kendisiyle boşama meydana gelecek yazıda şu iki özelliğin bulunması şart koşulmuştur. Yazının açık olması ve isimli olmasıdır.

Yazının açık olması (müstebin) gerekir. Şöyle ki bir şeyin yazı sayılması o şeyin kendi varlığını açık bir şekilde göstermesiyle mümkün olur. Kâğıda, yere veya benzeri şeyler üzerine yazılan okunaklı bir yazıda olduğu gibi. Kişinin parmağıyla havaya veya suya yazdığı yazı açık olmadığından bu hareketlerle boşama meydana gelmez⁵⁰⁹. Bu cumhura göre böyledir. Yine Ahmed b. Hanbel'den gelen bir görüşte açık olmadığı için havaya ve yastığa parmakla yazılan yazıyla boşama meydana gelmez⁵¹⁰.

Hanefîler, yazı açık ve isimli olursa ister niyet edilmiş olsun ister niyet edilmemiş olsun bununla boşama meydana gelir demişlerdir⁵¹¹. Eğer yazı açık değilse niyet etse de mutlak olarak boşama geçerli olmaz demişlerdir. Yazının isimli (mersûm) olmasına örnek verilecek olursa, “ey filan, sen boşsun” şeklinde ismin yazılı olmasıdır. Eğer yazı, açık fakat isimsizse bu takdirde niyet ettiyse boşama meydana gelir, niyet etmediyse boşama meydana gelmez⁵¹².

Burada yazının “mersûm” olmasından maksat, sanki uzaktaki birine yazılan mektupta olduğu gibi alışılmış, postalanmış, isimli ve adresli yazı olmasıdır. Açık yazıdan maksat ise, bir sayfaya, duvara ve yere yazılan, anlaşılan ve okunan yazılardır. Mâlikîler, bu boşama yazısını ister niyetli olarak yazsın isterse niyetli olmaksızın yazsın fark etmez, boşama meydana gelir demişlerdir⁵¹³. Yine istihare yapmak için bunu yazsa, karar kendi elindedir. Ancak yazı elinden çıkmaması şartıyla böyledir⁵¹⁴.

⁵⁰⁹ Şelebî, *Ahkâmü'l-üsra*, s. 498; Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, III, 94; *el-Mevsûat*, XXIX, 24, 25.

⁵¹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 414.

⁵¹¹ Şelebî, *Ahkâmü'l-üsra*, s. 478, 479; eş-Şemma', *el-Müfîd*, s. 122.

⁵¹² Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, III, 94.

⁵¹³ el-Bâcî, *el-Müntekâ*, V, 209.

⁵¹⁴ *el-Mevsûat*, XXIX, s. 24, vd.

Şâfiîlere göre konuşan bir kimse niyetlenmediği halde, bir boşama yazsa bu, boş sözdür (lağivdir). Eğer boşamaya niyet ettiyse o zaman anlaşılan boşamanın meydana geldiğidir. Eğer parmaklarla işaret yerine geçsin diye, üç defa yazarsa aynı işaret gibi olur⁵¹⁵. Hanbelîler’de bir görüşe göre açıkça anlaşılabilecek şekilde karısına sarîh boşama yazsa; niyet etmese de vâki olur⁵¹⁶. Eğer bir kişi yazısını güzelleştirmek, ailesini üzme veya kalemini denemek maksadıyla yazarsa boşama meydana gelmez ve bu, kendisinden hükmen kabul edilir. Eğer bir kimse, açıkça anlaşılmayacak bir şey ile karısına sarîh boşamayı yazsa, boşama meydana gelmez⁵¹⁷.

Gazzâlî yazıda kullanılan boşama lafızlarını üç madde halinde şu şekilde özetlemiştir:

a) “...asıl söze gelecek olursak, ‘sen boşsun’ yazsa ve niyet etse, burada boşamanın derhal gerçekleştiğine hükmedilir.”

b) “Bu yazım sana ulaştığı an, sen boşsun” yazılması halinde, ancak yazı karşı tarafa ulaşırsa boşama meydana gelir.

c) “Bu yazımı okuduğun an sen boşsun” derse bu durumda karı okumadığı sürece boşama meydana gelmez. Okuma yazma bilen karı, bu son yazıyı kendi değil de başkası okuyup o dinlerse bu konuda iki farklı görüş vardır⁵¹⁸.

Nevevî’ye göre, boşama mektubu yazarken “sen boşsun” yazıldığında niyeti boşamaysa, o anda boşama gerçekleşir. Eğer devam edip, bu mektup senin eline geçtiği an boşsun veya bir şarta bağlayarak boşamaya niyet etmişse, boşama hemen geçerli olmaz; ancak şart gerçekleştikten sonra boşama geçerli olur⁵¹⁹.

O halde karısına boşama mektubu yazan bir kimse hakkında şu üç ihtimal icab eder: Ya kesin olarak boşamak üzere yazmıştır, ya karısına seçme hakkını vermek üzere yazmıştır, ya da herhangi niyeti bulunmamaktadır.

⁵¹⁵ en-Nevevî, *Ravzatü’t-tâlibîn*, VI, 41; *el-Mevsûat*, XXIX, s. 32.

⁵¹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 313.

⁵¹⁷ *el-Mevsûat*, XXIX, s. 25.

⁵¹⁸ Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 380. Geniş bilgi için bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 415.

⁵¹⁹ en-Nevevî, *Kitâbu’l-Mecmu’*, XVIII, 362.

Birincide boşamayı yazmışsa o zaman boşama icab eder. Çünkü bu yazıyı karısını boşama niyetiyle yazmıştır. Bu görüş, Mâlikîler'in görüşü olup, bir diğer görüşlerinde ise boşama sözü kâğıda yazılsa da bu telaffuz edilmese boşama meydana gelmez denmiştir⁵²⁰.

İkincide yazdığı mektubu boşamayı infaz edeceğini (seçme hakkını verip de) sonradan bunu geçerli kabul edeceğine inanarak yazmışsa bu mektup elinden çıkmadığı sürece söz kendisindir. Ancak elinden çıkarsa artık bu bir şahit tutma yerine geçer ve bunu reddetme hakkı olamaz. İmam Mâlik bu görüştedir⁵²¹. Yine karısına “Bu yazım sana ulaştığı anda sen boşsun” derse, yazarsa bu durumda boşama ancak yazı kendisine ulaştığında vâki olacağına ihtilâf yoktur. Sonuç, bir kişi ya kesin kararlı olarak yazarken boşamayı kasteder, ya mektup elinden çıkarken (postaya verirken) azimlidir, ya da ona ulaşması esnasında buna kararlıdır⁵²².

Üçüncüye gelecek olursak, niyetin bulunması halidir ki zaten muradı tayin eden niyettir. Burada bir kişinin hali ya bir şeye kastetmiş olmak ya da kastetmiş olmamaktır. İkisi arasında abes ve sehvden başka bir şey olamaz. O halde şimdi iki görüşten tercihe şayan olanına göre kişinin içinden geçen konuşmalardan ötürü boşama meydana gelmez. İmam Mâlik ve Karâfi bu görüştedir. Bu görüş kabul edilen görüştür⁵²³.

Günümüzde teknolojinin sağladığı değişik tekniklerden istifade ederek bu irade beyanı ortaya konmak ve karısına ulaştırmak suretiyle aynı netice elde edilebilir.⁵²⁴

Fıkıh kitaplarında gaipler arası akit için başlıca iki yol tasarlanmıştır. Bunlardan birisi yazışma (kitabe), diğeri elçi yollamadır (risale veya sifare). Fıkıh kitaplarının çoğunluğunda mektubun ulaşma ve elçiliğin ifa yeri akit meclisi olarak kabul edilmiş ve burada yapılan kabul ile akdin tamam olacağı belirtilmiştir⁵²⁵. Ancak boşamanın bir akid değil de bir iskat tasarrufu olduğundan hareketle karşı tarafın bu beyanı kabûlü söz konusu olmayacaktır. O bakımdan irade beyanının karşı tarafa doğrudan ulaşmasına imkân veren iletişim araçları ve sosyal medya kanalları mektup

⁵²⁰ el-Bâci, *el-Müntekâ*, V, 209.

⁵²¹ el-Bâci, *el-Müntekâ*, V, 209.

⁵²² ed-Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 568, vd.

⁵²³ ed-Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 568-570.

⁵²⁴ Dönmez, “İletişim Araçları”, *İAD*, s. 12; Dalgın, *Boşama Yetkisi*, s. 52.

⁵²⁵ el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, V, 138; Dönmez, “İletişim Araçları”, *İAD*, s. 30.

yazmaya kıyas edilebilir⁵²⁶. Buna göre bilgisayar yahut cep telefonu vasıtasıyla elektronik posta ile yazışarak yahut görüntülü iletişim sağlayarak boşama irade beyanını karşı tarafa ulaştırmak geçerli sayılır⁵²⁷.

İrade ve rıza beyanının yazı ile de olabileceği Mecelle'in 69. maddesinde kaideleştirilmiştir. Buna göre yazı ile muamele aynı yüz yüze muamele gibidir (Mecelle, md. 69).

b. Gerçekleşme Zamanı

Mâlikîlere göre, koca karısını boşadığını ifade eden bir mektup kaleme almışsa, bunda herhangi bir şüphesi de bulunmuyorsa bu mektup ister karıya gönderilmiş olsun, isterse kocanın elinde kalsın, boşama meydana gelmiş olur⁵²⁸. Burada yazı ile boşama herhangi bir imkânsızlık şartına bağlı değildir⁵²⁹. Ancak yazı ile boşamayı imkânsızlık şartına bağlayanlar da bulunmakatdır. Nitekim, Şîî hukukçular ve özellikle Ca'ferîler yazılı boşamayı, sadece sağır, dilsiz veya karısından ayrı bir yerde bulunan koca için kabul ederler⁵³⁰. Zâhirîler de Kur'ân'da boşama kelimesinin daima sözlü bir beyan şeklinde anlaşıldığını ileri sürerek yazılı boşamaya karşı çıkarlar⁵³¹.

3. İşaret Yoluyla İrade Beyanı

El ve kol işaretleri yanında baş ve göz hareketleri de beyan yerini tutabilir. Bilinen (ma'hûd) işaretler ile boşama yapılabilir. Ancak işaretle boşamanın sadece dilsizlere mahsus bir şekil olup olmadığı, dilsiz olmayanın işaretinin hüküm ifade edip etmeyeceği hususunda farklı görüşler vardır.

⁵²⁶ Dönmez, "İletişim Araçları", İAD, s. 54.

⁵²⁷ Modern iletişim araçlarının hukukî tasarruflarda hangi şekillerde hüküm doğuracağı ve akidlerdeki rolleri hakkında bk. Dönmez, "İletişim Araçları", İAD, s. 26, 51, 52, 54.

⁵²⁸ ed-Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 568. Ayrıca bk. Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s. 51, 52.

⁵²⁹ Yazı ile boşamanın bazı sebeplerle sınırlandırılmadığını görmekteyiz. Zira yazıyla boşama serbestiyet arzedan bir şekil olarak karşımıza çıkmaktadır. Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s. 51

⁵³⁰ el-Hillî, *Şerâi'u'l-İslâm*, III, 18.

⁵³¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 436. Ayrıca bk. Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s. 52.

a. İşaretle Boşamanın Geçerliliği

Hz. Peygamber'in (s.a.v) birçok işte işaret yoluyla muamelede bulunması işaretle boşamanın geçerli olacağına delil olarak gösterilir.⁵³²

İmam Sindî, işaretle boşamaya dair hadisin⁵³³ açıklamasını yaparken şu ifadeleri kullanmıştır: "Mefhûme (anlamı bilinen) işaret, maksatları ifadede kullanılır. Boşama da bu cümledendir ve boşamada işaret kullanılması geçerlidir."⁵³⁴

Mâlikîler aynı dilsizin işaretinde olduğu gibi konuşabilenin işaretiyle, maksadını anlatabilmesi halinde, boşamasının vâki olacağını savunurlar. Eğer işareti maksadını anlatmıyorsa bu takdirde ekser ulemaya göre işaretiyle boşama olmaz. Mâlikîler'e ait diğer bir görüşte ise, işaretle boşama ancak niyetin bulunması halinde vâki olur.

Hanefî ve Şâfiîler'e göre koca karısına üç parmağı ile işaret ederek sen boşsun dese; işaretiyle "işte şöyle boşsun" derse üç boşama olur. Eğer, "bunun gibi boşsun" deyip üçe işaret ederse, niyet etmiş olması durumunda üç boşama olur, aksi takdirde bir boşama olur⁵³⁵.

1929 tarihli Mısır Aile Kanunu ile Suriye Medenî Kanunu (md. 91-92)'de "söz veya işaretle bir rakam gösteren bütün boşamaların bir boşama sayılacağını" kabul etmiştir⁵³⁶.

b. Dilsizin İşaretle Boşaması

İşaret, genelde dilsizle nisbetle halini anlatma edatıdır. Uygulamada her ne kadar dilsizin bu yolla boşaması nadir görülen bir hadise olsa da⁵³⁷ dilsizin evlilik bağına sona erdirdiğini kastettiğine delâlet eden bir işaretle işaret ettiği zaman bu, boşama yerine geçer. Çünkü onun işareti, bilinen bir işaret olup bir ihtiyacın giderilmesi için gerekli olduğundan ibare yerine konulmuştur⁵³⁸.

⁵³² Buhârî, Talâk, 22.

⁵³³ en-Nesâî, Sünen, Talâk, 23.

⁵³⁴ en-Nesâî, Sünen, Talâk, 23; es-Sindî, *Hâşiye*, I, 158. Ayrıca bk. Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 254, 256, 257.

⁵³⁵ en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, VI, 40.

⁵³⁶ Ayrıca bk. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 364.

⁵³⁷ Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, V, 259; Yavuz, *İslâm'da Evlilik*, s.105.

⁵³⁸ el-Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 474.

Hanefîler'den bazı hukukçular, dilsizin yazı yazmayı bilmeme ve yazı yazmaya kadir olmamasını şart koşmuşlardır. Eğer yazı yazmayı biliyorsa işaret kâfi gelmez. Çünkü yazı yazmak maksadı göstermek açısından daha uygun olup zaruret olmadıkça yazıyı işaretle değiştirmek doğru olmaz. Zira yazı işaretten daha zâhirdir. Şâfiîler'den de bu görüşte olanlar vardır⁵³⁹. Buna göre dilsizin işaretiyle de yazısıyla da boşama geçerlidir.”⁵⁴⁰. Bununla birlikte yazmayı bilen dilsiz yazıyla boşamaya zorlanamaz. Bu kişinin işareti yeterli kabul edilmiştir⁵⁴¹. Bazı hukukçular ise dilsizin işaretle boşamasını ister yazı yazmayı bilsin isterse bilmesin geçerli saymışlardır. Zira onun iradesini başka türlü açıklama imkânı yoktur⁵⁴². Hem kaldı ki dilsiz manayı ifade etme yollarından olan yazı ve işaretten birini seçmekte serbesttir⁵⁴³. Yine Ca'ferîler de dilsizin işaretle boşamasını, yazı yazmaktan aciz olmak gibi bir şart koşmadan geçerli sayarlar⁵⁴⁴.

Hanefîler'de müftâ bih olan bir görüşte işaretle boşamanın geçerli olabilmesi için dilsizlik engelinin kişide doğumdan itibaren bulunuyor olması veya sonradan olan bir dilsizlik hali söz konusu ise bu durumun da devam ediyor olması şartı vardır. Buna karşılık dil engeli bir sene devam eden kimsenin doğuştan dilsiz benzer şekilde değerlendirilebileceği yönünde ayrı bir görüş de bulunur⁵⁴⁵.

c. Konuşma Gücü Yetenin İşaretle Boşaması

Kelâma gücü yeten kişinin işaret ile vereceği boşama sahih değildir. İsterse işaretinden bu boşama anlaşılıyor olsun, çünkü konuşmaya kudreti vardır⁵⁴⁶. İslâm hukukçularının çoğunluğu bu görüştedir⁵⁴⁷.

Şâfiîler'de tercih edilmeyen bir görüşte, konuşabilen kişinin işaretle boşaması, cümlede maksadı anlatan bir kinaye gibi kabul edilmiştir⁵⁴⁸.

⁵³⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, III, 474; Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 256, vd; es-Senhûrî, *Mesâdiru'l-hak*, I, 105; Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, III, 94.

⁵⁴⁰ Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 378.

⁵⁴¹ Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 378.

⁵⁴² Bu hususta ayrıca bk. Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s.53.

⁵⁴³ Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 257.

⁵⁴⁴ Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre*, s.498.

⁵⁴⁵ *el-Mevsûat*, XXIX, 25.

⁵⁴⁶ Buhâtî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, V, 249.

⁵⁴⁷ *el-Mevsûat*, XXIX, 25.

⁵⁴⁸ *el-Mevsûat*, XXIX, 25.

Çünkü iradeyi dışı vuran vasıtalar yalnızca sözlü ifade ve yazıyla sınırlı olmayıp, işaret, elçi göndermek, teâtî, rızaya işaret eden sükût gibi başka yollardan biriyle de olabilmektedir.⁵⁴⁹ İradesini sözlü olarak ifade etmekten yoksun olan kişinin, isteğini bu vasıtalarından biri olan işaretle açıklaması kabul edilmiştir. Bu takdirde işaretleri, tevile açık olmayan, herkesin anlamında ittifak ettikleri sarîh işaretler ve sadece birtakım insanların anlamını kavrayabildikleri kinai işaretler olmak üzere iki kısma ayırmışlardır⁵⁵⁰.

“Gazzâlî, konuşmaya muktedir olan kişinin işareti -istediğini tam aktarabilse de- sarîh olarak kabul edilmez.”⁵⁵¹ demektedir. Ancak buna mukabil yine o, “lafızdan maksat kendisiyle ifade-i meram etmektir. Bu fayda işaretle ve yazıyla da husule gelebilir demiştir.

İslâm hukukçularının çoğunluğu, dilsizin işaretiyle boşamanın geçerli olacağı görüşündedir. Çünkü işaret ile “boşama” anlaşılabilmektedir. Eğer işareti herkes değil de bir kısım insanlar anlayabilecek olsa, dilsizlere göre bu kinayedir⁵⁵².

Zâhiru’r-rivaye olan bir görüşe göre Hanefîler, bunu yazmaktan aciz olduğu durumlara tahsis etmişlerdir. Eğer yazmaya muktedir ise, “işaret ile boşaması sahih değildir” derler. Bu görüş, Şâfiîler’de de aynen böyledir; ancak onlarda tercih edilen görüştür⁵⁵³. Eğer işareti bütün insanlar tarafından anlaşılıyorsa, sarîhte olduğu gibi, niyete ihtiyaç olmaksızın bu işaretle boşama olur. Eğer işaret yalnızca bir kısım insanlar tarafından anlaşılıyorsa bu durumda, yazıyla boşamada olduğu gibi, sadece niyetle birlikte olması halinde boşama geçerlidir. Şâfiîler böyle açıklamışlardır⁵⁵⁴.

Bir kimsenin söyleyeceği boşama sözünü söylerken ilave olarak parmakları ile de belli sayı işaretleri yaparak tam meramını hem sözel hem de işaret dili ile sesli anlatması halinde bu tür boşamaların geçerli sayılacağı görüşü Hanefîler ile Şâfiîler tarafından savunulmuştur. Yani “seni boşadım” sözünü lafız olarak sesli şekilde; sayısal değerini ise parmakla “iki” ya da “üç” gibi sayı bildirecek şekilde işaret diliyle anlatırsa niyet etmesi halinde bu tür söz ve işaretleri boşama sonucu doğurur. “Seni boşadım” sözünü

⁵⁴⁹ es-Senhûrî, *Mesâdiru’l-hak*, I, 99.

⁵⁵⁰ Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 378.

⁵⁵¹ Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 378.

⁵⁵² Buhûtî, *Keşşâfu’l-kınâ*, V, 249.

⁵⁵³ *el-Mevsûat*, XXIX, 25; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, III, 241.

⁵⁵⁴ eş-Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, III, 284.

söylerken parmak işaretiyle hiç ses çıkartmadan “üçü” gösterirse bu takdirde “bir” boşama vâki olup, sessizce yaptığı “üç” anlamındaki parmak işareti ise boş söz sayılıp hükümsüz kabul edilir⁵⁵⁵.

4. Vekâlet Yoluyla

a. Umumî Vekâlet Yoluyla Boşama

Boşama yetkisine sahip olan kişi bu yetkiyi asaleten kullanabildiği gibi vekâlet⁵⁵⁶ yoluyla da kullanabilir⁵⁵⁷. Boşama bir mülkiyetin ortadan kaldırılması olduğu için vekâleti sahihtir. Bir koca kendi karısına olduğu gibi başkasına da vekâlet hakkını verebilir⁵⁵⁸.

Bir kimse bir adama (vekiline), “karımı boş” diye yetki verse vekâlet alan kişi tevkil lafzının mutlak olması sebebiyle, dilediği zaman boşama hakkına sahiptir. Hem bulunduğu mecliste hem de meclisten sonra boşama hakkına sahip olur. Çünkü her insanın vekâlet verdiği kişi aynı kendisi gibidir⁵⁵⁹. Boşama adına yetkili olan vekil ister sözlü ister yazılı isterse işaretle bu işi yapabilir⁵⁶⁰.

Vekâletin verilişi esnasındaki söze itibar edilmelidir. Vekâletin sınırlı olması halinde ise durum farklıdır. Vekil her istediği zaman bu yetkiyi kullanamaz. Belki vekâlet veren bunu fesheder⁵⁶¹. Çünkü yetki veren koca da her dilediği zaman verdiği yetkiyi kaldırabilir⁵⁶². Ayrıca boşamada vekilin, bu tasarrufu müvekkile izafe etmesi ve onun namına yapması gerekir⁵⁶³.

⁵⁵⁵ *el-Mevsûat*, XXIX, 32; Yavuz, *İslâm'da Evlilik*, s. 108.

⁵⁵⁶ Vekâlet, “bir kimsenin kendisi de yapabileceği muamelattan bir işini başkasına tefviz etmesi, onu kendi yerine ikame eylesidir. Onun ihtiyarına bağlı kılmasıdır. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 65; Bilmen, *Kâmus*, VI, 311; Ayrıca vekâlet hakkında bilgi için bk. Zühaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, IX, 174-179; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 342-358.

⁵⁵⁷ *el-Mevsûat*, XXIX, 45.

⁵⁵⁸ Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, V, 238.

⁵⁵⁹ Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, V, 238.

⁵⁶⁰ Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, V, 258.

⁵⁶¹ Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, V, 238.

⁵⁶² Yavuz, *İslâm'da Evlilik*, s. 108. Burada boşama işini karısına bırakma halinde karı kendini boşarsa boş olur; ancak bu işi tehir ederse kendisine verilen yetki elinden gider ve artık kendisini boşayamaz. Bk. Günenç, *Büyük Şafî İlmihali*, s. 460.

⁵⁶³ Bilmen, *Kâmus*, VI, 323.

Boşamada vekâlet verme, boşamanın iki çeşidi olan sarîh ve kinayeli boşama ile bağlantılıdır. Sarîh sözleriyle veya niyeti olmak kaydıyla kinaye sözleriyle vereceği boşamalar geçerli olur⁵⁶⁴. Çünkü boşamayı karıya veya bir başkasına havale etmek ya sarîh olur ya kinayeli olur. Meselâ, kişinin karısına “kendini boş” demesi sarîh, “kendini tercih et” veya “ipin ucu senin elindedir.” demesi kinayedir⁵⁶⁵.

Koca, karısına boşamayı niyet ederek seçme hakkını tanır, karısı da bunu öğrendiği aynı mecliste seçimde bulunursa bir bâin boşama vâki olur. Ancak kocasını seçerse bir şey lazım gelmez⁵⁶⁶.

Uzakta olan karısını boşadığını bildirmesi için elçi göndermekle boşama vâki olur. Bu durumda elçi, boşayan kişinin yerine geçmiş olup onun adına karısını boşar⁵⁶⁷.

Zâhirîler boşamada vekâletin câiz olmadığı görüşündedirler. Çünkü onlara göre nass ile sabit olan yerlerin dışında bir kimsenin başkası namına söz söylemesi câiz değildir⁵⁶⁸.

b. Tefvîz Yoluyla Boşama

Bir kocanın kendi karısına olduğu gibi başkasına da vekâlet hakkını verebileceği ifade edilmişti. Kocanın karısından başkasına yetki vermesi “tevkîl” diye anılırken bu yetkiyi bizzat karısına havale etmesi ise “tefvîz” diye anılmaktadır⁵⁶⁹.

Tefvîz bazen evlilik akdi esnasında olabildiği gibi, bazen de evlilik akdinden sonra, evliliğin sürdüğü bir zamanda olabilir⁵⁷⁰.

Erkeğin boşamayı karısına havale etmesi icma ile sabittir⁵⁷¹. Çünkü “Ey nebi! Hanımlarına de ki, eğer dünya hayatını ve zinetini istiyorsanız gelin size müt'a vereyim ve sizi güzel bir şekilde serbest bırakayım.”⁵⁷² âyet-i

⁵⁶⁴ Buhûfî, *Keşşâfu'l-kınâ*, V, 258.

⁵⁶⁵ Zühaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, IX, 327.

⁵⁶⁶ Halebî, *Mültekâ*, I, 268.

⁵⁶⁷ Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, III, 95.

⁵⁶⁸ Bilmen, *Kâmus*, VI, 323.

⁵⁶⁹ en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, VI, 45; Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 286.

⁵⁷⁰ Abdülhamid, *el-Ahvâl*, s. 287.

⁵⁷¹ Boşamada çeşitler ve bir çeşit boşama olan tefviz hakkında bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 97-105.

⁵⁷² el-Ahzâb 33/28.

kerîmesi nazil olunca Peygamberimiz (s.a.v), hanımlarını kendisiyle kalmakla ayrılmak arasında muhayyer bıraktı⁵⁷³. Şayet onların ayrılmayı tercih etmelerinin bir fonksiyonu olmasaydı onları serbest bırakmasının bir manası olmazdı.

Hız. Âişe'den rivayet edilen ve Peygamberimizin (s.a.v) hanımlarını muhayyer bırakması ile ilgili hadise istinaden, karının muhayyerliğini ancak boşamaya niyetle ifade etmesi halinde boşanması geçerlidir⁵⁷⁴. Kadının muhayyerlik karşısında susması hakkını düşürmez⁵⁷⁵. Ancak feshedilirse veya iptal edilirse o takdirde hakkı düşer⁵⁷⁶.

Bir erkek üç boşamayı niyet ederek karısına, “yetkin elindedir” derse ve karısı da “ben nefsimi birle seçtim” diye cevap verirse üç boşama meydana gelir. Fakat, “nefsimi bir boşamayla boşadım” yahut “nefsimi bir boşamayla seçtim” derse bir bâin boşama gerçekleşir.

Bir kimsenin niyeti olmaksızın karısına “kendini boşa” demesine karşılık karısı “kendimi boşadım” dese bir ric'î boşama olur. Fakat kocası üç boşamaya niyet etmiş olsa ve karısı da kendini üç boşamayla boşasa üç boşama vâki olur.⁵⁷⁷

Koca karısına boşama yetkisini verse o da hemen niyet etmek suretiyle cevabını belirtse, cevabına göre sonuç geçerli olur. İçlerinden biri niyet etmezse boşama olmaz. Ebû Hanîfe'ye göre sadece kocanın niyetiyle yetinilir. Karının sözü, kocanın sözüne bina edilir⁵⁷⁸.

Koca, karısına “dilediğin zaman kendini boşayabilirsin” dese, sonra da “ben bununla bir boşamayı kastetmişim” dese, bu ikinci sözü, birincinin muktezasının hilâfı olduğu için kabul edilmez. Yani üç boşama hakkını da vermiş olur, kazâen böyle kabul edilir, fakat diyâneten boşamış kabul edilmez.

Karı ve koca boşama işini tevdi sırasında ihtilâf etseler meselâ koca dese ki, “emrin senin elindedir” sözümle veya muhayyer bırakmamla boşamayı “kastetmedim”, karı da “kastettin” derse bu takdirde söz erkeğindir. Çünkü bunu en iyi bilen yine kendisidir⁵⁷⁹.

⁵⁷³ Buhârî, Mezâlim, 25.

⁵⁷⁴ Buhârî, Mezâlim, 25; Müslim, Rada', 89, 96; Talâk, 24,31.

⁵⁷⁵ es-Senhûrî, *Mesâdir*, II, 29.

⁵⁷⁶ Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, V, 254.

⁵⁷⁷ Yavuz, *İslâm'da Evlilik*, s. 107.

⁵⁷⁸ Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 382.

⁵⁷⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 104.

III. BOŞAMADA İRADE VE BEYAN UYGUNLUĞU

Boşama, hukukî bir tasarruf olarak kişinin tek taraflı irade beyanıyla gerçekleştirilmektedir. Açıklanmadığı sürece boşama iradesi gizli olup bunun ikinci şahıslar tarafından bilinmesi mümkün değildir. Ayrıca bu irade herhangi bir şekilde dışa yansıtılmış olmalıdır ki hukukî bir işlem niteliği kazanıp buna bir hüküm verilebilsin. Bununla beraber dışa yansıyanlar bazen içtekinin aynısı olduğu halde bazen de farklılık arzedebilirler.

A. İRADENİN BEYANA UYGUN OLMASI

1. Tanımı

Bir irade beyanında bunu meydana getiren unsurlardan “gerçek iradenin”, “irade beyanının” yorumlanması sonucu tespit olunacak anlamı ile farklı düşmemesi halidir⁵⁸⁰.

Bu tariftten anlaşılacağı üzere iradenin beyana uygun olabilmesi için beyanın gerçek iradeyi açıklamış olması şarttır. Fakat bazen çeşitli nedenlerle istenerek veya istenmeyerek gerçek irade ile beyan arasında fark bulunacaktır. Burada çalışma konumuz olan boşamada iradenin beyana uygun olabilmesi için gerekli şartları tanıtmakta yarar görmekteyiz.

2. Şartları

a. Kasıt Ehliyeti

Boşama tasarrufunda bulunacak kişinin herşeyden önce bu hakkı kullanmaya yetkili birisi olması gerekir. İslâm hukukuna göre bu şahıs ya kocadır ya onun vekilidir yahut da elçisidir. Şahsın yetkisini kullanabilmesi ve bununla bir hukukî sonuç meydana getirebilmesi, iradesinin tam olmasıyla mümkündür.

Hukukî bir tasarrufta bulunacak kişinin âkil bâliğ olması şarttır⁵⁸¹. Çünkü İslâm hukukunda birçok tasarrufun geçerliliği bu tasarrufun fâilinde aklın ve anlayışın bulunmasını şartına bağlanmıştır. Bunun sebebi ise, bu tür tasarrufların kasıt ve iradeyle alakalı olması, kasıt ve iradeye itibar edilebilmesi için de kişide akıl ve idrak dediğimiz iki unsurun bulunmasının gerekli olmasıdır⁵⁸². Nitekim dediğinin manasını ve maksadını akıl

⁵⁸⁰ Reisoğlu, *Borçlar Hukuku*, s. 74.

⁵⁸¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, III, 469.

⁵⁸² Buhâtî, *Keşşafu'l-kına'*, V, 234; ez-Zerkâ, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, II, 744; Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 288.

edemediği için cinnet geçiren kişinin boşama da dahil olmak üzere tasarrufları geçersiz kabul edilmiştir⁵⁸³.

Akıl ve idrak sahibi olan kişinin temyiz kudretine sahip olması da gerekir. Çünkü murad edilen şeyin ne demek olduğu, bunun faydalı mı zararlı mı olduğu bilinmesi gereklidir⁵⁸⁴. Boşamada da aynı esas geçerlidir⁵⁸⁵. Bu sebeptendir ki Hanbelîler'e göre daha genel bir ifadeyle boşama tasarrufunu gerçekleştirecek kişinin boşamanın ne olduğunu düşünebilen bir kişi olması şarttır⁵⁸⁶. Hanbelîler dışındaki İslâm Hukukçularına göre mümeyyiz olsun olmasın çocuğun boşaması geçersizdir⁵⁸⁷.

Bu görüşü savunan İslâm hukukçuları şu delillere dayanmaktadır:

1) “Üç kişiden kalem kalkmıştır: Bulûğa erinceye kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan⁵⁸⁸, kendisine gelinceye kadar deliden⁵⁸⁹.” Hadîs-i şerifinden boşamada akıl ve bulûğun gerekli olduğu anlaşılmaktadır⁵⁹⁰.

2) Boşama kişinin sırf zararına olan bir tasarruftur. Kişinin zararına olan tasarruflarda tam bir akıl ve idrak sahibi olması gerekir. Çocuk ise mümeyyiz de olsa velisi tarafından buna izin verilmiş de olsa buna mâlik değildir⁵⁹¹.

Hanbelîler ise mümeyyiz çocuğun boşamasını, boşamanın ne demek olduğunu düşünebilmesi halinde, geçerli saymışlardır. Bunun dışında İslâm hukukçularının çoğunluğuyla aynı görüştedirler⁵⁹².

⁵⁸³ İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2190.

⁵⁸⁴ Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 289; Döndüren, “Akıl”, *DİA*, II, 247.

⁵⁸⁵ eş-Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VI, 281.

⁵⁸⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, III, 469; Buhâtî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, V, 262-265; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 113-124.

⁵⁸⁷ Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 372; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s. 208; Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 289.

⁵⁸⁸ İslâm Hukukçuları bu hadisi delil göstererek uyku halinde iken karısını boşayan kişinin boşamasının geçersiz olacağına ittifak etmişlerdir. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 77, İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2190; Zeydân, *el-Mufassal*, VII, 388.

⁵⁸⁹ Buhârî, Talâk, 10; Müsned, VI, 100-101; Hâkim, II, 59; Nesâî, Talâk, 21.

⁵⁹⁰ Zühaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, IX, 289.

⁵⁹¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, III, 230; eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 279.

⁵⁹² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, III, 469.

Bu görüşlerine delil olarak şu hadisleri gösterirler:

“Baldırı tutanın boşaması sahihtir.”⁵⁹³ ve Hz. Ali’den rivayet edilen, “Bunaklığı aklına galebe çalan bunakın boşaması hariç herkesin boşaması geçerlidir.”⁵⁹⁴ hadislerinin umumu gereğince mümeyyiz çocuğun boşaması geçerlidir⁵⁹⁵.

b. Beyan ve Manasını Kastetme

Hem boşama lafzının hem de anlamını kastetmek boşamanın şartı olduğundan boşama lafzını ağızdan kaçırın kişinin boşaması geçersiz kabul edilmiştir⁵⁹⁶. Kocanın boşama beyanıyla boşamayı kastetmiş olması boşamanın geçerli olma şartlarından⁵⁹⁷. Talebelerini okutan bir hocanın boşama sözlerini tekrar edip durması ile karısı boşanmış olmaz. Çünkü bunlarla kastı bu sözlerin sonucu olan boşamayı meydana getirmek olmayıp asıl maksadı öğretmektir⁵⁹⁸.

Meselâ koca karısını boşadıktan sonra üç boşama kastı ile boşadığını zikretse İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre üç boşama meydana gelir⁵⁹⁹. Aynı durum iki boşama kastettiğini zikretmesi halinde yine geçerlidir. Bu takdirde iki boşama geçerli olur⁶⁰⁰.

Yine bir koca karısına sen bir defa boş ol deyip ardından ben bununla üç boşamayı kastetmişim derse bu kastı hükümsüz kabul edilir. Çünkü bu beyandan böyle bir mana çıkarılması imkânsızdır. Yine koca karısına seni üç boşama ile boşadım deyip bununla bir boşama kastettiğini ifade etse bu beyanına da bakılmaz. Beyanın açık olması ve beyana aykırı olan niyete itibar edilmemesi sebebiyle İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre üç boşama meydana gelir⁶⁰¹. Hanbelîler boşama sözünde sayı bildiren beyan ile irade arasındaki uygunluk konusunda Hanefî ve Şâfiîler gibi düşünmüştür⁶⁰².

⁵⁹³ İbn Mâce, Talâk, 31.

⁵⁹⁴ Buhârî, Talâk, 10.

⁵⁹⁵ Vehbe Zühaylî, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, IX, 289, 290.

⁵⁹⁶ Buhûtî, *Keşşâfu'l-kıma'*, V, 263;

⁵⁹⁷ el-Hureşî, *eş-Şerhü's-sağîr*, IV, 31; Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 360, 379.

⁵⁹⁸ Zühaylî, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, IX, 292.

⁵⁹⁹ eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 294.

⁶⁰⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 418; *el-Mevsûat*, XXIX, 32.

⁶⁰¹ *el-Mevsûat*, XXIX, 33.

⁶⁰² İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 325; *el-Mevsûat*, XXIX; 33.

Bir kişi boşama anlamında kullandığı sözüyle boşamaya kastetmiş olması gerekir. Hanefîler’de bir kişi “sen bana haramsın” sözüyle hem boşamayı hem de ziharı niyetleyecek olsa bu sözüyle bu iki niyetten en galiz olanına niyet etmiş olduğuna hamledilir. O da boşamadır. Çünkü onlara göre bir beyan iki manaya hamledilmez. Şâfiîler’de ise kabul edilen görüşe göre bu sözü söyleyen kişi muhayyerdir. Yani iki söz ve niyet hakkında seçme serbestiyeti vardır. Hangisini seçerse o sabittir. Bu görüşlerinde Şâfiîler tercihe daha şayan bulunmuştur⁶⁰³.

Koca karısını diliyle boşasa ancak kalbiyle bir sayı veya başka bir şeyi istisna etse boşama meydana gelir. İstisnada bulunması ona fayda vermez⁶⁰⁴.

Sonuç olarak; sadece boşamayı ifade eden sözlere niyetlenmek yeterli değil; boşama sözüyle ile boşama manasını da kastetmiş olmak gerekmektedir. Kişi diliyle “sen boşsun” dese ama bununla boşama anlamını kastetmese mücerred bu harfler ile boşama meydana gelmez⁶⁰⁵. Ancak niyetsiz beyanın hüküm ifade ettiği haller de vardır. Bu hallerde beyan, bir niyetin izharı olarak değil de kendine mahsus, doğrudan doğruya inşâî bir kuvveti haiz olur. Hatta hilâfı niyet edilse bile mücerred beyan, bu beyanın gerektirdiği hukukî neticeyi doğurabilir. Meselâ hiç niyet etmediği halde şaka ile karısına “seni boşadım” dese bu boşama kazâen geçerli olur⁶⁰⁶. İslâm hukukçularının çoğunluğu bu görüştedirler. Üç şey hakkında şakayı yasaklayan hadisi⁶⁰⁷ buna delil göstermişlerdir.

c. Niyet ile Beyanın Zamanı

Boşama beyanı ile niyetin zaman itibarıyla birbirine uygun düşmesi gerekir. Bu ikisinin farklı zamanlarda ortaya çıkması halinde boşamanın nasıl olacağı tartışmalıdır. Meselâ “istisna sözüyle”⁶⁰⁸ boşamaya yemin eden

⁶⁰³ Zühaylî, “*en-Niyye*”, *Mecelle*, s. 88, 89.

⁶⁰⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 107.

⁶⁰⁵ Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 385. Hanefîler boşama için kullanılan sarîh sözlerle isterse boşamaya niyet edilmemiş olsun boşama meydana geleceği görüşündedirler. Bu kazâen böyledir. Boşamanın diyâneten de geçerli olabilmesi için kişinin niyeti bulunması gerekir. Bk. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, III, 247, 250.

⁶⁰⁶ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, III, 247, 250. Ayrıca bk. Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, s. 684, 686; Ansay, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, s. 52. Hanefîler’de bu boşama kazâen geçerli olduğu gibi diyâneten de geçerli kabul edilmiştir. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, III, 250.

⁶⁰⁷ Ebû Dâvûd, *Talâk*, 9; Tirmizî, *Talâk*, 9; İbn Mâce, *Talâk*, 13.

⁶⁰⁸ Buradaki istisnâlı boşama, boşamanın gerçekleşmesini Allah’ın dilemesine havale etmek anlamındadır. Belirsizlik ve şüphe nedeniyle Hanefî ve Şâfiîler’de

kişi bu sözünden önce boşamaya niyet etmişse Şâfiîler’de ve Mâlikîler’de kabul edilen görüşe göre boşama meydana gelir. Eğer sözden sonra boşamaya niyet etmişse sonraki niyeti geçerli olmayıp niyetsiz boşama meydana gelir. Şâfiîler’de ikinci bir görüşe göre boşamaya daha sonra niyet ederse de câiz olur⁶⁰⁹. Hanefîler’de ise niyet olmaksızın mutlak olarak boşama meydana gelir⁶¹⁰.

İbnü’l-Kayyim boşama sözüyle birlikte “inşâallah” denmesi halinde şu yaklaşım tarzını benimsemiştir: Eğer “inşâallah”, söze tahkik ve tekid manası katsın diye zikredilmişse boşama meydana gelir; eğer bununla ta’lik anlamına yani şimdiki zamanda boşamanın meydana gelmemesine niyet etmişse bu takdirde boşama meydana gelmez⁶¹¹.

Sözü söylemeden önce veya söyledikten sonraki niyet sonucu etkilemez. Eğer koca sözün başında niyet etse fakat niyeti sözün arkası gelmeden kesintiye uğrasa boşama meydana gelir⁶¹². Yine tam sözün söylenmesi esnasında niyet edilmiş olursa bu meselede iki görüş vardır: Bunlardan kabul edilen görüş, bu boşamanın meydana geldiği görüşüdür⁶¹³.

d. Beyanın Gerçek İradeyi Yansıtmaması

Meselâ bir kişi karısını “sen üç boşama ile boşsun” dese ve bununla sünnî boşamayı kastetmiş olduğunu da söylememiş olsa boşamasının diyâneten geçerliliği konusunda iki değişik görüş vardır. Yine buna örnek olarak, “sen boşsun” dedikten sonra “bununla filanca eve girersen anlamını kastettim” derse bu durumda delil, “mücerred niyetin sonucu etkilemeyeceği” kaidesidir. Yani boşama meydana gelir⁶¹⁴. İkinci görüş İmam Mâlik’in görüşü olup niyetle boşama meydana gelmez.

Kişi önce karısına sen boşsun deyip ardından “bağdan boş” olduğunu kastettiğini söylese bu sözü zâhiren kabul edilmez, ancak diyâneten kabul edilir. Bu hususta ihtilâf yoktur. Bu mesele ile, boşama beyanının umumi

böyle bir boşama meydana gelmeyeceği görüşünde iseler de Hanbelî ve Mâlikîler istisna yoluyla boşamanın, boşamayı geçersiz kılmayacağı, boşamanın meydana geleceği görüşündedirler. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, II, 65; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 294, vd. Geniş bilgi için bk. *el-Mevsûat*, XXIX, 43.

⁶⁰⁹ eş-Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, III, 300-303.

⁶¹⁰ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, IV, 101; *el-Mevsûat*, XXIX, 43, 44.

⁶¹¹ İbnü’l-Kayyim, *İ’lâmi’l-muvakkîn*, s. 63.

⁶¹² Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 377.

⁶¹³ Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 377.

⁶¹⁴ Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 369.

olması ve ardından niyet iddia edilmesi ve buna bir başka zâhir karine bulunması halinde boşamanın diyâneten gerçekleşmemiş kabul edilirken kazâen gerçekleşmiş kabul edilmesi meselesi birbirine benzemektedir⁶¹⁵.

Yine kişi karısına “kalkarsan boşsun” dese ve “oturursan da kastetmiştim, ancak onu söylemedim, bununla boşama kastetmedim” dese bu takdirde diyaneten hükmolunur fakat kazâen kabul edilmez. Yine bir kişiye karını boşadın mı diye sorulsa o da evet dese ve bununla yalan söylemeyi kastetmiş olsa karısı kendisinden boşanmış olur. Çünkü bu cevaptaki evet sarıhtır⁶¹⁶. Ayrıca bu hususta “sual cevapta iade olunmuş addolunur.” kaidesi geçerlidir⁶¹⁷.

Beyanın gerçek iradeyi yansıtır olması boşamanın meydana gelmesi için yeterli kabul edilir. Meselâ boşama sözünden sonra bununla “eğer Allah dilerse” anlamını kastetmiştim diye iddia edilirse diyâneten boşama kabul edilmez. Ancak boşama beyanı bu iddia anlamını taşımadığı ve doğrudan boşama anlamını taşıdığı için boşama diyaneten de meydana gelmiş olur diye bir görüş daha bulunmaktadır⁶¹⁸.

B. İRADENİN BEYANA UYGUN OLMAMASI

İslâm hukukunda boşama iradesiyle beyanın birbirinden farklı olmaması halinde bir problem yoktur. Bu durumda boşama meydana gelir. Ancak İslâm hukukçularının irade konusuyla ilgili esasları ağırlıklı olarak ele alıp inceledikleri bölüm, boşama iradesiyle beyanın birbirine uygun olmadığı hallerdir.

Genel olarak boşama beyanında bulunan kişinin kendisi sonradan niyetinin değişik olduğu yolunda beyanda bulunabilir. Kişinin bu şekilde niyet iddia etmesi halinde dört mertebe mevcut olduğu ifade edilmiştir:

1. Açıklanan şeyin hükümsüz olması. Meselâ “sen boşsun” deyip ardından “boşamayı meydana getirmek istemedim” derse, davası kazaen kabul edilmeyeceği gibi diyâneten de kabul edilmez⁶¹⁹.

⁶¹⁵ İbn Âbidîn, Reddû'l-muhtâr, III, 251; Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 371.

⁶¹⁶ Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, V, 247.

⁶¹⁷ Mecelle, md. 66; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s. 177.

⁶¹⁸ Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 370.

⁶¹⁹ Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 371.

2. İddia ettiği şeyin mutlak olarak telaffuz ettiği sözü takyid etmesi halinde meselâ “sen boşsun” sözünden sonra “filanca eve girmesini kastettim” derse, davası kazâen kabul edilmez, diyâneten kabul edilip edilmeyeceğinde ihtilâf vardır.

3. İddia ettiği şeyin umumi olanı tahsis etmeye yönelik olması halinde diyâneten kabul edilir. Kazâen kabul edilip edilmeyeceğinde ihtilâf vardır.

4. Kullanılan söz açık ve yaygın olmadığı hallerde söylenen söz boşama anlamını içermesi ve buna ihtimalli olması halinde boşama meydana gelir. Bunlar hakkında niyet ile amel edilir⁶²⁰.

Bu genel değerlendirmeden sonra boşamada irade ile beyanın en çok tartışıldığı ve üzerine hukukî nazariyelerin bina edildiği irade-beyan uygunsuzluğuna bakılacak olursa bunların şu şekilde değerlendirildiğini ve farklı ictihadların ortaya çıktığını görmek mümkündür:

1. Şaka

Şaka ciddiyetin zıddıdır. Boşanma hukukunda ıstılahî anlamıyla şaka, kocanın boşama sözünü kastetmekle birlikte bu boşama sözünün anlamını kastetmeksizin karısına oyun eğlence ve alay olsun diye boşama hitabını yönlendirmesidir⁶²¹.

Boşama sözüyle şaka yapan kişinin bununla gerçek gayesi karısını boşamak olmayıp bu sözüyle bir hukukî sonuç meydana getirmesini de arzulamaz. Ancak şaka ile de olsun bu beyanda bulunması İslâm hukukunda kocanın aleyhine dönecek sonuçlar doğurur⁶²².

Şaka beyanının geçerli kabul edildiği bu görüşün teşekkül etmesine İslâm’dan önceki Câhiliye döneminde kocanın karısına karşı işlediği haksız uygulamaların sebep olduğu söylenebilir. Karısını tekrar tekrar boşayıp sonra da “ben bununla oyun yaptım” deyip karısına eziyet etmesi, karısının da bu çeşit boşamalardan bir türlü serbest kalıp bir başka erkekle evlenme fırsatını bulamaması, bu boşamaların kesin olarak yürürlüğe konmasını gerektirmiştir⁶²³. Buna paralel olarak İslâm’da Allah’ın âyetlerini oyun eğlence yapmayı ve onları hafife almayı yasaklayan hükümlerin önemli

⁶²⁰ en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, VIII, 19, 20.

⁶²¹ eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 288; Hallâf, *Ahkâm*, s. 132.

⁶²² Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 386.

⁶²³ Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 289; Günaltay, “İslâm’dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu”, *Belleten*, XV, s. 693; Ateş, “Boşanmanın Hükümleri”, *AÜİFD*, s. 62, 63; İz, *Din ve Cemiyet*, s. 225, 226.

tesiri olduğu da açıktır⁶²⁴. Zira evliliğin hayatiyetini ilgilendiren hususlarda kişi, eşiyle olan muamelelerini ancak ciddiyetle yürütmesi halinde Allah'ın hükümlerine riayet etmiş olur⁶²⁵.

Şaka ile boşamada irade ve beyan birbirine uymamasına rağmen böyle bir sonuca varılmış olmasının kökeninde kişi tarafından dışa yansıtılan ve şâriin boşanma için "sebebe" kıldığı boşama beyanı yatar. Boşamanın geçerli olabilmesi için Allah'ın koyduğu sebepler kişi tarafından yerine getirilirse hükme razı olmasa da kişi aleyhine bu hüküm geçerli olur. Çünkü hüküm kişinin kendi elinde değildir. Kişiye gereken sadece sebeplerdir. Hüküm vermek ise şâriin elindedir⁶²⁶.

Bu açıklamalardan sonra İslâm hukukçularının şaka ile boşamanın geçerli olup olmayacağı ile ilgili görüşlerine genel olarak göz atacak olursak Hanefî, Şâfiî⁶²⁷, Mâlikî ve Hanbelî hukukçuların da içinde yer aldığı İslâm hukukçularının çoğunluğu şaka ile boşamanın geçerli olduğunda ittifak etmişlerdir⁶²⁸. Ancak Ca'ferî hukukçular, Şevkânî, İmam Sâdık, İmam Bâkır ve İmam Nâsır bu halde verilen boşamanın geçerliliği hususunda farklı görüş belirtmişlerdir. Onlara göre boşama kastı bulunmadığı için şaka ile açıklanan beyanın bir hükmü yoktur⁶²⁹.

a. Şaka beyanla boşamanın geçerli olacağı görüşünün delilleri:

1) Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.), "Üç şeyin ciddisi de ciddi, şakası da ciddidir. Nikâh, talâk ve ric'at."⁶³⁰ hadisinin şaka halinde verilen boşamanın geçerli olduğuna açık bir şekilde delâlet etmesi⁶³¹.

⁶²⁴ et-Tevbe 9/65; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 246, 247.

⁶²⁵ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 228.

⁶²⁶ İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2190, 2222; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 117.

⁶²⁷ en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, VI, 51.

⁶²⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 92; el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, III, 100; Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 382, 383; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 156, 157; *el-Mevsûat*, XXIX, 16.

⁶²⁹ Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 383.

⁶³⁰ Ebû Dâvûd, *Talâk*, 9; Tirmizî, *Talâk*, 9; İbn Mâce, *Talâk*, 13.

⁶³¹ Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 383.

2) Şakacının boşaması geçerli olur. Çünkü kendisi mükelleftir. Mükellefe düşen sadece sebepleri icra etmesidir. Kasıtlı olsun şakayla olsun bu sebepleri mükellef iken ve akli başındayken tercih edip bunlara mubaşeret etmesi halinde hukuk düzeni bu hususta hükmü kişinin hakkında geçerli sayar⁶³².

3) İslâm hukuku iffetleri koruma altına almıştır. Şayet şakaya dayanarak boşamanın geçerli olmayacağı hükmü halk arasında revac bulacak olursa bu takdirde boşama veya nikah bağından kurtulmak isteyen herkes bunu istismar eder. Bu da hukuk düzeninde anarşiye ve haramların işlenmesine sebep olur⁶³³.

b. Şaka beyanla boşamanın geçersiz olacağı görüşünün delilleri:

1) “Eğer boşamaya azmederlerse...” âyeti azmi itibara almanın gereğine işaret eder. Şaka ile boşama beyanında bulunan kişinin ise azmi bulunmaz⁶³⁴.

2) Boşama beyanında kastın bulunması, geçerli olma şartıdır. Şaka yapan kişide kasıt bulunmayacağından bu halde açıkladığı beyan ile boşama hükmü doğmaz⁶³⁵.

Şaka halinde açıklanan beyanın hükmü konusunda ileri sürülen bu görüşlerden birincisinin tercih edilmesinin delilleri daha kuvvetli olması sebebiyle isabetli olacağı kanaatindeyiz.

2. Öfke

İnsana söylenen bir söz veya başka bir durum sebebiyle fikrinin ölçüsünün bozulması söylediğini idrak edememesi, kastının ortadan kalkması ve sinirsel rahatsızlığa düşmesi şekillerinde beliren kızgınlık halidir. Kaynak eserlerimizde öfke anlamında gazab ve hiddet terimlerinin kullanıldığını görmekteyiz⁶³⁶.

Öfke halinde kişinin boşamaya dair beyanlarına ne tür hüküm verileceği İslâm hukukçuları arasında tartışmalıdır. “Öfkeliyken (iğlâk

⁶³² Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 383.

⁶³³ Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 383.

⁶³⁴ Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 384. Şevkânî, bu âyetle bu konuda istidlal edilmesini aynı konuyla ilgili olmaması sebebiyle isabetli bulmamıştır. Çünkü bu âyet ilâ yapan kimse hakkındadır. eş-Şevkânî, *Neylül’l-evtâr*, VI, 278.

⁶³⁵ Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 384. Bk. eş-Şevkânî, *Neylül’l-evtâr*, VI, 278

⁶³⁶ İbnü’l-Kayyim, *Zâdü’l-meâd*, V, 2201; *el-Mevsûat*, XXIX, 18.

halinde) verilen boşamanın geçersiz olacağı⁶³⁷ hadisi şerifle bildirilmiş olmasına rağmen hadiste yer alan ve öfke anlamında kullanılan “iğlâk” teriminin sınırının ne olacağı ve bunun sonucunda farklı derecelerde ortaya çıkan öfke hallerinde boşama beyanına nasıl bir hüküm verileceği İslâm hukukçuları tarafından incelenmiştir⁶³⁸.

Yukarıda belirtilen hadisteki “iğlâk” terimini şöyle tanımlamak mümkündür: Kişiye kalbinin ve zihninin kapalı olması, söze kastetmemesi, ne söylediğinin idrakinde olmaması, kastının ve iradesinin kapalı olması halidir⁶³⁹. İğlâk haline öfkelenmiş kimsenin hali dahil edildiği gibi genel anlamda mükreh, deli ve sarhoş kimselerin hali de dahil edilmiştir⁶⁴⁰.

Hanbelî hukukçularından İbn Kayyim, gerçek anlamda öfke halinin ne olduğunu, öfkenin kısımlarını ve bu aşamalarda boşama beyanlarını şu şekilde incelemiştir:

Kişinin öfkesi birincisinde kişinin aklını ortadan kaldırır ve ne söylediğini idrak edemez. Kişi bir çeşit akıldan yoksun hale gelir. Bu takdirde hadiste belirtilen öfke halinde bulunduğu kabul edilir. Kişinin bu halde iken açıklayacağı boşama beyanları geçersiz sayılır. Bu konuda tartışma yoktur.⁶⁴¹

Öfkenin diğer kısımları ise şunlardır:

Öfkenin başlangıç aşamasında olması hali. Kişi bu halindeyken sözlerini ve hareketlerini düşünerek ve kasıtlı olarak yapar. Öfke kendisinden kastetme melekesini kaldırmaz. Bu aşamadayken açıkladığı boşama beyanlarının geçerli olacağı hususunda tartışma yoktur⁶⁴².

Son aşama ise öfkenin kişiye hâkim olması ve şiddetlenmesi halidir. Bu halinde kişinin aklı tamamıyla kaybolmaz. Ancak öfke kişinin sağlıklı

⁶³⁷ Ebû Dâvûd, Talâk, 8.

⁶³⁸ Hadiste geçen “iğlâk” terimini “öfke” ile açıklayan İslâm bilginleri şunlardır: Ahmed b. Hanbel, İmam Şâfiî, Ebû Dâvûd, İbn Teymiyye. Bk. Ebû Dâvûd, Talâk, 8. Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2201; Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 384; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 356.

⁶³⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğaribi'l-hadîs*, III, 99-100; Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 384.

⁶⁴⁰ Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, III, 87.

⁶⁴¹ İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2201. Ayrıca bk. Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 385.

⁶⁴² İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2201. Ayrıca bk. Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 385; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 85.

karar vermesine engel olur. Kişi öfkesi geçtikten sonra daha evvel ağzından çıkanlara pişman olur. Bu aşamadayken açıklanan boşama beyanlarının geçerliliği tartışmalıdır. Bu konuda boşamanın geçersiz olacağı görüşü daha kuvvetli bulunmuştur⁶⁴³.

3. Sarhoşluk

Sarhoşluk, haram veya mubah olarak bünyeye alınan bir madde sebebiyle kişinin ne dediğini bilemeyecek bir çeşit sevinç haline düşmesidir ki bu haldeyken akıl belli bir süre için hükmünü kaybeder.⁶⁴⁴

Bu tariftten de anlaşılacağı gibi sarhoşluğun meydana gelişi değişik yollarla olabilmektedir. İslâm hukukçuları sarhoşun boşamasının geçerli olup olmayacağı hakkında bu itibarla farklı görüşler ileri sürmüşlerdir⁶⁴⁵.

Sarhoşluk veren maddeyi tedavi, yanlışlık, ikrah gibi mazur görülebilecek yolla alan ve bu yollarla sarhoş olan kimsenin boşamasının geçerli olmadığına İslâm hukukçuları arasında görüş birliği vardır⁶⁴⁶. İsteyerek yani haram yolla sarhoş olan kimsenin boşaması ise -bu esnada temyiz gücüne sahip olmasa bile- İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre geçerlidir⁶⁴⁷. Bir grup İslâm hukukçusuna göre ise bu yolla da olsa boşaması geçerli değildir⁶⁴⁸.

Zâhirîler⁶⁴⁹, Ca'ferîler⁶⁵⁰, Osman el-Bettî, el-Leys b. Sa'd, kendisinden rivayet edilen ve kabul edilen bir görüşte Ahmed b. Hanbel ve Hanefîlerden Tahâvî ve Kerhî⁶⁵¹ sarhoşun boşamasının hükümsüz olduğu görüşündedirler⁶⁵².

⁶⁴³ İbnü'l-Kayyim, *Zâdû'l-meâd*, V, 2201. Ayrıca bk. Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 385.

⁶⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VI, 306; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 77; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, III, 239; Koçak, *"Ehliyetesi Tesiri Açısından Sarhoşluk"*, *OMÜİFD*, V, s. 99, 100.

⁶⁴⁵ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 355, 356; Koçak, *"Ehliyetesi Tesiri Açısından Sarhoşluk"*, *OMÜİFD*, V, s. 102-105.

⁶⁴⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 77.

⁶⁴⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 67; Aktan, *"Talâk"*, *Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV, 240; *el-Mevsûat*, XXIX, 16.

⁶⁴⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 67, 68.

⁶⁴⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XI, 535.

⁶⁵⁰ el-Hillî, *Şerâi'u'l-İslâm*, III, 12.

⁶⁵¹ el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, III, 99.

⁶⁵² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 67, vd; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 129.

Hanefîler, Şâfiîler ve Mâlikîler sarhoşun boşama tasarrufunun geçerli olacağı ve hukukî sonuçlar doğuracağı konusunda ittifak etmişlerdir⁶⁵³.

a. Sarhoşun boşamasının geçerli olmayacağı görüşünün delilleri:

1) “Ne söylediğinizi bilinceye kadar, sarhoş iken namaza yaklaşmayın” âyeti sarhoştan namaz mükellefiyetini düşürdüğü gibi boşamasının da hükümsüz (lağiv) olması gerekir⁶⁵⁴.

2) Kasıtsız boşama meydana gelmez⁶⁵⁵. Nitekim “ameller ancak niyetlere göre değer kazanır.”. Sarhoşun ise sağlıklı bir kastı bulunmadığından boşaması geçerli olmaz⁶⁵⁶.

3) Hz. Muhammed’in sarhoşun ikrarına itibar etmemesi⁶⁵⁷

4) Boşama zaruri bir ihtiyaç sebebiyle olur. Oysa sarhoşun böyle bir ihtiyacı takdir edemeyeceği açıktır. Bu sebeple sarhoşun boşama beyanında bulunmasına itibar edilmez⁶⁵⁸.

b. Sarhoşun boşamasının geçerli olacağı görüşünün delilleri:

1) “Ne söylediğinizi bilinceye kadar, sarhoş iken namaza yaklaşmayın” âyeti ile sarhoşlara hitap edilmiştir. Bu âyet sarhoşların da mükellef olduğunu anlatmaktadır. O halde sarhoşun boşaması geçerlidir⁶⁵⁹.

2) “Ma’tuhdan başka her boşayanın boşaması geçerlidir.” hadisine dayanarak boşaması geçerlidir⁶⁶⁰.

3) Sahâbe-i kirâm, sarhoşu hadd-i kazif konusunda aynı uyanık kimse gibi saymışlardır. Boşama sebebini yerine getirene boşama hükmünü tatbik etmişler ve sarhoşu bundan ayırmamışlardır⁶⁶¹.

4) Gayri meşrû bir yolla sarhoş olarak karısını boşayan kişinin bu fiilini kendi iradesiyle ihtiyar ettiği için kendi aleyhinde geçerli saymak, onu

⁶⁵³ es-Sehnûn, *el-Müdevvene*, III, 24; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 129.

⁶⁵⁴ İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkîn*, s. 40.

⁶⁵⁵ İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2190.

⁶⁵⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XXXIII, 102, 103, 107.

⁶⁵⁷ İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkîn*, s. 40.

⁶⁵⁸ Ebû Zehre, *el-Ahvâl*, s. 290.

⁶⁵⁹ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 355.

⁶⁶⁰ Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 371.

⁶⁶¹ Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 370.

cezalandırmak gerekir⁶⁶². Burada boşama tasarrufunda bulunan kişinin irade beyanı muteber kabul edildiğinden değildir. Bu kişiyi sarhoş olmasından dolayı cezalandırma niteliğinde bir hükümdür⁶⁶³.

c. Birinci görüşü savunanların ikinci görüşü savunanlara verdiği cevaplar:

İslâm hukukunda sarhoşa had cezası verilmiştir. Bu ceza ona yeterlidir. Ayrıca boşamayı geçerli sayıp eşleri birbirinden ayırmak gibi ikinci bir ceza sabit olmamıştır⁶⁶⁴. Ayrıca karısını boşamaya kastı olmayan kişinin bu şekilde boşamasını geçerli saymak hiçbir günahı olmayan kadın aleyhine sırf bir zarar olacaktır. Bunlar ise İslâm'ın hiçbir şekilde tasvip etmeyeceği ziyadelerdir⁶⁶⁵.

Sonuç olarak sarhoşun sağlıklı bir akli ve kastı bulunmadığı için boşama sözlerinin muteber olmayacağı ve bunlardan sorumlu tutulmayacağı görüşü tercihe daha şayan olduğu söylenebilir⁶⁶⁶. Nitekim asrımız İslâm hukukçularının birçoğu da bu görüşe taraftar olduğu gibi Aile Hukuku Kararnâmesi de "Sarhoşun boşaması (talâkı) muteber değildir."⁶⁶⁷ diyerek bu görüşü maddeleştirmiştir⁶⁶⁸.

4. Hata

Hata, kişinin boşama sözünü kastetmeyip başka bir söze niyet ettiği halde dil sürçmesi sonucu boşama ifade eden sözü ağzından kaçırmaması halidir. Ağzından boşama sözünü kaçırın kişi bununla ayrılık meydana getirmeyi kastetmemiştir.

⁶⁶² İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, III, 239.

⁶⁶³ el-Hınn, *el-Fıkhu'l-menhecî*, II, s. 209; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 248.

⁶⁶⁴ İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2198; eş-Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VI, 281; Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, III, 86.

⁶⁶⁵ Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 372.

⁶⁶⁶ Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 373; Koçak, "Ehliyeteye Tesiri Açısından Sarhoşluk", *OMÜİFD*, V, s. 99, 100.

⁶⁶⁷ Çeker, *Aile Hukuku Kararnâmesi*, md. 104.

⁶⁶⁸ Zeydân, *el-Vecîz*, s. 132-134.

İslâm hukukçuları boşama sözünde hata edip bunu kastı olmadan yanlışlıkla söyleyen kişinin bu sözüyle boşama meydana gelip gelmeyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Hanefîler'e göre hata ile de olsa boşama sözünü söyleyen kişinin boşaması kazâen geçerlidir. Hanefîler dışındaki hukukçulara göre ise kasıt olmadığı için hata ile boşama geçersizdir⁶⁶⁹.

Hanefîler'in görüşü ve delilleri:

Boşama sözünün yanlışlıkla söylenmesi halinde boşama kazâen geçerli olur. Özür kabul edilmez⁶⁷⁰. Çünkü bu sözü söyleyen kişinin boşamaya her ne kadar kastı bulunmasa bile boşama sözünü ifade etmiştir ve bunu bilmektedir. Boşamanın meydana gelmesi için gerekli olan sebep açıkça yerine getirilmiştir. O da boşama sözüdür. Hata ile boşama sözü ağızdan çıkarken kastın olmayışı irade ile beyan arasında bir uygunsuzluk halidir. Ancak boşamada kastın bulunması bir şart değildir. Çünkü kasıt gizli bir iştir. Onun varlığına hüküm bağlanamaz. Hüküm ancak görünen sebebe bağlanır. Bu da akıl ve bulûğ ile ortaya çıkan eda ehliyetine sahip kişinin sözüdür⁶⁷¹.

Hanefîler bu görüşlerini şu delillere dayandırmışlardır:

Âkil bir kişinin boşama ifade eden bir sözü konuşmasını bu sözü isteyerek söylediğine ve bunun manasını kastettiğine delil saymışlardır. Bu sebeple kişinin hata iddiasına itibar edilmez. Çünkü kişinin hata ettiği iddiasının açık tutulması istismara kapı açmak demek olup bu da Allah'ın haram kıldığı bir şeyi helal saymak anlamına gelir. Yani karısını boşayan herkesin sonra hata iddia etmesi bereberinde değişik sakıncaları doğurur⁶⁷².

Hanefîler'in bu hükmü, kazâen böyledir. Ancak eğer boşama kastı olmadığı ve olayın gerçekten hata ile meydana geldiği isbat edilirse bu takdirde boşama fetvada ve diyanet bakımından meydana gelmemiş kabul edilir⁶⁷³.

⁶⁶⁹ eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 287; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, V, 247; Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 375.

⁶⁷⁰ Zeydân, *el-Vecîz*, s. 115.

⁶⁷¹ el-Aynî, *Umdetü'l-kâri*, I, 38; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, III, 241, 242; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s. 47; Hallâf, *Ahkâm*, s. 132; Apaydın, *"Hata"*, *DİA*, XVI, 440.

⁶⁷² Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 386.

⁶⁷³ İbn Melek, *Şerhu Menâri'l-envâr*, s. 369; Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 387.

Cumhurun görüşü ve delilleri:

İslâm hukukçularının çoğunluğu hata ile boşama sözünü söyleyenin boşamasının geçerli olmayacağı görüşündedir⁶⁷⁴. Bu görüşü şu delillere dayandırmaktadırlar:

a. “Bu hususta unutarak veya bilmeyerek yaptığınız hatadan dolayı sizin için bir günah yoktur; siz ancak kasten yaptıklarınızdan dolayı mes’ulsünüz.”⁶⁷⁵ âyeti hata ile işlenenlerin sorumluluğunu kaldırmıştır.

b. “Allah Teâlâ, ümmetimin üzerinden hata, unutma ve ikrah altında işlediklerinin (cezasını) kaldırmıştır.”⁶⁷⁶ hadisi şerifi.

c. Boşamanın gerçekleşmesi için bilinen kaide sözlerde niyet ve kasıtların itibara alınmasıdır. Yoksa sadece kasıtsız olarak manası ve sonuçları murad edilmeden söylenen sözlere boşama sonuçları ve hükümleri bağlanmaz⁶⁷⁷. Nitekim “Amellerin niyetlere göre değer kazanacağını” ifade eden hadisi şerif bunu anlatmaktadır⁶⁷⁸.

Bu görüşlerden tercihe şayan olanı, hata ile boşama sözünü söyleyen kişinin boşamasının meydana gelmediği görüşüdür. Ancak bu görüş, hâkimin nazarında kişinin boşama sözünü veya bunun yerine geçecek beyanı, gerçekten hata ile açıkladığına kesin kanaat hasıl etmesi ve hatanın gerçekten sabit olması halinde böyledir. Fetva vermede ve diyâneten hüküm vermede yine beyan sahibi kendi iç iradesini en iyi kendi bileceğinden ve bu beyanında hata etmiş olduğundan boşaması meydana gelmemiş kabul edilir. Zâhirîler’den İbn Hazm da bu görüştedir⁶⁷⁹. Buna delil gösterilen hadisi şerif hata edenin boşamasının meydana gelmediğine apaçık şekilde işaret etmektedir⁶⁸⁰.

5. İkraha

Boşamada ikrah, korku veren bir aletle veya davranışla kocayı karısını boşamaya zorlama halidir. Bir de ikrahın daha şiddetli hali vardır ki buna ikrah-ı mülci denir. En ağır derecedeki ikrah olarak bilinen bu halde

⁶⁷⁴ Zeydân, *el-Vecîz*, 115.

⁶⁷⁵ el-Ahzâb 33/5.

⁶⁷⁶ İbn Mâce, Talâk, 16.

⁶⁷⁷ Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 387.

⁶⁷⁸ Buhârî, Bed’ü’l-vahy, 1.

⁶⁷⁹ Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 387; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 459.

⁶⁸⁰ Zeydân, *el-Vecîz*, s. 116.

kişinin rızası ortadan kalkar ve ihtiyarı bozulur⁶⁸¹. Oysa boşama sebebi olan beyanın ihtiyarî olarak seçilmiş olması gerekir⁶⁸².

İslâm hukukçularının çoğunluğu, ikrah insanın hayatına kastetme, kesme, yaralama, dayak ve benzeri şekillerde şiddetli olursa tehdit edilen (zorla kendisine boşama sözü söylettirilen) kişinin boşamasının geçerli olmayacağı görüşündedir⁶⁸³. Çünkü bu kişinin kasıt ve ihtiyarı bulunmaz⁶⁸⁴. Eğer ikrah zayıf olursa bu takdirde tehdit altında kalan kişinin boşaması kendi ihtiyarıyla olduğundan boşama geçerli kabul edilmiştir.

Hanefîler ikrah halindeki kişinin boşamasının mutlak olarak meydana geleceği görüşündedirler. Çünkü onlar ihtiyarı itibara alırlar. Bu kişinin ihtiyarı bulunduğu ve iki şerden birini tercih ettiği için de boşamasını geçerli sayarlar⁶⁸⁵.

İkrah ile boşamanın geçerli olmayacağı görüşünün delilleri:

a. “İğlâk halinde boşama ve âzad etme geçerli değildir.”⁶⁸⁶ hadisi şerifindeki iğlâk kelimesi ikrah anlamında kullanılmıştır⁶⁸⁷.

b. “Allah Teâlâ, ümmetimin üzerinden hata, unutma ve tehdid altında işlediklerinin (cezasını) kaldırmıştır.”⁶⁸⁸ hadisi şerifi.

c. Kişinin zorlama ile dinden çıkmayacağına dair âyetten⁶⁸⁹ anlaşılan iman-küfür konusunda ikrah altında işlenenlerin günahı kaldırılmıştır. Bundan daha aşağı mertebedeki boşama konusunda ise sorumluluk evleviyetle kaldırılmış demektir⁶⁹⁰.

⁶⁸¹ İbn Melek, *Şerhu Menâri'l-envâr*, s. 369; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 135; *el-Mevsûat*, XXIX, 17; Güleç, “İkrah”, *DÜİFD*, V, s. 129; Yıldız, *Akit Dışı Sorumluluk*, s. 34.

⁶⁸² Zeydân, *el-Mufasssal*, VII, 360.

⁶⁸³ es-Sehnûn, *el-Müdevvene*, III, 24; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 81; Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 387, 390.

⁶⁸⁴ el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, X, 231, vd; Buhûtî, *Keşşâfu'l-knâ'*, V, 236, 237; Bilmen *Kâmus*, II, 23, 24.

⁶⁸⁵ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 56; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s. 18; 338.

⁶⁸⁶ Buhârî, Nikah, 10; Ebû Dâvûd, Talâk, 8; İbn Mâce, Talâk, 16; Müsned, VI, 276; Hâkim, II, 198.

⁶⁸⁷ İbn Kayyim, *Zâdû'l-meâd*, V, 2201.

⁶⁸⁸ İbn Mâce, Talâk, 16.

⁶⁸⁹ en-Nahl 16/106.

⁶⁹⁰ İbnü'l-Kayyim, *Î'lâmü'l-muvakkâtîn*, s. 42.

Haneфіler'in delilleri:

a. Boşamadan bahseden “Eğer koca karısını boşarsa...” âyeti mutlak olarak geldiğini ve mükrehin boşamasının bundan istisna edilmediğini delil göstermişlerdir.

b. Bıçak ile kocasını tehdit eden ve kendisini üç boşama ile boşattıran karısının haberini Peygamberimiz'e ulaştıran sahâbiye Peygamberimiz'in “boşamada dönüş yoktur” buyurduğu rivayet. Bu rivayet, kocanın zorlama altında dahi olsa boşamaya kastetmiş olduğunu ve artık yapabilecek bir şeyin kalmadığını anlatmaktadır⁶⁹¹.

c. Muhayyerlik şartının geçerli olduğu (alışveriş, kira sözleşmesi, vb.) tasarruflarda ikrahın tesiri vardır. Ancak şartın geçerli olmadığı (nikah, boşama, âzat etme vb.) tasarruflarda ikrah geçerli değildir⁶⁹².

d. “Tehdit altındaki kişinin boşaması ile sahip olduğu yetkiyi kullanan mükellef kişinin boşaması aynıdır ve geçerlidir. Çünkü bu kişi ehliyetliken boşama sonucunu meydana getirmeye kastetmiştir. Onun tasarrufu, gereken hükmü almak zorundadır. Bu ise aynı mükreh olmayandaki gibi bir ihtiyacının karşılanmasından ötürü boşamanın geçerli olmasıdır. Bu hükmün illeti bir ihtiyacın giderilmesidir. Bu da tehdit edildiği şeyden kurtulmaya ihtiyacı olması sebebiyle mükrehte mevcuttur. Hem mükreh iki zararlı şeyin farkındadır. Bunlardan biri boşama, diğeri ise zararın kendi canına gelmesidir. Bunların içinden en az zararlı olan boşamayı seçmiştir. Bu ise onun ihtiyar ve kastının açık göstergesidir. Mükreh boşamaya zorlanıyorsa da konuşup konuşmama arasında tam bir tercih yapma hakkına sahiptir. İkra, kişinin razı olmadığı hükmü ortadan kaldırmaz. Çünkü kişinin rızasının bulunmaması sözü hakkındaki hükmün geçerli olmasına engel değildir”⁶⁹³.

Bu tanıtılan ikrah, kişinin haksızlıkla tehdide uğraması halindeki ikrahtır. Diğer taraftan kişinin haklı bir müeyyide sonucu karısını boşamaya mecbur edilmesi halinde boşamasının meydana gelmesi hususunda icma vardır⁶⁹⁴.

Örnek olarak, îla yaptıktan sonra süre dolmasına rağmen karısına dönüş yapmayan kişinin karısı kendisine hâkim tarafından zorla boşattırılır

⁶⁹¹ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 124.

⁶⁹² el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 124.

⁶⁹³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, III, 469, 470.

⁶⁹⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, III, 230; eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 289.

veya hâkim onun adına boşama işlemini gerçekleştirir. Burada kocanın irade veya ihtiyarının bulunması veya bulunmamasının önemi yoktur.

İkrah altında boşama sözünü söyledikten sonra iyi bilemediği için kendince karısını boşadı zanneden kişi nasıl olsa karısı boşanmış oldu diye boşamaya niyet etse bu niyetiyle baskı altındaki sözüne birlikte itibar edilip edilmeyeceği, bunların geçerli olup olmayacağı hususunda iki değişik görüş vardır. Birinci görüşe göre kişi niyeti kendi ihtiyarıyla, zorlama altında kalmadan yaptığı için boşaması geçerlidir. İkinci görüşe göre tehdit altında söylenen söz zaten lağiv olduğu için bir hükmü yoktur. Sonradan ortaya çıkan niyet ise söz hükümsüz olduğu için yalnız kalmıştır. Sadece niyet ile boşama da meydana gelmez⁶⁹⁵.

İrade hürriyeti ve rızanın hukukta önemli bir yeri vardır. Hakkın kullanılmasında ve vazifelerin yerine getirilmesinde bunların bulunması asıldır. Yapılan fiil bunlara göre değerlendirilir; şahıs sorumlu olur veya olmaz. Arızı durumlar irade hürriyetini sınırlı hale getirir. İkrah bunlardandır. İkrah ve mükreh ile alakalı bahisler boşamada niyet ile lafız uygunluğunun en kapsamlı olarak ele alındığı bölümlerden biridir. İkrah, hata hile gibi konular, hukukta daha çok iradede meydana gelen özellikler olduğundan bu başlıklara altında iradenin sıklıkla işlendiğine rastlamaktayız.

Zâhirîler “Ameller niyetler göredir” hadisine dayanarak mükrehin boşamasının ancak boşamaya niyet etmemiş olması şartıyla geçersiz olacağını belirtmişlerdir⁶⁹⁶.

Zorla kendisine boşama sözü söylettilen kişinin boşamasının geçersiz olduğu görüşü tercihe şayandır⁶⁹⁷. Nitekim Aile Hukuku Kararnâmesi “ikrah ile vuku bulan talâk muteber değildir.” diyerek cumhurun görüşünü benimsemiştir⁶⁹⁸.

6. Hile

Hile sözlükte “çare, maharet, kurnazlık” gibi anlamlara gelmektedir⁶⁹⁹. Hukuk terimi olarak, bir kimseyi istenen yönde bir irade beyanında bulundurmak için onda yanlış bir kanaat uyandırarak yanıltmayı

⁶⁹⁵ İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkâtîn*, s. 43.

⁶⁹⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 463. Ayrıca bk. Bilmen, *Kâmus*, VII, 322.

⁶⁹⁷ Zeydân, *el-Vecîz*, s. 140.

⁶⁹⁸ Aile Hukuku Kararnâmesi, md. 105; Çeker, *Aile Hukuku Kararnâmesi*, s. 41.

⁶⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, III, 398-399.

ifade eder⁷⁰⁰. Hîleye maruz kalan bir kişinin iradesi ile beyanı arasında bir uygunsuzluk söz konusu olmamakla birlikte beyanın kaynağı olan iradenin oluşumunda tesir altında kalarak bir bakıma yönlendirilmesi ve öyle olduğuna inandırılması söz konusudur.

Bir kimse başkasının etkisi altında kalarak karısını boşarsa bu boşama geçerli olur. Nitekim Abdullah b. Ömer (r.a.), sevdiği bir eşini babası Ömer'in isteği üzerine boşamıştır⁷⁰¹. Ancak hîle sonucu meselâ, üçüncü kişilerce kötü niyetle kocaya karısını boşatmak için "senin karın şöyle şöyle yaptı." yalan ve hîleli beyanı veya kendi karısının, "bugün şöyle şöyle bir iş yaptım." şeklindeki beyanı sonucu, kocanın bu hîleli beyanlardan hoşlanmayarak "eğer dediğiniz gibiyse ben de karımı boşadım" şeklindeki beyanının boşamaya yol açıp açmayacağı konusu tartışmalıdır.

Bir kişiye manasını bilemeyeceği bir lisanda "karım boştur" şeklinde telkinde bulunulsa veya karısını boşamaya zorlansa ve ikrah neticesinde boşamış olsa bu durumda rıza şart olmadığı için karısı kazâen boşanmış olur. Yukarıdaki beyanlar sonucu aldanarak karısını boşayan kişinin beyanda bulunduğu esnada ise kendi irade ve rızası tam olarak bulunmaktadır. Bu sebeple durumu, hata halindeki veya tehdid altındaki kişiden farklıdır. Hanefîler'e, Şâfiîler'e⁷⁰², Hanbelîler'e ve Mâlikîler'e göre boşamanın meydana gelebilmesi için gerekli şartlar tam olarak oluşmuştur⁷⁰³. Çünkü bu kimse karısının gerçekten öyle olduğunu zannederek, buna inanarak veya inandırılmış olarak boşama tasarrufunda bulunurken hiç hatası olmadığı halde böyle bir beyanda bulunmuştur. İradesi kesin olmakla beraber hiçbir şüphe ve tereddüdü bulunmamaktadır⁷⁰⁴.

Bu sebeple kocanın bu beyanı ile bir boşama meydana gelmiş olur. Çünkü önemli olan boşama tasarrufunun gerçekleştirildiği anda oluşan kesin iradedir. Fakat daha sonra gerçek ortaya çıkıp bu durum kocaya izah edilip eşler birarada yaşamak isterlerse gerçekleşmiş olan boşama hakkı geri gelmemek kaydıyla kalan iki boşama hakkı ile evlilik hayatını sürdürebilirler.

⁷⁰⁰ Köse, "Hîle", *DîA*, XVIII, 28.

⁷⁰¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 129; Ahmed b. Hanbel, II, 42, 53, 137; Tirmizî, Talâk, 13; İbn Mâce, Talâk, 36.

⁷⁰² Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 372.

⁷⁰³ Zühaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, IX, 286, vd.

⁷⁰⁴ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 124.

Hanbelîler'den İbn Kudâme, bir kişinin, hoşlanmadığı şartın gerçekten meydana gelmiş olması halinde karısını boşadığını, yoksa bu şart meydana gelmemişse boşama niyetinin ve beyanının kendisine göre hükümsüz olduğunu iddia etmesi halinde önceki boşaması diyaneten geçerli kabul edilmemekle beraber bu iddiasının kazaen kabul edilmesini doğru görmez. Çünkü ona göre bunu kabul etmek kişinin ikrar ettiği bir boşamadan döndüğünü kabul etmek olur⁷⁰⁵. Yine Hanbelîler'den İbnü'l-Kayyim, "Mükellefe gereken sebeplerdir. Burada itibar edilen husus, mükellefin akıllı ve yetkili iken sebebi (boşama sözünü) ihtiyarî olarak seçmesidir." demiştir⁷⁰⁶.

Ca'ferî hukukçularından el-Hillî şöyle demiştir: Bir kişi karısını boşadıktan sonra iddeti bitmemek şartıyla "ben boşamayı kastetmemiştim" demesi halinde bu beyanı geçerli sayılır ve ister kazâen olsun ister diyâneten olsun boşama meydana gelmemiş kabul edilir. Gerçek niyetinin ne olduğunu beyan etmekle boşamayı istememiş olduğu anlaşılır⁷⁰⁷.

Yine karı ve kocanın, kendi aralarında anlaşmak suretiyle (muvâzaa), gerçek anlamda boşamayı kastetmeden üçüncü kişiler nezdinde boşanmış gözükmek amacıyla gerçekleştirdikleri boşama tasarrufları geçerlidir. Meselâ Almanya'ya işçi olarak gitmek isteyen bir erkek, Alman vatandaşı olan bir kadınla evlenebilmek için kendi karısını görünüşte boşasa, gerçek niyetleri boşama olmasa ve hükmü kastetmeseler bile resmi olarak gerçekleştirilen bu işlem bir ric'î boşama sayılır⁷⁰⁸. Çünkü evlenme, boşanma ve köle azadı gibi üç konuda niyet dikkate alınmaksızın muamele yapıldığı anda sonuç meydana gelir. Şâfiîler'e ve Hanefîler'e göre kişinin iddiası kazâen olsun diyaneten olsun kabul edilmez. Çünkü hükmü kastetmek boşamanın gerçekleşme şartı değildir⁷⁰⁹. Bu esas şu hadisi şerife dayandırılmıştır. "Üç şeyin ciddisi de ciddi şakası da ciddidir. Nikah, talâk, köle azadı veya cayılabilir boşamada eşine dönme"⁷¹⁰. Hanbelî hukukçularından İbnü'l-Kayyim de kişi diliyle boşama sözünü söylerse hükmünü murad etmese de kendi hakkında bu boşama geçerli olur demiştir⁷¹¹.

⁷⁰⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 312.

⁷⁰⁶ İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2190.

⁷⁰⁷ el-Hillî, *Şerâi'u'l-İslâm*, III, 13.

⁷⁰⁸ Bu örnek için bk. Döndüren, *Aile İlmihali*, s. 595.

⁷⁰⁹ Gazzâlî, *el-Vasît*, V, 386.

⁷¹⁰ Ebû Dâvûd, Talâk, 9; Tirmizî, Talâk, 9; İbn Mâce, Talâk, 13.

⁷¹¹ İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, V, 2190.

Buna karşılık boşamayı gerçekleştirmeden önce olsun boşamayı gerçekleştiren olsun kişinin bu anlaşmayı yaparken niyeti karısını boşamak değil; başka bir maksattır. Ayrıca burada kişinin boşama sözü bulunmakla birlikte gerçek anlamda böyle bir kastı yoktur. Boşama sözünden ziyade boşama kastına itibar ettikleri için Mâlikîler bu boşamayı meydana gelmemiş kabul ederler⁷¹².

Şîh hukukçularına göre iddet süresi içinde olmak şartıyla daha önceden verilmiş boşamanın gerçek boşama kastıyla gerçekleştirilmediğini açıklamakla boşama hem diyâneten hem de kazâen meydana gelmemiş kabul edilir⁷¹³.

IV. BOŞAMANIN DİYÂNÎ VE KAZÂÎ AÇILARDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şâfiî ve Hanefî hukukçuların muamelelerin muteberliği konusunda dış görünüşe itibar edip maksat ve niyetleri araştırmamaları hükümlerde diyâneten (uhrevî bakımdan) ve kazâen (dünyevî: hukukî bakımdan) ayrımını beraberinde getirmiştir⁷¹⁴.

Diyâneten, insan ile Rabbi arasında kalan ilişkiler anlamına gelmektedir. Bu anlamda diyâneten teriminin mukabili kazâen terimidir. Kazâen ise sözlükte yargı ile ilgili anlamındadır. Buna göre kazâen hüküm verme işin gerçeğini değil de ortaya konulan delilleri dikkate alarak sonuca varma şeklidir. Diyâneten hüküm vermede ise işin gerçeği araştırılır ve buna göre karar verilir⁷¹⁵.

Diyâneten hüküm vermenin temelinde kişinin kendi beyanıyla neyi kastettiğini en iyi kendisinin bildiği, bu konuda iddia edeceği hususların kendisi ile Allah'ın arasındaki bir mesele olacağı esası yatmaktadır. Kişinin iddiası hüküm bakımından tasdik edilmez. Bunu bir istisna ile kayıtlamak mümkündür. O da iddia edilen husus kişinin kendi aleyhine bir hali gösteriyorsa bu takdirde hüküm bakımından da tasdik edilir⁷¹⁶.

Diyâneten ve kazâen hüküm vermenin dayandığı delil olarak, Peygamberimiz'in kendisine gelen davalarda tarafların delili ifade ediş tarzına ve delilinin kuvvetine göre hüküm vereceğini bildiren hadisi şerif

⁷¹² el-Bâcî, *el-Müntekâ*, V, 209-210.

⁷¹³ el-Hillî, *Şerâi'u'l-İslâm*, III, 13.

⁷¹⁴ Köse, *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 190.

⁷¹⁵ Erdoğan, *Hukuk Terimleri*, s. 81, 237.

⁷¹⁶ es-Sübkî, *el-Eşbâh*, s. 66

gösterilir⁷¹⁷. Hz. Peygamber bu hadisiyle vicdanlara hitap ederek isbatı mümkün olmayan haksızlıklar karşısında hukuk kaidelerinin yapabileceği bir şeyin bulunmadığını ifade etmektedir⁷¹⁸.

Bu konuda temel ilke, bu gibi hallerde mahkemenin belli ölçüler dahilinde niyeti araştırdıktan sonra zâhirî delillere binaen hüküm vermesi; ama gizli kalan konularda sorumluluğu kişinin kendi zimmetine havale etmesidir. Çünkü her ne kadar fetva verenler fetva verseler de kişinin kendi içinde olup biteni en iyi bilen yine kendisidir⁷¹⁹.

İç iradenin dışa yansımaları ve bunun hükme bağlanması konusunda doğabilecek ihtilâflar hakkında İslâm hukukunun dinî karakteristiğinin kendini hissettirdiğini buradan da diyâneten ve kazâen hüküm vermek gibi iki farklı yorum ve uygulamanın doğduğunu müşahade etmekteyiz⁷²⁰. Dışa vurulan iradenin gerçek iradeden farklı olması halinde olay hukukî ihtilâfa konu olmuşsa hukukî birlik ve istikrarı sağlayabilmek üzere zâhir iradeye göre kazâî hüküm verilmekle beraber diyâneten iç irade esas alınmaktadır. Yargı önünde zâhire göre verilen hükümden ayrı olarak müftü tarafından gerçek irade araştırılıp ona göre diyânî bir hüküm verilebilmekte, bu yolla kişiyi vicdanen tatmin edecek çözüm kendisine gösterilmiş olmaktadır⁷²¹. Boşama hakkında da boşamanın diyâneten ve de kazâen meydana gelebilmesi için özellikle niyetin belirleyici bir rol oynadığını görmekteyiz⁷²².

Buna göre bir kişi sarîh bir boşama sözünü kullansa da bununla bir şey kastetmediğini iddia etse bu sözle boşama meydana gelir. Çünkü hâkim kazâen hüküm verirken zâhire göre hareket eder. Aynı sarîh sözü kullansa ve “ben bununla boşamadan başka bir şeyi kastettim” dese bu beyanı hâkim önünde kazâen tasdik edilmez (boşama meydana gelir), fakat diyâneten tasdik edilir. Çünkü kişi kendi niyetine göre Allah ile kendi arasında muamele görür⁷²³.

⁷¹⁷ Buhârî, Şehâdet, 28; Hiyel, 10; Ahkâm, 20; Müslim, Akdiye, 4; Tirmizî, Ahkâm, 11.

⁷¹⁸ Köse, “*Hukuk Devleti İlkesinin Dinamikleri*”, İAD, s. 25.

⁷¹⁹ Dârimi, Büyû’, 2.

⁷²⁰ Dönmez, “*Amel*”, DİA, III, 19.

⁷²¹ Dönmez, “*Amel*”, DİA, III, 19; Zühaylî, “*en-Niyye*”, Mecelle, s. 105, 106.

⁷²² Dâmad, Mecme’u’l-enhur, I, 386.

⁷²³ Zühaylî, “*en-Niyye*”, Mecelle, s. 106.

Bu açıklamalar ışığında çıkan sonuca göre müftünün vereceği fetvalar ile hâkimin vereceği hükümleri birbirinden ayırmak gerekir. Zira bunlar birbirinden farklıdır⁷²⁴. Bu iki boyutlu yaklaşımıyla İslâm hukuku boşama ile ilgili beyan şekillerini tanımlarken bu kalıpların ne maksatla kullanıldığını beyan sahibinden sorar. Dolayısıyla hem ruha hem de şekle itibar eder⁷²⁵.

⁷²⁴ el-Karâfi, *el-İhkâm*, s. 256-266; el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, V, 6.

⁷²⁵ Zühaylî, *"en-Niyye"*, *Mecelle*, s. 106.

SONUÇ

İslâm hukuku kaynaklarının talâk bahislerinde yapmış olduğumuz bu araştırma ile boşamada irade ve beyan uygunluğu ve bunun sonuca tesiri konusunu incelemiş olduk. Bu çalışmamızı toplu olarak değerlendirdiğimizde şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

1- İslâm hukuku prensip olarak evlilik hayatının ağır şartlar altında dahi olsa devam ettirilmesinden yanadır. Taraflar açısından hayat çekilmez olmadığı sürece eşlerin ayrılmalarını tasvip etmemiştir. Boşama tasarrufunda bulunan kişinin bu fiilin sonuçlarını düşünerek hareket etmesi gerektiğini vurgulamış ve işin başında boşamanın zorlaştırılmasından yana tavrı koymuştur.

2- Aile hayatında eşlerin belli bir olgunluğa ulaşmış olmaları ve her türlü ilişkilerinde ciddiyetle ve düşünerek hareket etmeleri gerektiği vurgulanmış; bilhassa aile yuvasının birliğinin devamını olumsuz etkileyecek konularda hafifliğe, oyuna, eğlenceye ve şakaya yer verilmemiştir. Buna aykırı davranışların aleyhine olmak üzere toplumsal bir menfaat gözetilerek bazı caydırıcı cezalar getirilmiştir.

3- Birbirleriyle geçinmelerine mânen ve maddeten imkân bulunmayan eşlerin hukukî yollarla ayrılabilmelerini kolaylaştıracak kurallar konulmuştur. Düzenlenen bu esaslara göre, eşlerin isteklerine bağlı bir şekilde kolaylıkla ayrılabilmelerine imkân tanıyan “boşanma serbestisi” benimsenmiştir. Ayrıca İslâm hukuku, bünyesinde barındırdığı boşama, tefrîk, muhâlea, tefvîz, vb. ayrılma şekilleriyle, insanların bu konudaki ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilecek alternatifler sunmuştur.

4- İslâm’da boşama erkeğin keyfî bir uygulaması olmaktan çıkartılmış, boşamanın meydana gelmesinin hukukî bir zemine oturabilmesi için tarafların bazı şartları ve nitelikleri haiz olması şart koşulmuştur. Boşama tasarrufu erkeğin bir çırpıda karısını sokağa atabildiği, erkeğin iki dudağı arasında kalan haksız uygulama olmaması için, sınırları belirli bir tasarruf haline getirilmiştir.

5- İslâm hukukunun bilhassa boşamayla ilgili bölümlerinde irade ve

beyan uygunluğu ve bunun sonuca etkisi İslâm bilginlerini oldukça fazla meşgul etmiştir. Bunun sonucu olarak bu konuyla ilgili ictihadî görüşlerin nakledilerek çok zengin bir malzemenin ve hukuk nazariyesinin ortaya çıktığı görülmüştür.

6- İradenin ortaya konması ile ilgili olarak Kur'ân ve Sünnet hükümleri ve prensipleri ışığında sonuçlara varmaya çalışan müslüman hukukçular, “şekilci” bir bakıştan hareket etmeyip “gerçek iradenin” ortaya konmasını sağlayan söz, yazı, işaret, vekâlet, vb. çeşitli vasıtalarla boşama tasarrufunun gerçekleşmesine imkân tanımışlardır. Şu kadar var ki bazı mezhepler, yazı, işaret ve fiilî davranış gibi vasıtaların, iradeye tesiri konusundaki endişeleri sebebiyle bu meselelerde titizlik gösterip bir takım kayıtlayıcı hükümler koymuşlardır.

7- Boşama iradesinin beyana uygun olması halinde herhangi bir problem söz konusu olmamaktadır. Ancak daha çok tartışmalara irade ve beyanın birbirine uymaması hali veya tarafların beyanları hakkındaki farklı irade iddiaları kaynaklık etmiştir. Bu sorunun çözümünde tarafların maslahatları lehine olmak üzere düzenlemeler yapılmıştır.

8- Hanefiler hariç tutulacak olursa, İslâm hukukçularının pek çoğu boşamanın geçerli olabilmesi için gerçek anlamda boşama iradesinin bulunmasını şart koşmuşlardır. Buna göre kasıt bulunmaksızın ağızdan çıkan her türlü boşama sözüyle boşamanın geçerli olduğu görüşünü kabul etmeyip, gerçek iradeye itibar etmişlerdir. Ancak şaka beyanına boşama hükmü verilmesinde olduğu gibi, hukukî hayatın güvenini, istikrar ve nizamını korumak amacıyla şâriin hukukî tasarruf olarak belli bir işin ve sonucunun meydana gelebilmesi için yeterli kabul ettiği sebepler dikkate alınmış ve geçerli sayılmıştır.

9- Hanefiler, boşamada “bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir” kaidesini kullanmışlardır. Boşama beyanında bulunan bir kişinin dışa yansıyan bu beyanına, halk arasında herkesin bu işten anladığı maksat doğrultusunda hüküm vermişler ve kişinin gerçek maksadı hakkındaki kendi iddiasına hukuken itibar etmemişlerdir. Kastın bilinmesinin zor olacağından hareketle hükmün görünen açık maksada bağlanacağını savunmuşlardır.

10- Şâfiîler'e göre hükmün verilmesinde önemli olan, dışa yansıyan beyanın yanında bu beyanın hukukî anlamları içermesidir. Bu bakımdan dil sürçmesi sebebiyle veya ikrah sonucunda boşama beyanında bulunulması ile hiçbir sonuç doğmaz.

11- Mâlikî ve Hanbelî hukukçuların, iradeye ve anlama itibar konusunda Şâfiî mezhebinden daha ileride olduğu söylenebilir. Hatta Mâlikî mezhebinde iradeye itibarı uç noktaya götürerek bir kişinin boşamaya niyet etmesiyle veya içinden boşama lafzını geçirmesiyle boşamanın gerçekleşeceğini ileri sürenler bile olmuştur.

12- Bu hukukî düzenlemeler yanında iradenin tespit edilemediği ve kastın araştırılmasının imkânsız olduğu meselelerde şahsın vicdanını tatmin etmek üzere diyâneten hüküm verme şeklinde ikinci bir çözüm yolu takip edilmiştir. Bu yöntemle hukuk ve ahlâk ilişkisi canlı tutulmuş, hukukun çözümünde zorlandığı meselelerde vicdanî sorumluluk devreye sokulmuştur.

13- Genel olarak mezheplerin yaklaşımları arasında farklılıklar bulunduğu gerçeğini de gözardı etmemek kaydıyla İslâm hukukunda boşama iradesinin beyanıyla ilgili olarak objektif ve sübjektif nazariyenin mezcedilmiş bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. Buna göre boşamada gerçek iradeye itibar edildiği kadar hukukî muamele ve tasarrufların istikrarı ve mefhumu da gözden kaçırılmamıştır.

KAYNAKÇA

ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd, el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dârü'l-fikr, Beyrut 1987.

ABDÜLHAMÎD, Muhammed Muhyiddin, el-Ahvâlü's-şahsiyye fi's-şer'ati'l-İslâmiyye, Dârü'l-kitabî'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1984.

ACAR, H. İbrahim, İslâm Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi, Erzurum 2000.

el-ACLÛNÎ, İsmâil b. Muhammed (ö. 1162/1748), Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs, I-II, Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 3. Baskı, Beyrut 1988/1408.

ADLER, Alfred, İnsanı Tanıma Sanatı, (trc. Şelale Başar), Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1977.

AKGÜN, M. Zerrin, Boşanma Hukuku, Ahmed Halit Kitabevi, İstanbul 1949.

AKTAN, Hamza, "İslâm Aile Hukuku", Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, II, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, (I-III), Ankara 1993, s. 396-433.

-----, "Kur'ân'a Göre Boşanma Prosedürü", (I. Ulusal Kadın ve Aile Sempozyumunda Sunulmuş Tebliğ), Konya 1998.

-----, "Talâk", İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, I-IV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 238-245, İstanbul 1997.

ALİYYÜ'L-KÂRÎ, Nureddin Ali b. Muhammed el-Herevî el-Mekkî (ö. 1014/1605), el-Masnû' fî marifeti'l-hadîsi'l-mevzû' (el-Mevzûâtü's-suğrâ), (thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde), Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 5. Baskı, Beyrut 1994/1414.

* Dipnotlarda kısaltılarak kullanılan kaynaklar, bu bölümde altı çizili olarak gösterilmiştir.

el-ÂMİLÎ, Muhammed b. el-Hasan el-Hürr (ö. 1104/1692), Hidâyetü'l-ümme ilâ ahkâmî'l-eimme, (nşr. Kısmü'l-hadîs fî mecma'î'l-buhûsi'l-İslâmiyye), I-VIII, 1. Baskı, İran 1419.

ANSAY, Sabri Şakir, Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1953.

APAYDIN, H. Yunus, "Hata", DİA, XVI, 437-442.

-----, "İrade", DİA, XXII, 384-387.

-----, "İhtiyâr", DİA, XXI, 575-576.

-----, "İrade Beyanı", DİA, XXII, 387-391.

ATAR, Fahrettin, "Fetva", DİA, XII, 486-496.

ATAY, Hüseyin, "Giriş", Abdülvehhab Hallaf, İslâm Hukuk Felsefesi, (trc. Hüseyin Atay), Ankara 1973.

ATASOY, İhsan-ŞİMŞEK, Ümit-PAKSU, Mehmed-UŞŞAK, Cemal, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli (Açıklamalı), Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1993.

ATEŞ, Süleyman, "İhlas", DİA, XXI, 535-537.

-----, "Kitap ve Sünnet Işığında Evlenme ve Boşanmanın Hükümleri", AÜİFD, XXIX, 1987, s. 41-82.

-----, Kur'an'a Göre Evlenme ve Boşanma, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts.

ATIF BEY, Mecelle-i Ahkam-ı Adliyeden Kavaid-i Külliye-i Fıkhiyenin İzahı, Dersaadet, 1318.

AYDIN, M. Akif, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.

-----, İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları, İz Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 1996.

-----, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, II, s. 434-455, Ankara 1993.

-----, "İslâm Hukukunda Tek Taraflı Hukukî İşlem", İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları, s. 221-228.

eL-AYNÎ, Ebû Muhammed b. Ahmed (ö. 855/1451), el-Binâye, fî şerhi'l-Hidâye, I-XII, Dârü'l-fikr, 2. Baskı, Beyrut 1950/1411.

-----, Umdetü'l-kârî şerhu Sahihî'l-Buhârî, I-XX, Halebî Baskısı, 1. Baskı, Kahire 1972/1392.

AZZÂM, Abdülaziz Muhammed- ŞAHÎN, Ahmed Abdül-Muğnî, Ahkâmü'z-zevac ve't-talâk fi'l-fıkhi'l-İslâmî, Kahire 1994.

eL-BÂCÎ, Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef (ö. 494/1101), el-Müntekâ şerhu Muvatta-ı Mâlik, (thk. Muhammed Abdükadir ahmed Ata), I-IX, Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1999/1420.

BARDAKOĞLU, Ali, "Iskat", DİA, XIX, 137-143.

BELGESAY, Mustafa Reşit, Karı Koca Arasında Vazifeler ve Boşanma, Kadıköy Kitabevi, İstanbul 1944.

-----, Mecellenin Külli Kaideleri ve Yeni Hukuk, ys. ts.

BERKÎ, Ali Himmet, Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye), Hikmet Yayınları, İstanbul 1990.

-----, Hukuk Mantığı ve Tefsir, Ankara 1948.

eL-BEYHAKÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Huseyn b. Ali (ö.458/ 1066), Kitabu's-Süneni'l-kübrâ, I-XI, Dârü'l-ma'rife, Beyrut 1992.

BİLMEN, Ömer Nasuhi (ö. 1391/1971), Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kâmusu, I-VII, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1988.

el-BUHÂRÎ, Alaaddin Abdülaziz b. Ahmed (ö.730/1330), *Keşfü'l-esrar*, an usûl Fahri'l- İslâm el-Bezdevî, (nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billah), I-IV, Dârü'l-kitabî'l-Arabî, 2. Baskı, Beyrut 1994/1414.

el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh, Muhammed b. İsmâil (ö.256/870), *el-Câmiu's-sahih*, (I-VIII), Çağrı Yayınları, İstanbul 1968.

el-BUHÛTÎ, Mansur b. Yûnus b. İdris (ö.1051/1641), *Keşşâfü'l-kınâ'* an metni'l-İkna', I-IV, Dârü'l-fikr, Beyrut 1982.

CANAN, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi* (Kütüb-i Sitte), (I-XVIII), Akçağ Yayınevi, İstanbul ts.

el-CESSÂS, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî (ö. 370/981), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (nşr. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî), I-III, Dârü'l-kitâbî'l-Arabî, Beyrut 1992.

el-CEZÎRÎ, Abdurrahman, *Kitâbu'l- fıkhi 'ale'l-mezâhibi'l-erbea* (Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı), (trc. Hasan Ege), I-VI, Bahar Yayınevi, İstanbul ts.

CİN, Halil-AKGÜNDÜZ, Ahmet, Türk *Hukuk Tarihi* (Özel Hukuk 2. Cilt), Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya 1989.

CİN, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, Konya 1988.

el-CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf (ö. 816/1413), Kitâbü't-*Ta'rifât*, ys. ts.

ÇEKER, Orhan, *"Beynûnet"*, *DİA*, VI, 79-80.

-----, *Aile Hukuku Kararnâmesi*, Ebru Yayınları, İstanbul 1985.

DALGIN, Nihat, İslâm Hukukunda *Boşama Yetkisi*, Etüd Yayınları, 1. Baskı, Samsun 1999.

-----, *"Cezaî Sorumlulukta Kasıt"*, *OMÜİFD*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi), s. 207-247.

DÂMAD EFENDÎ, Abdullah b. Muhammed b. Süleyman (ö.1078/1667), *Mecme'u'l-enhur* fî şerhi Mülteka'l-ebhur, I-II, Müessesetü't-tarihi'l-Arabî, Beyrut ts.

ed-DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fadl b. Behrâm (ö.255/868), I-II, es-Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981/1401.

DAVUDOĞLU, Ahmed, Kur'an-ı Kerîm ve İzahlı Meâli, Çelik Yayınevi, İstanbul ts.

ed-DERDÎR, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed (ö.1201/1786), es-Şerhü's-sağır 'alâ akrabi'l-mesâlik ilâ mezhebi'l-İmam Mâlik, (nşr. Mustafa Kemal Vasfî), I-IV, Dârü'l-meârif, Kahire ts.

DOĞAN, Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, İz Yayıncılık, 11. Baskı, İstanbul 1996.

DOĞANAY, Ekrem, İslâm'da Talâk'ın Hükmü ve Hikmetleri, Gonca Yayınevi, Ankara 1984.

DÖNDÜREN, Hamdi, "Akıl", DİA, II, 247.

-----, Delilleriyle Aile İlmihali, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1416/1995.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, "Amel", DİA, III, 16-20.

-----, "İslâm Hukukunda Modern İletişim Araçları ile Yapılan Akitler (Batı Hukuku ile Mukayeseli Olarak)", İlam Araştırma Dergisi, Cild. I, Sayı.1, (Ocak-Haziran 1996), s. 9-62, İstanbul 1996.

ERDOĞAN, Mehmet, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, Rağbet Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1998.

ERGÜNEY, Hilmi, Türk Hukukunda Lügat ve İstilahlar, Yenilik Basımevi, İstanbul 1973.

EBÛ ZEHRE, Muhammed, el-Ahvâlü's-şahsiyye, Dârü'l-fikri'l-Arabî, Kahire 1958.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/888), es-Sünen (nşr. Kemal Yusuf el-Hût), I-III, Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1. Baskı, Beyrut 1988/1409.

EBÛSSUÛD, Muhammed b. Muhammed el-Amâdî (ö. 951/1545), Tefsîru Ebi's-Suûd (İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'ânî'l-Kerîm), I-IX, Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 2. Baskı, Beyrut 1990.

EROĞLU, Selahaddin, "Talâk Hakkında Kur'ân-ı Kerîm'in Genel Tutumu", AÜİFD, (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi), Cilt. XXVIII, s. 159-165, Ankara 1986.

EŞKAR, Ömer Süleyman, Makâsıdü'l-mükellefîn, Mektebetü'l-felâh, 1. Baskı, Kuveyt 1981/1401.

FERRUH, Ömer, İslâm Aile Hukuku (trc. Yusuf Ziya Kavakçı), Sebil Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 1978.

el-GAZZÂLÎ, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), el-Vasît fi'l-mezheb (thk. Muhammed Muhammed Tamir), I-VII, Dârü's-selâm, 1. Baskı, Kahire 1997.

-----, İhyâü ulûmî'd-dîn, (nşr. Muhammed ed-Dâî Balta), I-V, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut 1992/1413.

GÜLEÇ, Hasan, "İslâm Hukukuna Göre İkrah (Cebir)", DÜİFD, (Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi), IV, s. 129-143, İzmir 1987.

GÜNALTAY, Şemseddin, "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikah Şekilleri", Belleten Dergisi, Cilt. XV, Sayı. 60, s. 691-707, Ankara 1951.

GÜNENC, Halil, Büyük Şafî İlmihali, İlim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1984.

GÜR, A. Refik, "İslâm Hukuku Üzerine Bazı Düşünceler ve Sava Paşa", İTED İslâm Tedkikleri Enstitüsü Dergisi, Cilt. VI, Cüz-Parts. I-II, s. 1-35, İstanbul 1975.

HALEBÎ, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim (ö. 956/1549), Mülteka'l-ebhur (thk. Vehbi Süleyman Ğavcı el-Elbânî), I-II, Müessesetü'r-risâle, 1. Baskı, Beyrut 1989/1409.

HALİD, Hasan- Necâ ADNAN, Ahkâmü'l-Ahvâlî's-sahsiyye fi's-şer'iatü'l-İslâmiyye, el-Mektebetü't-ticârî, 1. Baskı, Beyrut 1384/1964.

HALLÂF, Abdülvehhâb, Ahkâmü'l-ahvâlî's-şahsiyye fi's-şerîati'l-İslâmiyye, Dârü'l-kalem, 2. Baskı, Kuveyt 1990.

HATEMÎ, Hüseyin, İlahî Hikmette Kadın, Birleşik Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul 2000.

el-HINN, Mustafa- Mustafa el-Buğa- Ali eş-Şerbecî, el-Fıkhu'l-menhecî 'alâ mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî, I-IV, (trc. Ali Arslan), Huzur Yayın-Dağıtım, İstanbul 1988.

el-HİLLÎ, Ebu'l-Kâsım Ca'fer b. el-Hasan (ö. 676/1277), Şerâi'u'l-İslâm fî mesâilî'l-helâl ve'l-harâm, (nşr. Abdü'l-Hüseyn Muhammed Ali), I-IV, Dârü'l-advâ, 2. Baskı, Beyrut 1983/1403.

el-HUREŞÎ, Muhammed (ö.1102/1689), eş-Şerhü's-sağîr, 'alâ Muhtasari Seydî Halîl, I-IV, Dârü'l-fikr, ts.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emin (ö. 1252/1836), Mecmû'atü resâil İbn Âbidîn, I-II, 'Âlemü'l-kütüb, y.y., ts.

-----, Reddü'l-muhtâr 'ale'd-dürri'l-muhtâr, I-VIII, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984.

İBN HACER, Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1448), Fethü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-İmam Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, I-XV, Dârü'r-reyyân, 1. Baskı, Kahire 1986.

İBN HANBEL, Ahmed (ö. 241/855), Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel, (thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid), I-XXV, Müessesetü'r-risâle, 1. Baskı, Beyrut 1995/1416.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî (ö. 456/1063), el-Muhallâ bi'l-âsâr, I-XII, Dârü'l-fikr, Beyrut ts.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmâil (ö. 774/1373), Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm, I-IV, Mektebetü'l-menâr, 1. Baskı, Ürdün 1990.

İBN KUDÂME, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed (ö. 620/1221), el-Muğnî ve'ş-şerhü'l-kebîr 'alâ metnî'l-muknî', I-XIV, Dârü'l-fikr, 1. Baskı, Beyrut 1984/1404.

İBN MELEK, Abdüllatîf, Şerhü Menâri'l-envâr, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul ts.

İBN MANZÛR, Ebû Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükrim (ö. 711/1311), Lisânü'l-'Arab, I-XVIII, Dârü ihyâi't-türâsî'l-'Arabî, 3. Baskı, Beyrut 1993/1413.

İBN NÜCEYM, Zeynü'd-dîn b. İbrahim (ö. 970/1562), el-Eşbâh ve'n-nezâir, 1. Baskı, Dımaşk 1983.

-----, el-Bahru'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik, I-VIII, Dârü'l-kitâbî'l-İslâmî, 2. Baskı, Kahire ts.

İBN RÜŞD, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (el-Hafîd) (ö.595/1199), I-II, Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid, Kahraman Yayınları, İstanbul 1985.

İBN TEYMİYYE, Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm (ö. 728/1328), Mecmû'u fetâvâ, (nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım), I-XXXVII, Mekke 1389.

-----, Şezerâtü'l-belâtîn min tayyibati kelimâti selefine's-sâlihîn, Dârü'l-kalem, Beyrut 1956.

İBNÜ'L-ESÎR, Mecdü'd-dîn Ebu's-Saadet el-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî (ö. 606/1209), en-Nihâye fî ğarîbî'l-hadîs ve'l-eser, (thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), I-V, Kum 1367.

İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemaleddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî (ö. 861/1467), Fethu'l-kadîr, (thk. Abdürrezzak Gâlib el-Mehdî), I-X, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1995.

İBNÜ'L-KAYYİM, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Ebî Bekir el-Cevziyye (ö. 751/1350), İ'lâmü'l-muvakkîn an rabbi'l-âlemîn, I-IV, 1. Baskı, Kahire 1993.

-----, Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd (Rahmet Peygamberi ve Devleti), (trc. ve thk. Muzaffer Can), I-VI, Cantaş Yayınları, İstanbul 1991.

-----, et-Turuku'l-hükmiyye fi's-siyâseti's-şer'iyye, Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 1953.

el-İSFEHÂNÎ, er-Râğib Hüseyin b. Muhammed (ö.502/1108), Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân, (thk. Safvân Adnan Dâvûdî), Dârü'l-kalem, 1. Baskı, Dımaşk 1992/1412.

İZ, Mahir, Din ve Cemiyet, (nşr. M. Ertuğrul Düzdağ), Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul 1990.

KADRİ PAŞA, Muhammed (ö. 1306/1888), el-Ahkâmü's-şer'iyye fi'l-ahvâli's-şahsiyye (nşr. Fethi Ahmed Sâfî), Matbaatü'l-kâtibi'l-'Arabî, Dımaşk 1993.

el-KARADÂĞÎ, Ali Muhyiddin Ali, Mebdeü'r-rıza fi'l-ukûd dirâse mukârene fi'l-fıkhi'l-İslâmî, I-II, Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1985/1406.

el-KARÂFÎ, Şihabuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris el-Mâlikî (ö. 684/1285), el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm ve tasarrufâtî'l-kâdî ve'l-imam, (nşr. Abdülfettah Ebû Ğudde), Mektebetü'l-matbûati'l-İslâmiyye, 2. Baskı, Beyrut 1426/1995.

-----, el-Ümniye fî idrâki'n-niyye, Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1984.

KARAMAN, Hayreddin, Mukayeseli İslâm Hukuku, I-III, Nesil Yayınları, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, İstanbul 1996.

-----, İslâm'da Kadın ve Aile, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994.

-----, Günlük Hayatımızda Helaller ve Haramlar, Nesil Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1995.

KARSLI İlyas, İslâm Hukukunda Kazâî Boşanma (Tefrîk), (Basılmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988.

el-KÂSÂNÎ, Alaaddin Ebû Bekir b. Mes'ûd (ö. 587/1191), Bedâi'u's-sanâi', fî tertîbi's-şerâi', I-VII, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut ts.

el-KEVSERÎ, Muhammed Zahid (ö.1371), Makâlât, Matbaatü'l-envâr, Kahire ts.

-----, el-İşfâk 'alâ ahkâmî't-talâk, Matbaatü'l-Endülüs, Hims 1389.

el-KİRMÂNÎ, Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali (ö. 786/1384), Sahîhu'l-Buhârî bi serhi'l-Kirmânî, I-IX, Dârü ihyâi't-türâsi'l-'Arabiyye, 2. Baskı, Beyrut 1981.

KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, Necip, Güven Nazariyesi Karşısında Borç Sözleşmelerinde Hata Kavramı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1968.

KOÇAK, Muhsin, "Ehliyetesi Tesiri Açısından Sarhoşluk", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı. V, s. 91- 119, Samsun 1991.

KÖSE, Saffet, "İslâm'da Hukuk Devleti İlkesinin Dinamikleri", İLAM Araştırma Dergisi, Cilt. I, Sayı. II, (Temmuz-Aralık 1996), s. 7-52.

-----, İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

-----, İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile (Hile-i Şer'iyye), Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996.

-----, "Hile", DİA, XVIII, 28-29.

KÖTEN, Akif- DÖNDÜREN, Hamdi, "Talâk", Şâmil İslâm Ansiklopedisi, VI, s. 103-107.

KURTOĞLU, Serda, İslâm Hukuku Dersleri, Filiz Kitabevi, İstanbul 1967.

el-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, (ö. 671/1273), el-Câmi', li ahkâmî'l-Kur'ân, I-XX, Matbaatü dâri'l-kütübi'l-Mısriyye, 2. Baskı, Kahire 1957/1376.

KUTUP, Seyyid, Kadın ve Aile (trc. Halid Yılmaz), İhtar Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 1997.

el-MAHMESÂNÎ, Subhî, en-Nazariyyetü'l-âmm li'l-mûcebât ve'l-'ukûd fi'ş-şerîati'l-İslâmiyye, I-II, Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 2. Baskı, Beyrut 1983.

MÂLİK, b. Enes (ö. 179/795), el-Muvatta, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-II, Dârü'l-hadis, Kahire ts.

el-MEVSİLÎ, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Haneî (ö. 682/1284), el-İhtiyâr li ta'lîl-i-Muhtâr, I-V, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2. Baskı, İstanbul 1370/1951

el-MERDÂVÎ, Alaaddin el-Hasan Ali b. Süleyman (ö. 885/1480), el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-Hanbelî, (nşr. Muhammed el-Hâmid Fekî), I-XII, 2. Baskı, Dârü ihyâi't-türâsi'l-'arabî, Beyrut 1986.

el-MERGÎNÂNÎ, Ebû'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekir (ö. 593/1197), el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî, (Fethu'l-kadîr ile birlikte), I-X, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1995.

MES'ÛD, Muhammed Hâlid, İslâm Hukuk Teorisi, (trc. Muharrem Kılıç), İz Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 1997.

el-MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ (ö. 1979), İslâm'da Aile Hukuku (Karı- Koca Hakları), (trc. Memiş Tekin), Esra Yayınları, Konya 1990.

el-Mevsûatü'l-fikhiyye, I-XLV, Vizâretü'l-evkâf ve'ş-şuûnü'l-İslâmiyye, 1. Baskı, Kuveyt 1993.

el-MEYDÂNÎ, Abdülğani el-Ğanîmî, el-Lübâb fi şerhi'l-kitab (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), I-IV, Dersaadet, İstanbul ts.

MOLLA HÜSREV, Muhammed b. Ferâmuz (ö. 885/1480), Mir'âtü'l-usûl fi şerhi mirkâtü'l-vusûl, I-II, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1403.

MUHAMMED ABDUH, el-A'mâlü'l-kâmile li'l-İmâm Muhammed Abduh, Beyrut 1980.

MUHSİN, Âmine Vedûd, Kur'ân ve Kadın, (trc. Nazife Şişman), İz Yayıncılık, İstanbul 1997.

- MUSTAFA, İbrahim- ABDÜLKADİR, Hamid- ez-Zeyyât, Ahmed Hasan- en-Neccâr, Muhammed Ali, el-Mu'cemü'l-vasît, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî (ö. 261/874), el-Câmi'u's-sahîh, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), I-V, Dâru'ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 4. Baskı, Beyrut 1991/1412.
- en-NEDVÎ, Ebü'l-Hasen en-Nedvî (trc. M. Ali Seraceddin), Kur'ân ve Sünnette İtikad-İbadet ve Ruh Terbiyesi, Risale Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1990.
- en-NESEFÎ, Necmeddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed (ö. 537/1142) Tılbetü't-talebe fî'l-istilâhâtî'l-fıkhiyye, Dârü'n-nefâis, 1. Baskı Beyrut 1995.
- en-NEVEVÎ, Ebû Zekerriyya Muhyiddin b. Şeref (ö. 676/1277), Kitabü'l-mecmû' şerhü'l-Mühezzeb li's-Şirâzî, (thk. Muhammed Necib el-Mutî'î), I-XXIII, Mektebetü'l-irşad, Cidde 1980.
- , Ravzatü't-tâlibîn, (thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), I-VIII, Dârü'l-ktübi'l-ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1992/1412.
- ÖZTÜRK, Osman, Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1973.
- REİSOĞLU, Safa, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Beta Basım Yayım, 10. Baskı, İstanbul 1995.
- SÂBIK, Seyyid, Fıkhu's-sünne (Ayet ve Hadislerle İslâm İlmihali ve İslâm Hukuku), (trc. Tayyar Tekin), I-IV, Pınar Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1992.
- es-SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, Safvetü't-tefâsîr, I-III, Dersaadet Kitabevi, İstanbul ts.
- , Revâi'u'l-Beyân tefsiru âyâtî'l-ahkâm mine'l-Kur'ân, I-II, Dersaadet Kitabevi, İstanbul ts.
- SADRÜŞŞERÂA, Ubeydullah b. Mesud el-Mahbûbî (ö. 747/1346), et-Tavzîh li metni'tenkîh, (thrc. Zekerriyya Ümeyrât), I-II, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1996/1416.

SAİD, Cevdet, İslâmî Mücadelede Güç İrade ve Eylem, (trc. Halil İbrahim Kaçar), Pınar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1995.

SÂMÎ, Şemseddin, Kâmûs-ı Türkî, I-II, Dersaadet, İstanbul 1317.

SAVA PAŞA, İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd, (trc. Baha Arıkan), I-II, Kitabevi, İstanbul ts.

SAVAŞ, Rıza, Hız. Muhammed Devrinde Kadın, Ravza Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1991.

es-SENHÜRÎ, Abdürrezzak, Mesâdiru'l-hak fi'l-fıkhi'l-İslâmî, I-VI, Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

-----, el-Vasît fi şerhi'l-Kânuni'l-Medeniyyi'l-Cedîd, Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

es-SERAHSÎ, Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (ö. 490/1096), Kitabu'l-Mebsût, I-XXX, Dârü'l-marife, Beyrut 1989/1409.

es-SERÎTÎ, Abdülvedûd, Ahkâmü'z-zevac ve't-talâk fi's-şer'iati'l-İslâmiyye, ed-Dârü'l-câmiyye, Beyrut 1992.

es-SİBÂÎ, Mustafa, Şerhi'l-ahvâlî'ş-şahsiyye, I-II, el-Mektebü'l-İslâmî, 7. Baskı, Beyrut 1997.

es-SİNDÎ, Ebü'l-Hasen Nureddin b. Abdülhâdî (ö. 1138/1725), Hâşiyetü'n-Nesâî, I-IX, (thk. Abdülfettah Ebû Ğudde), Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 3. Baskı, Beyrut 1409/1988.

SOYSALDI, Mehmet, Kur'ân ve Sümmete Göre Evlenme ve Boşanma, Şule Yayınları, İstanbul 1999.

SURÛRÎ, Muhammed, Ahkâmü't-talâk (nşr. Şuayb Nâci), ys. ts.

es-SÛBKÎ, Taceddîn Abdülvehhab b. Ali b. Abdulkafî (ö. 771/1369), el-Eşbâh ve'n-nezâir, (thk. Adil Ahmed Abdülmevcud- Ai Muhammed Ivaz), I-II, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1991/1411.

es-SÜYÛTÎ, Celeleddin b. Abdîrrahmân (ö. 911/1505), el-Eşbâh ve'n-nezâir, (nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh), Beyrût 1407/1987.

SA'BÂN, Zekiyyüddin, el-Ahkâmü's-şer'iyye li'l-ahvâlî's-şahsiyye, 6. Baskı, Binğâzî 1993.

-----, İslâm Hukuk İlminin Esasları, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1990.

SELEBÎ, Muhammed Mustafa, Ahkâmü'l-üsre fi'l- İslâm dirase mukarene beyne'l-fıkhi'l-mezâhibi's-sünniyye ve'l-mezhebi'l-Ca'ferî ve'l-Kanun, Dârü'n-nehzatî'l-'Arabiyye, 2. Baskı, Beyrut 1977.

SELTÛT, M. Muhammed- SÂÛİS, M. Ali, Mukayeseli Mezhepler Hukuku, (Mukârenetü'l-mezâhibi fi'l-fıkıh), (trc. Sait Şimşek), İlim Yayınları, İstanbul ts.

eş-ŞEMMÂ', Muhammed, el-Müfîd mine'l-ebhâs fî ahkâmi'z-zevâc ve't-talâk ve'l-mîrâs, Dârü'l-kalem, 1. Baskı, Dımaşk 1995.

eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1255/1839), Neylû'l-evtâr şerhü münteka'l-ahbâr min ehâdîsi Seyyidi'l-ahyâr, I-VIII, Darü'l-hadîs, 1. Baskı, Kahire 1993.

eş-ŞİRBÎNÎ, Muhammed el-Hatîb (ö. 977/1570), Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti meânî elfâzi'l-minhâc, I-IV, Kahire 1958/1378.

TEKİNAY, Selahattin Sulhi-AKMAN, Sermet-BURCUOĞLU, Haluk-ALTOP, Atilla, Borçlar Hukuku (Genel Hükümler), Fakülteler Matbaası, 5. Baskı, İstanbul 1985.

et-TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö. 279/892), es-Sünen (el-Câmiü'l-kebîr), (thk. Beşşar Avvad Ma'ruf), Dârü'l-garbi'l-İslâmî, I-IV, Beyrut 1998.

TÜRCAN, Talip, “ İslâm Hukukunda Boşanmada (Talâk) Şahit Bulundurma Zorunluluğu”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı. I, Isparta 1995, s. 257-276.

UNAT, Faik Reşit, Hicrî Tarihleri Mîlâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, Ankara 1994.

ÜÇÖK, Coşkun, "Talâk", Milli Eitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, XI, s. 683-691.

ÜNAL, Asife, Yahudilik'te, Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Evlilik, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1998.

eL-VÂHİDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed en-Neysâbûrî (ö. 468/1075), Esbâbü'n-nüzûl, Müessesetü'r-reyyân, 1. Baskı, Beyrut 1991.

VASIL, Nasr Ferid Muhammed- AZZAM, Abdülaziz Muhammed, el-Medhal fi'l-kavaidi'l-fıkhiyye ve eseruha fi'l-ahkâmî's-şer'iyye, Dârü'l-beyan, 1. Baskı Kahire 1994/1415.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, Medeni Hukukun Umumî Esasları, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1948.

-----, Ailenin Çilesi Boşanma, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1976.

WENSINCK, A. J., "Niyet", Milli Eitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, (I-XV), IX, s. 307, İstanbul 1993.

YAVUZ, A. Fikri, İslâm'da Evlilik ve Aile Hukuku, Bilmen Basımevi, İstanbul 1991.

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi (ö. 1361/1942), Hak Dini Kur'an Dili, I-X, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.

YILDIRIM, Celal, Kaynaklarıyla İslâm Fıkhi (İbâdât-Muamelat-Feraiz), I-IV, Uysal Kitabevi, 5. Baskı, Konya 1990.

YILDIZ, Kemal, İslâm Hukukunda Kusura Dayanmayan Akit Dışı Sorumluluk, (Basılmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

-----, İslâm Yargılama Hukukunda İsbat Vasıtası Olarak Şahitlik, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989.

YILMAZ, İbrahim, İslâm Hukukunda Boşama Yetkisi, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1996.

YÜKSEK, Ali, İslâm Boşanma Hukukunda Üç Talâk Problemi, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1998.

ez-ZERKÂ, Mustafa Ahmed, el-Fıkhü'l-İslâmî fi sevbihî'l-cedîd, I-III, Dârü'l-fıkr, 10. Baskı, Dimaşk 1968/1387.

ZEYDÂN, Abdülkerîm, Eserü'l-kusûd fi't-tasarrufâtı ve'l-'ukûd, Müessesetü'r-risâle, 2. Baskı, Beyrut 1988/1408.

-----, el-Mufasssal fi ahkâmî'l-mer'e, I-VIII, Müessesetü'r-risâle, 1. Baskı, Beyrut 1993/1413.

-----, el-Vecîz fi usûlî'l-fıkh, Dersaadet, İstanbul ts.

ez-ZEYLAÎ, Cemaleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf (ö. 762/1361), Nasbü'r-râye li'l-ehâdîsi'l-Hidâye, I-IV, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ys. 1993.

ZİHNÎ, Mehmed (ö.1911), “İslâm'da Evlilik, Nikah ve Mahremiyetleri”, İslâm'da Kadın Hakları, I-II, Rehber Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1993.

-----, Nimet-i İslâm, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1990.

ZÜHAYLÎ, Vehbe, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi (trc. Ahmed Efe, Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdürrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız), I-X, Risâle Yayınları, İstanbul 1994.

-----, “en-Niyyetü ve'l-bâis fi fıkhî'l-ibâdât ve'l-ukûd ve'l-fusûh ve't-turûk”, Mecelletü's-şer'îati ve'd-dirâsâtî'l-İslâmiyye, Sayı.3, s. 69-109, Kuveyt 1985.

İslâm hukukunun boşamaya dair bölümlerinde “irade ve beyan uygunluğu” İslâm âlimlerinin odaklandıkları önemli bir sorundur. Bu meseleyle ilgili ictihadî görüşlerle pek çok zengin malzemenin ve hukuk nazariyesinin ortaya çıkmış olduğu ileri sürülebilir.

İradenin ortaya konması hususunda Kur’ân ve sünnet hükümleri ve prensipleri ışığında sonuçlara varmaya çalışan müslüman hukukçular, “şekilci” bir bakıştan hareket etmeyip “gerçek iradenin” ortaya konmasını sağlayan söz, yazı, işaret, vekâlet, vb. yollarla boşama tasarrufunun imkânını incelemişlerdir. Bazı âlimler, yazı ve işaret gibi vasıtaları ayrı bir konumda ele alarak değerlendirmiş ve bunun sonucunda bir takım koruyucu hükümler vazetmişlerdir.

Boşama iradesinin beyana uygun olması halinde genellikle bir ihtilâf söz konusu değildir. Tartışmalara irade ve beyanın birbirine uymaması hali veya tarafların beyanları hakkında gündeme gelen farklı iddialar kaynaklık etmektedir. Bu tür anlaşmazlıkların çözümünde tarafların beyanlarını ve maslahatlarını dikkate alan düzenlemeler yapılmıştır.

Hanefiler hariç tutulacak olursa, İslâm hukukçularının pek çoğu boşamanın geçerli olabilmesi için gerçek anlamda boşama iradesinin bulunmasını şart koşmuşlardır. Buna göre kasıt bulunmaksızın ağızdan çıkan her boşama sözüyle boşamanın geçerli olduğu görüşünü kabul etmeyip kesinleşmiş gerçek iradeyi esas almışlardır. Ancak şaka beyanına boşama hükmü verilmesinde olduğu gibi, hukukî hayatın güvenliğini, istikrar ve nizamını korumak amacıyla şâriin hukukî tasarruf olarak varlığını tanıdığı ve bir işlemin tamamlanması için yeterli kabul ettiği sebepleri dikkate almışlardır.

Kastın araştırılmasının mümkün olmadığı durumlarda şahsın vicdanını tatmin etmek üzere diyâneten hüküm verme şeklinde bir çözüm yolu takip edilmiştir. Bu yöntemle hukuk ve ahlâk ilişkisi canlı tutulmuş, adaletin tam olarak temin edilemeyeceği yer ve zamanlarda vicdanî sorumluluk devreye sokulmuştur.

Bu kitapta, boşamada gerçek iradeye itibar edildiği kadar hukukî muamele ve tasarrufların istikrarı mefhumunun gözden kaçırılmadığından; irade beyanı ekseninde sübjektif ve objektif nazariyenin mezc edildiği özgün bir yapıdan söz edilmiştir.

ULUSLARARASI YAYINCI BELGESİ

Palet Yayınları, Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı (ÜAK)
Ocak 2023 Doçentlik Başvuru Şartları ve Akademik Teşvik
Kritiklerinde belirtilen tanıma göre “Tanınmış Uluslararası
Yayınevi” statüsündedir.

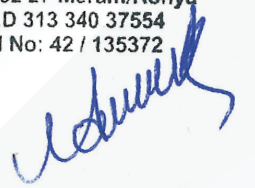
İLGİLİ MAKAMA

2005 yılında kurulmuş Palet Yayınları olarak yayıncılık alanında aralıksız bir biçimde ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren, 150'den fazla uluslararası sempozyum kitabı, 300'den fazla çeviri kitabı, yabancı dillerde 50'den fazla toplamda 850 yayını bulunan uluslararası ve akademik yayın yapan bir yayıneviyiz. Aynı alanda 30'un üzerinde yayınıımız yer almaktadır. Tüm eserlerimiz ulusal ve uluslararası yayın kriterlerine (**YÖK yönetmeliği, teşvik yönetmeliği ve ÜAK kriterlerini**) uygun olarak yayımlanmaktadır. Yayımladığımız eserler, dünyadaki birçok üniversitenin kütüphanesinde ve sitesinde yer almaktadır.

(Oxford Üniversitesi, Columbia Üniversitesi, Harvard Üniversitesi, Indiana Üniversitesi, Washinton Üniversitesi, Toronto Üniversitesi, Stanford Üniversitesi, Freie Üniversitesi, Hamburg Üniversitesi, Congress Library Cornell Üniversitesi, Princeton Üniversitesi, Library of Congress Cambridge Üniversitesi, Berlin Hür Üniversitesi, Library of Congress Online Catalog, University of Glasgow, The World's Largest Library Catalog, Amazon ve daha fazlası)

Palet Yayınları

PALET YAYINLARI
Muhammed Ali ÇELİK
M. Muzafer Cd. Rampalı Çarşı No:42
Tel:0.332.353 62 27 Meram/Konya
Mevlana V.D 313 340 37554
Esnaflık Sicil No: 42 / 135372

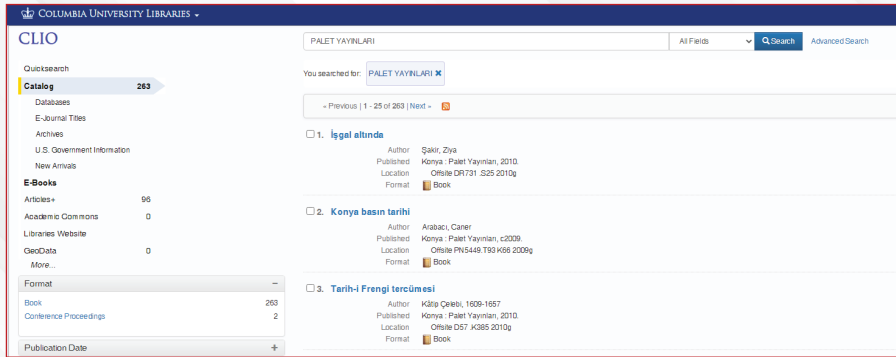

Palet Yayınları **worldcat.org** ve **google.books**'da indekslenmektedir.

Aşağıda: bazı kuruluş ve dünyada ilk 500'e giren uluslararası üniversitelerin kütüphane adreslerinden örnek aramalar verilmiştir.

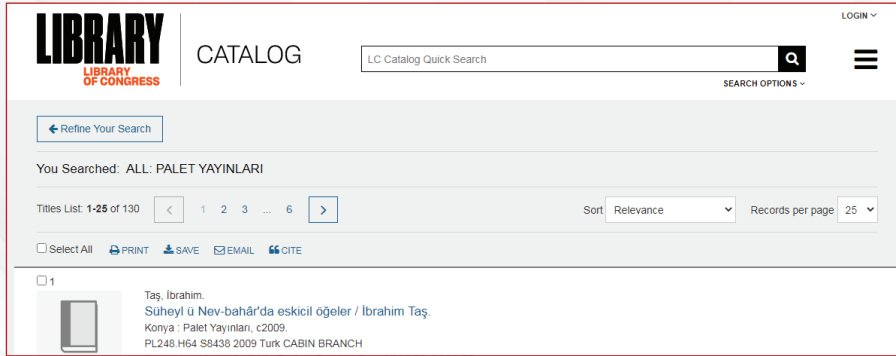
Columbia Üniversitesi

https://clio.columbia.edu/catalog?q=PALET+YAYINLARI&datasource=catalog&source=catalog&search_field=all_fields&commit=Search

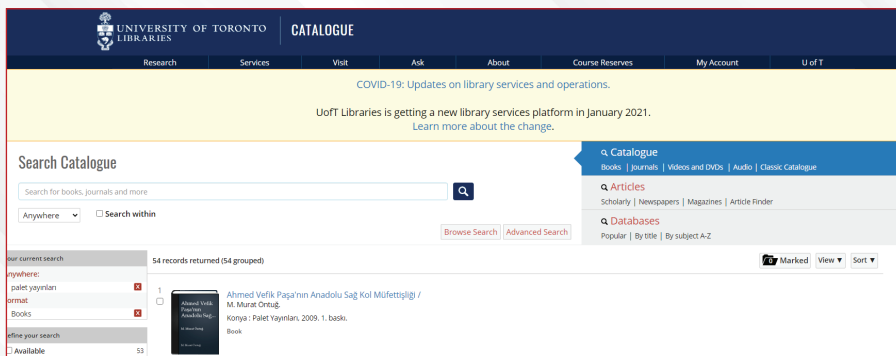
Library of Congress

https://catalog.loc.gov/vwebv/search?searchArg=PALET+YAYINLARI&searchCode=GKEY%5E*&searchType=0&recCount=25

Toronto Üniversitesi

https://search.library.utoronto.ca/search?Ntx=mode+matchallpartial&Nu=p_work_normalized&N=6962&Np=1&Ntt=palet%20yay%C4%B1nlar%C4%B1&Ntk=Anywhere

Uluslararası Yayınevi Belgesi

Meram / Konya Tel. 0332 353 62 27

Email: paletyayinevi@gmail.com

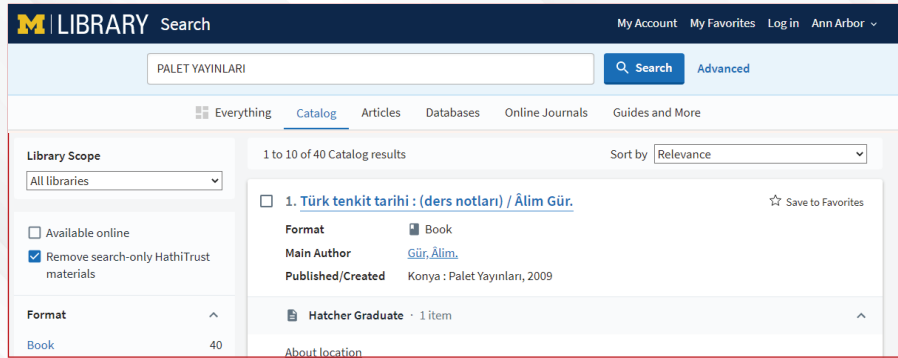
www.paletyayinlari.com.tr

Mimar Muzafer Cad. Rampalı Çarşı No: 42

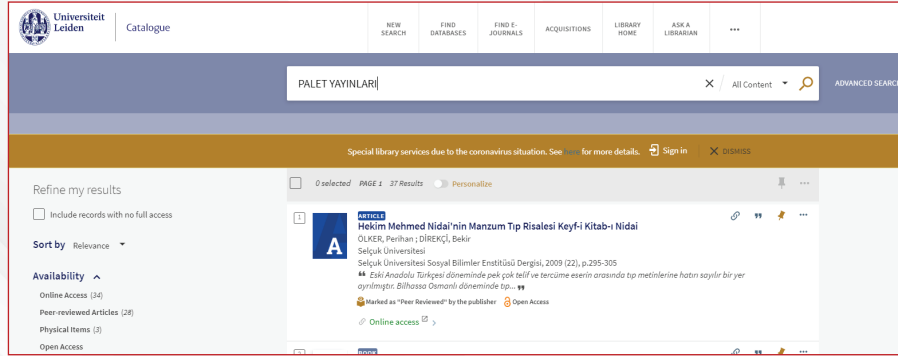
Michigan Üniversitesi

<https://search.lib.umich.edu/catalog?query=PALET+YAYINLARI&library=All+libraries>

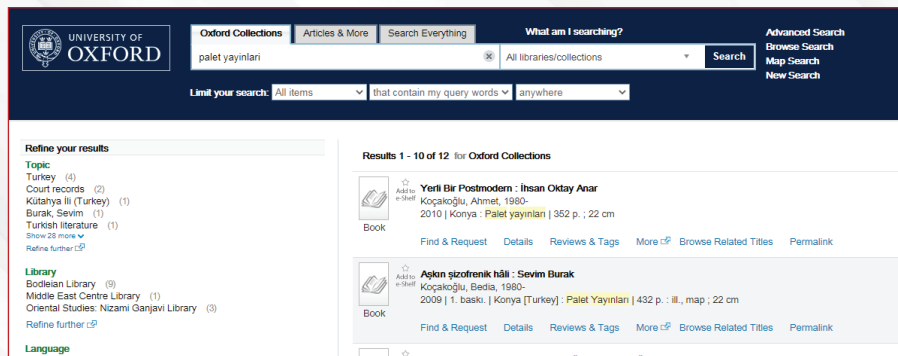
Leiden Üniversitesi

https://catalogue.leidenuniv.nl/primo-explore/search?query=any,contains,PALET%20YAYINLARI&tab=all_content&search_scope=All_Content&vid=UBL_V1&lang=en_US&offset=0

Oxford Üniversitesi

https://catalogue.leidenuniv.nl/primo-explore/search?query=any,contains,PALET%20YAYINLARI&tab=all_content&search_scope=All_Content&vid=UBL_V1&lang=en_US&offset=0

Uluslararası Yayınevi Belgesi

Meram / Konya Tel. 0332 353 62 27

Email: paletyayinevi@gmail.com

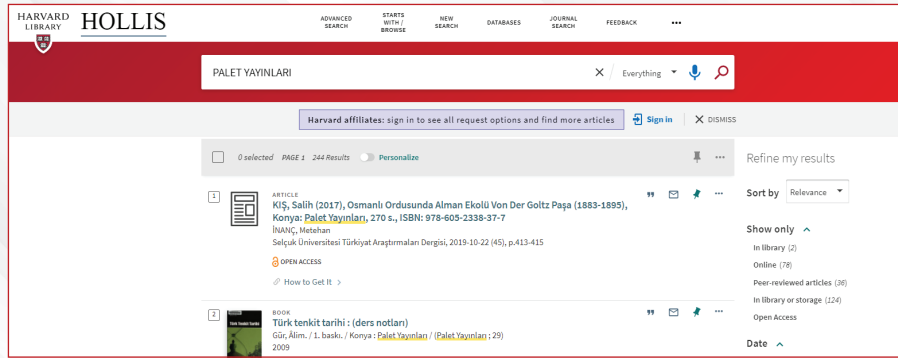
www.paletyayinlari.com.tr

Mimar Muzafer Cad. Rampalı Çarşı No: 42

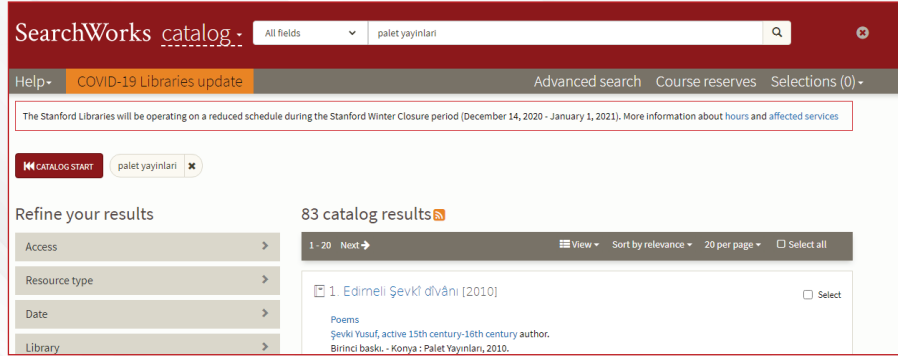
Harvard Üniversitesi

https://hollis.harvard.edu/primo-explore/search?query=any,contains,PALET%20YAYINLARI&tab=everything&search_scope=everything&vid=HVD2&lang=en_US&offset=0

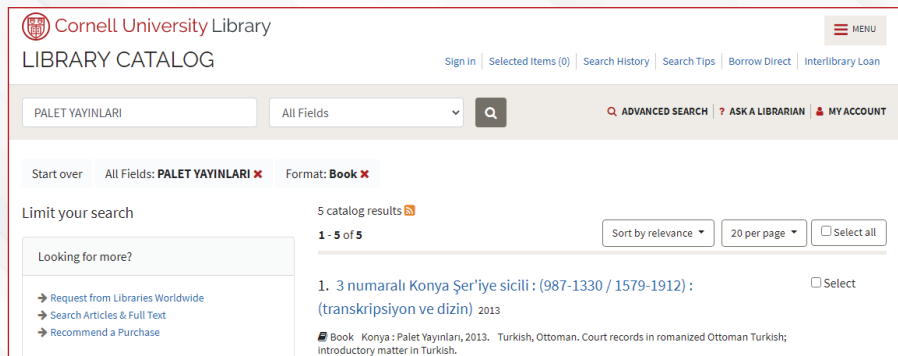
Stanford Üniversitesi

https://searchworks.stanford.edu/catalog?utf8=%E2%9C%93&search_field=search&q=PALET+YAYINLARI

Cornell Üniversitesi

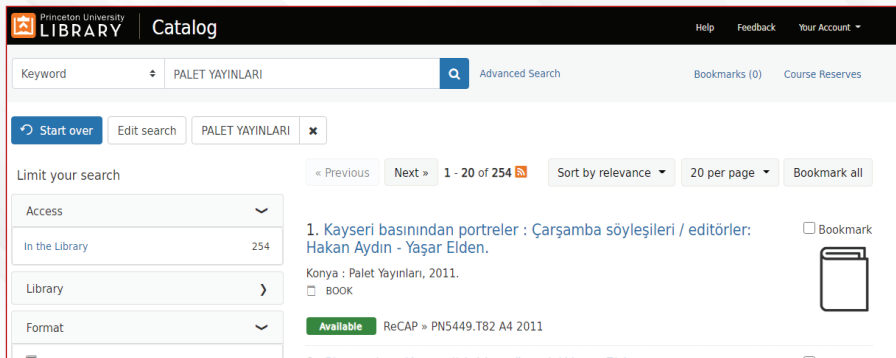
https://newcatalog.library.cornell.edu/catalog?utf8=%E2%9C%93&f%5Bformat%5D%5B%5D=Book&q=PALET+YAYINLARI&search_field=all_fields

Princeton Üniversitesi

https://catalog.princeton.edu/catalog?utf8=%E2%9C%93&search_field=all_fields&q=PALET+YAYINLARI

Princeton University LIBRARY Catalog

Keyword: PALET YAYINLARI

Start over Edit search PALET YAYINLARI

Limit your search

Access: In the Library (254)

Library: (254)

Format: (254)

1. Kayseri başınından portreler : Çarşamba söyleşileri / editörler: Hakan Aydın - Yaşar Elden.

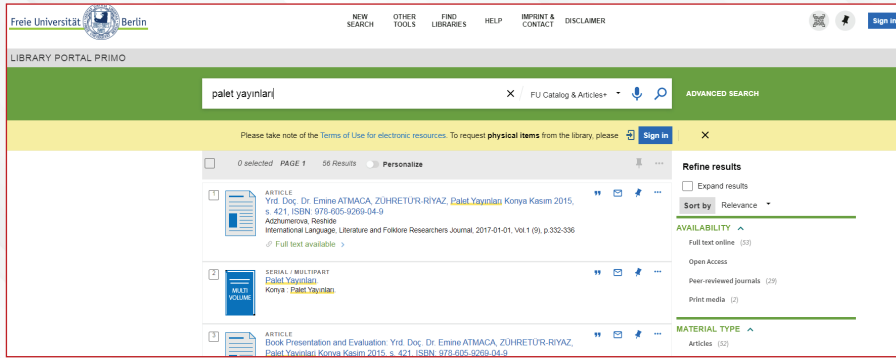
Konya : Palet Yayınları, 2011.

BOOK

Available ReCAP » PN5449.T82 A4 2011

Freie Üniversitesi

https://searchworks.stanford.edu/catalog?utf8=%E2%9C%93&search_field=search&q=PALET+YAYINLARI

Freie Universität Berlin

LIBRARY PORTAL PRIMO

palet yayinlari

0 selected PAGE 1 56 Results

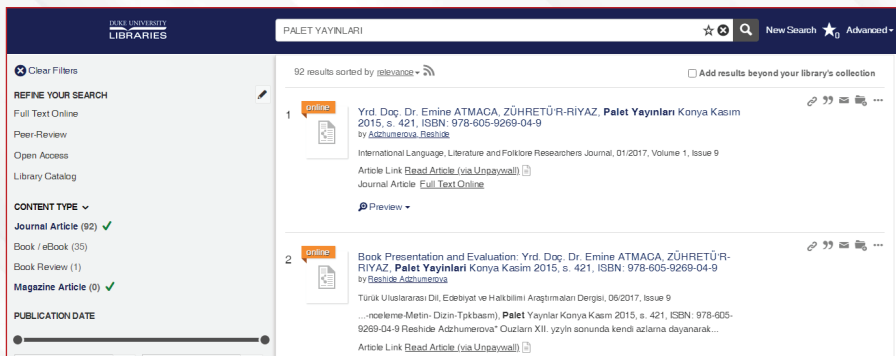
1. Yrd. Doç. Dr. Emine ATMACA, ZÜHRETÜ'R-RIYAZ, Palet Yayınları Konya Kasım 2015, s. 421, ISBN: 978-605-9269-04-9

2. Yrd. Doç. Dr. Emine ATMACA, ZÜHRETÜ'R-RIYAZ, Palet Yayınları Konya Kasım 2015, s. 421, ISBN: 978-605-9269-04-9

3. Yrd. Doç. Dr. Emine ATMACA, ZÜHRETÜ'R-RIYAZ, Palet Yayınları Konya Kasım 2015, s. 421, ISBN: 978-605-9269-04-9

Duke Üniversitesi

<https://duke.summon.serialssolutions.com/advanced#!/search?ho=t&vf=ContentType,Journal%20Article,f%7CContentType,Magazine%20Article,f&l=en&q=PALET%20YAYINLARI>

Duke University LIBRARIES

PALET YAYINLARI

92 results sorted by relevance

1. Yrd. Doç. Dr. Emine ATMACA, ZÜHRETÜ'R-RIYAZ, Palet Yayınları Konya Kasım 2015, s. 421, ISBN: 978-605-9269-04-9

2. Yrd. Doç. Dr. Emine ATMACA, ZÜHRETÜ'R-RIYAZ, Palet Yayınları Konya Kasım 2015, s. 421, ISBN: 978-605-9269-04-9